Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

غازي امان الله خان

د افغانستان د خپلواکۍ ستوری

PROPERTY OF ARIC

د مقالو ټولګه

لیکوالان

بیلابیل

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب ځانګړنې:

د کتاب نوم :: غازي امان الله خان، د افغانستان د خپلواکۍ ستوری
(د مقالو ټولګه)

لیکوال :: بېلابېل

خپرندوی :: د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني

چاپ کال :: ۱۳۸۴ ل (۲۰۰۵ ع)

چاپ شمېر :: ۱۰۰۰ ټوکه

د خپرونو لړ :: (۷۲)

کمپوز :: ذبیح الله شفق

د چاپ زیار :: سید عبدالله پاچا

چاپ او کمپیوټر ځی

د دانش خپرندویې ټولنې تخنیکي څانګه ـ پېښور

Tel:+92-91-2564513/Email:danish2k2000@yahoo.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

ګڼه	سرلیک	لیکوال ویناوال	مخګڼه
۱.	سریزه	خپرندویه ټولنه	۱
۲.	د ټولنې د مشرتابه جرګې په استازیتوب پرانېستونکې وینا	زرین انځور	۳
۳.	اماني دوره ـ د افغاني رنسان دوره	لیکوال: احسان الله د افغانستان ژباړن: پروفېسر ډاکټر محمد اکبر وردګ	۱۲
۴.	نقش روحانیت بنیادگرا در ضدیت با تجدد گرایي رژیم امانی	کاندیدای اکادمیسن سیستانی	۳۲
۵.	اعلحضرت امان الله خان او افغانستان ته د هندي مسلمانانو هجرت	ډاکټر عبدالعلي ارغنداوی	۷۹
۶.	خاطرات آخرین سالهای زنده گی شاه امان الله در اروپا	هندیه د افغانستان..................	۱۰۴
۷.	اقدامات شاه امان الله در زمینهء اصلاحات اجتماعی و عکس العمل های مردم	داکتر محمد اکرم عثمان	۱۰۹
۸.	امیر امان الله خان د پښتنو او پښتون په نظر کې	پروفېسر ډاکټر وقار علي کاکاخېل.	۱۲۲
۹.	اماني دوره او په افغانستان کې د ملت جوړوني بهیر	محمد انعام واك	۱۶۶
۱۰.	د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو د ناکامېدلو علتونه	عبدالباري جهاني........................	۱۸۲
۱۱.	غازي امان الله خان او مدرنېزم	محمد اکبر کرګر	۱۹۷
۱۲.	په اماني پېر کې د لرغونو څېړنو	پوهنوال رسول باوري..................	۲۲۹
۱۳.	اماني عصر او لويې جرګې	محمد معصوم هوتك..................	۲۴۱
۱۴.	فرهنګي شاه امان الله	یوسف هېواد دوست..................	۲۷۳
۱۵.	غازي امان الله خان ـ هغه څوك چې افغانستان یې خپلواك کړ (په انګلیسي ژبه)	پروفیېسر ډاکټر اسلم سید	۳۰۹

سریزه

تېر کال (۲۰۰۴ع) د اګست په ۲۱ نېټه د جرمني د کولن په ښار کې د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې له خوا د افغانستان د خپلواکۍ د پنځه اتیایمې کالیزې په ویاړ د "غازي امان الله خان ـ د افغانستان د خپلواکۍ ستوری" په نوم یو علمي سیمینار جوړ شوی و. په همدغه ورځ د ننګرهار په تاریخي ښار جلال آباد کې هم د ټولنې او د ننګرهار د ځوانانو په همت یوه درنه غونډه جوړه شوې وه. موږ په همغه سیمینار کې ژمنه کړې وه، چې د مقالو ټولګه به یې په نږدې راتلونکي کې خپروو.

د خوښۍ ځای دی، چې د یاد شوي سیمینار د مقالو هغه ټولګه د افغانستان د تاریخ د یو بل ویاړ هوتکي پاځون د پیلامې د درې سومې کالیزې د جشن په مناسبت

چاپېږي او د افغانستان د تاریخ مینه والو ته وړاندې کېږي.

په دغه ټولګه کې د سیمینار دوه مهمې مقالې، چې یوه یې د ښاغلي ډاکټر عبدالصمد حامد او بله یې د ښاغلي پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ له خوا لیکل شوې وه، نه دي شاملې. هغه دواړه مقالې د حجم له کبله دواړه د جلا جلا رسالو په بڼه له همدغې ټولګې سره په یو وخت کې د چاپ پر ګاڼه سنبالېږي.

موږ هیله لرو، چې ددې سیمینار مقالې د غازي امان الله خان د ژوند، شخصیت او دغه راز د اماني دورې د بېلابېلو اړخونو په اړه د یو لړ مهمو موادو په توګه خپل ارزښت ولري. هیله ده دا مقعالې ددې دورې د راسپړنې او څېړنې په لړ کې تاسو ته نوي ټکي ولري او ددغې دورې د ځینو تیارو اړخونو په څرګندونه او روښانولو کې خپله ونډه ولري. دغه ټولګه به د اماني دورې په ښه تشریح او هر اړخیز سپړنه کې خپل ارزښت ولري.

په درناوی

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه

جرمني ـ د کولن ښار

د ۲۰۰۵ کال د اپریل ۲۱مه

د ټولنې د مشرتابه جرګې په استازيتوب

د ښاغلي زرين انځور

پرانیستونکې وینا

د لوی او مهربان خدای په نامه

درنو هېوادوالو،
قدرمنو مشرانو،
پتمنو خوېندو او ورونو،
د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ځان نېکمرغه ګڼي، چې د افغانستان د سیاسي خپلواکۍ د بیرته ګټلو او د پاچا امان الله خان د واکمنۍ د پنځه اتیایمې کالیزې په ویاړ ددغه علمي سیمینار او درنې غونډې کوربنه ده، چې د غازي امان الله خان د سترو ملي خدمتونو په ویاړ او درنښت جوړه شوې ده.
تر هرڅه دمخه د ټولنې د ټولو غړیو او د مشرتابه

جرګې په استازيتوب تاسو ټولو دوستانو ته د زړه له کومې ښه راغلاست وايم. کور مو ودان چې له ليرې او نږدې ځايونو مو په دغه ملي غونډه کې د ګډون له امله پرځان ستونزې منلې دي. موږ ځانونه بختور ګڼو، چې په دغه مهم ملي مناسبت ستاسو کوربانه يو.

ټولنه، په ځانګړې توګه د اعلحضرت غازي امان الله خان د کهول چې د ټول افغان اولس د درناوی وړ کهول دی، د دوو راپاتې نښو د غازي امان الله خان د زوی ښاغلي شهزاده احسان الله د افغانستان او د غازي امان الله خان د لور محترمې شهزادګۍ هنديه د افغانستان د راتګ له امله او د خپلو هېوادوالو په دغه درنه غونډه کې د دوی د ګډون له کبله ځان نېکمرغه ګڼي او له دوی څخه د راتګ له امله مننه کوي.

همدارنګه له ټولو هغو درنو پوهانو او څېړونکو څخه مننه کوو، چې ددغې غونډې په مناسبت يې مقالې ليکلي او له ليرې او نږدې ځايونو يې دې تاريخي سيمنار ته تشريف راوړی دی.

له هغو ګڼ شمېر نورو دوستانو، ليکوالو، مؤرخينو او څېړونکيو هم مننه کوو، چې زموږ په سپارښتنه يې دې سيمينار ته مقالې ليکلې، خو د ځانګړو معاذيرو له کبله په دې نه دي توانېدلي، چې دلته ځانونه راورسوي. د

هغوی درنې مقالې به دې سیمینار د مقالو په مجموعه کې په بشپړه توګه چاپ او خپرې شي. له تاسو ټولو دوستانو هم مننه کوو، چې مو ددې ملي ـ افغاني ویاړلي مناسبت د درنښت لپاره په دې غونډه کې ګډون کړی دی.

زموږ په نظر اماني دوره او خپله پاچا امان الله خان د افغانستان په تاریخ کې او د افغاني ټولنې د ښې پېژندنې په لړ کې ځانګړی ارزښت لري. امان الله خان یو داسې افغان واکمن و، چې نه یوازې د افغانستان د خپلواکۍ د بیرته ګټلو د مبارزو او سربښندنو اتل دی، ددې په څنګ کې د افغانستان په تاریخ کې یوازینی واکمن دی، چې د افغاني ټولنې د اساسي پرمختګ لپاره یې متې راونغاړلې او د نړۍ له نویو پرمختګونو سره یې د همګامه کېدو لپاره یو شمېر بنسټیز کارونه ترسره کړل. د افغانستان د صنعتي کېدلو، مدني کېدلو او په هېواد کې د عصري ښوونې او روزنې د ودې لپاره یې د ستاینې وړ هلې ځلې وکړلې، دغه راز د دیموکراسۍ او اولسواکۍ د پلي کېدو لپاره مقدماتي پروګرامونه جوړ او عملي شول، په تېره بیا د افغاني ښځو د حقوقو د ترلاسه کولو لپاره هڅې پیل شوې. په دغه دوره کې د لومړي ځل لپاره د دیموکراسۍ د اصولو په رڼا کې

لومړنی اساسي قانون او نور ګڼ شمېر قوانین تصویب شول.

موږ په دې باور یو چې ددې دورې څېړل او په تېره بیا د اماني واکمنۍ د سقوط پر عواملو تمېدل او څېړل یې، موږ ته دا امکان برابروي چې د نن ورځې ستونزې او د راتلونکو مدني، دیموکراتو او پرمختیایي هلو ځلو لپاره دقیق پروګرامونه او پلانونه ولرلی شو، اوس چې افغانانو یو ځل بیا باید د پرمختګ، اولسواکۍ او قانونیت پر لار ګامونه واخلي، د اماني دورې له دقیقې مطالعې څخه تاریخي درسونه اخیستل کېدای شي.

درنو دوستانو، قدرمنو پوهانو!

موږ په دې باور یو چې اماني دوره د افغانستان د تاریخ یوه ځلنده دوره وه، خو ددې په څنګ کې دا خبره هم منو، چې هغې دورې ته هم انتقادي کتنه لازمه ده، که په دغه دوره کې ځینې تېروتنې نه وای شوي، زموږ د ټولنې د یون لارې به داسې نه وای. له همدې کبله د تاریخ درسونو په عنوان دې دورې او نورو تاریخي بهیرونو ته انتقادي کتنه، موږ ته د خپلې ټولنې د ښې پېژندنې لارښوونه کوي.

موږ امید لرو، چې په دغه علمي ـ تاریخي سیمینار کې به ددغې دورې او خپله د غازي امان الله خان په

هکلـه ډېـر جالـب او نـوي بحثونـه واوری. پـه تېـره بیـا د مقـالو هغـه مجموعـه بـه د ټولـو افغانـانو لپـاره ډېـره پـه زړه پـورې وي، چـې د امـاني دورې پـه اړه پـه کـې د لومـړي ځـل لپاره په دومره تفصیل سره موضوعات څېړل شوي دي.

د افغانسـتان د کلتـوري ودې ټـولنې تـه د افغانسـتان د معاصـر تـاریخ د یـو ډېـر مهـم او پـه زړه پـورې څپرکـي پـه عنـوان "امـاني دوره" ډېـره ارزښتناکـه ښکارېدلـه او لـه همـدې کبلـه یـې پـرې د ځـانګړي علمـي۔تـاریخي سـیمینار د جوړېـدو پرېکـړه وکـړه. مـوږ بېلابېلـو مؤرخـانو او پوهـانو تـه پـه دې اړه د مقـالو وړانـدیز وکـړ او یـو کـال مخکـې مـو د داسـې یـو مهـم سـیمینار د جوړېـدو تـدابیر ونیـول. یـو شـمېر خـورا مهمـې مقـالې راورسېدلې، چـې پـه دغـه لـړ کـې بـه یـې ځینې تاسو ته نن واورولې شي.

غـواړم تاسـو قـدرمن دوسـتان خبـر کـړم، چـې د ګـران افغانسـتان د جـلال آبـاد پـه تـاریخي ښـار کـې چـې پـه امـاني دوره کـې لومـړنی اساسـي قـانون پـه کـې تصـویب شـوی و او هلتـه غـازي امـان الله خـان او ملکـه ثریـا څـنګ پـرڅنګ خـاورو تـه سـپارل شـوي دي، همـدا نـن، همـدا اوس د افغانسـتان د کلتـوري ودې ټـولنې لـه خـوا د غـازي امـان الله خـان پـر مقبـره یـوه پرتمینـه غونـډه جـوړه شـوې ده. پـه دې توګـه پـه جرمنـي او جـلال آبـاد کـې پـه یـو وخـت کـې د دوو

سترو غونډو جوړول دغه ملي ـ تاريخي ارزښت لا درنوي او ځلوي يې. هلته هم د ټول هېواد له ګوټ ګوټه ځېړونکي او د افغانستان د تاريخ مينه وال راغونډ شوي دي، چې تاسو به يې لړه شېبه وروسته يوه برخه د ټليفون له لارې له جلال آباده په ژوندۍ توګه واورئ. له جرمني څخه زموږ د سيمينار يوه ژوندۍ برخه به هلته هم په ژوندۍ توګه د ګرځند ټليفون له لارې خپره شي. موږ به دغه مقالې او ويناوې په يوه مهمه ټولګه کې يوځای خپرې کړو.

ددغه علمي تاريخي سيمينار لپاره موږ د لسو ټوکو مهمو تاريخي او علمي آثارو د خپراوي تابيا کړې وه، چې ددغو نهو ټوکو په خپراوي بريالي شول او لا نېکمرغه په دې بريالي شولو، چې همدې سيمينار ته او همدې تالار ته يې تر تاسو راورسوو. ددغه سيمينار په مناسبت زموږ خپاره شوي کتابونه دا دي:

۱ـ طالبان او اسلامي بنسټ پالنه: د نوميالي افغان مؤرخ پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ نوی مهم تحليلي او تاريخي اثر.

۲ـ علامه محمود طرزي، شاه امان الله و روحانيت متنفذ: د هېواد نامتو تاريخپوه کانديد اکاډميسين محمد اعظم سيستاني په زړه پورې اثر.

۳ـ تروریزم او جګړه: د نامتو امریکایي جګړې ضد شخصیت هوارد زین اثر، د ښاغلي محمد اکبر کرګر ژباړه.

۴ـ د جرمني امپراتورۍ افغاني جګړه:" د روسي مؤرخ تیخونوف اثر، د ښاغلي محمد طاهر کاښي ژباړه.

۵ـ د پولادي امیر تر سیوري لاندې: د فرانك مارتین مهم اثر، د ښاغلي محمد معصوم هوتك ژباړه.

۶ـ په افغانستان کې د مشروطیت غورځنګ: د پوهاند عبدالحی حبیبي اثر، د ښاغلي عبدالقیوم حکیمزي ژباړه.

۷ـ د افغانستان جګړه او ګورکي ته زما تبعید: د روسي نامتو فزیك پوه د نوبل د سولې جایزې ګټونکي او پر افغانستان د شوروي د یرغل د کلك مخالف اندري ساخاروف د تبعید خاطرات، د زرین انځور ژباړه.

دغه راز مو په همدې مناسبت، دوه علمي ـ طبي آثار هم د افغانستان د پوهنتونو شاګردانو او د طب مینه والو ته چاپ کړي دي:

۱ـ د شکري ناروغتیا: د پوهندوی ډاکټر امان الله حمیدزي اثر.

۲ـ د کوچنیانو جراحي: د پوهنمل ډاکټر

له نیکه مرغه ددغه سیمینار او درنې غونډې په

مناسبت زموږ د کتابونو د خپراوي د بهیر شمېره ۶۶ ټوکه کتابونو ته ورسېدله. په دې ټوکه موږ په دې توانېدلي یو، چې د خپلو کلتوري هلو ځلو د شپږ کلونو په اوږدو کې هره میاشت خپلو هېوادوالو ته یو نوی مهم اثر چاپ او ډالۍ کړو او له دې کبله د ټولنې ټول غړي ځانونه خوښ او بریمن ګڼي.

باید څرګنده کړو، چې ددغو کتابونو د خپراوي، د بېلابېلو علمي غونډو، کنفرانسونو، مشاعرو او سیمینارونو په جوړېدو او د هېواد په داخل کې د کلتوري هڅو په ملاتړ کې موږ تراوسه پورې له هېڅ کومې کورنۍ یا بهرنۍ موٴسسې، حکومته یا کومې خیریه ټولنې مرسته نه ده اخیستې، دغه ټولې هڅې یوازې او یوازې د ټولنې د خپلو غړیو په ونډو او د ټولنې د غړیو او مینه والو په مرسته او ملاتړ ترسره شوي دي. موږ په دې نظر یو چې که د خپل وران ویجاړ کلتوري بهیر رغاونې ته هم خپله افغانان ترهر چا زیات، تاوان او قربانۍ ته چمتو شي، موږ د نورو له دروېزې ځانونه ژغورلی او خپل سهم یو څه ادا کولی شو. له همدې امله یو ځل بیا له تاسو ټولو هیله کېږي، چې په دغه ستر ملي ـ کلتوري خدمت کې زموږ متې پیاوړې کړئ. په ټولنه کې د زیات شمېر غړیو د غړیتوب له لارې موږ په خپلو کارونو کې پیاوړي

کېدای او ډاډمن کېدای شو.

یو ځل بیا له تاسو ټولو مننه کوم، د افغانستان د خپلواکۍ د بېرته ګټلو د ۸۵ یمې کالیزې په ویاړ به د خپلو خبرو ځولۍ د استاد رشاد په هغه شعر راونغاړم، چې "حریت" سرلیک لري او وایي:

د مجنون ژوندون به څه وي چې لیلا مري
څه په کار دی تش کالبوت چې زړه د چا مري

زړه ډېوه ده دا د ختو په قالب کې
خدا ومه کړه چې به دا ډېوه د چا مري

چې مرغه لاړ شي قفس د ماتېدو دی
که به زړه مري تش ګوګل دې لا پخوا مري

هېڅ ممکن نه دی پایښت د هغه پېړې
زړه چې مري کالبوت مجبور دی خامخا مري

"حریت" د هر ملت د بدن زړه دی
که دا نه وي هم ملت مري هم بقا مري.

کور مو ودان

احسان الله د افغانستان

(د غازي امان الله خان زوی)

له فرانسوي څخه ژباړه:

پروفیسر ډاکټر محمد اکبر ستايلي وردګ

اماني دوره
د افغاني رنسانس دوره

ګرانو وطنوالو، زما ګران ووروڼو او خوېندو،

له تاسو څخه مننه کوم چې د افغانستان د بشپړې خپلواکۍ د لویې تاریخي نېټې د نمانځلو سیمینار ته مو رابللی یم، هغه خپلواکي چې زموږ ستر ټولواك، شاه امان الله، غوښتلې او لاس ته راوړې ده.

پر شاه امان الله خان او دده د پاچاهۍ په دوره، چې یوازې لس کاله وه، د هغو ځلوښتو کالونو په کچه چې وروسته یې تېر شوي دي، خورا ډېر کتابونه لیکلي شوي، ځکه چې دا لسیزه له پرتمونو او هیلو څخه ډکه دوره وه.

افغاني رنسانس:

له انګرېزانو سره د ۱۹۱۹ کال جګړه، د بریتانیا له واکه خلاصون، د خپلواکۍ خوشحالي، له زړو اندونو او نالوستي توب سره مبارزه او په پای کې په ټوله نړۍ کې د افغانستان د ځلا، د افغاني رنسانس دوره ګڼله کېږي.

هغه سیاسي وضعیت ته چې امیر امان الله خان (ده د شاه لقب په ۱۹۲۶ کې واخیست) قدرت ته پکې ورسېد، یو لنډ نظر اچوو:

دا منو چې هغه مهال مو یو خپلواک هېواد، یو امیر، یو بیرغ، پیسې او ملي اردو لرل، باندیني عسکر مو په خاوره کې نه وو او د خپلواک هېواد ټول امتیازونه مو درلودل، خو له دې سره، سره له برتانیا سره د یوه تړون له مخې افغانستان له نورو هېوادونو سره دېپلوماتیکې، کلتوري او د سوداګرۍ اړیکې نه شوای ټینګولی. دې ټولو د هند انګرېز وایسرای تائید ته اړتیا لرله.

کله چې امیر امان الله خان په ۲۷ کلنۍ کې قدرت ته ورسېد، د خپلو عصري مفکورو له مخې یې غوښتل، چې افغانستان له هغه تکنالوجېک زوروالي څخه راوباسي، چې له پېړیو راهیسې پکې ډوب و او له منځنیو پېړیو څخه یې شلمې پېړۍ ته ورورسوي.

دې غوارې چې د یوه خپلواک هېواد مشر وي او داسې څرګندوي:

"زه غواړم چې په يوه بشپړ خپلواك هېواد کې خپلواك مشر وم".

دی خپله توره له چړتانه څخه راباسي او بيا داسې پسې وايي:

"زه به خپله دا توره تر هغه بېرته په چړتانه کې نه ږدم، چې افغانستان يو بشپړ خپلواك هېواد نه وي شوی".

او خپله وينا داسې پای ته رسوي:

"افغانستان د افغانانو لپاره".

ددې کار لپاره ده ته ښايي، چې هغه زنځير وشلوي چې له لويې برتانيا سره پرې تړلی شوی وو، نو د هند له وايسرای څخه غواړي هغه تړون چې د خپل هېواد لپاره يې سپکاوی ګڼي، لغوه کړي: خو منفي ځواب تر لاسه کوي.

نو د ۱۹۱۹ کال د مې د مياشتې په دوهمه افغانستان له برتانيا سره جنګ پيلوي. افغاني لښکرې په مېړانه جنګېږي، که څه هم د دوی وسلې (يو څو توپونه، په سيمه کې جوړ شوي ټوپك او څه نور ټوپك چې واټرلو نومېدل او انګرېزانو مخکښني امير حبيب الله خان ته ورکړي وو) ډېرې لږې او زړې وې، د انګرېزانو کوټونه نيسي. په بله خوا کې انګرېزان په ډېره ښه وسله سنبال وو. دوی الوتکې لږلې، چې افغاني لښکرې او همدا رنګه د کابل او جلال آباد ښارونه يې پرې بمبار کړل.

امير تمه درلودله، چې د هند مسلمان رضاکاران به

عمومي پاڅون وکړي، خو د هند له ګڼ شمېر پښتنو څخه پرته چې د افغاني لښکرو په ننګه، څنګ په څنګ وجنګېدل، نور وګړي ونه خوځېدل، ځکه چې برتانيايي حکومت د هند د مسلمانانو د غورزنګونو افغان پلوي مشران په جېل کې اچولي وو.

له بله لوريه انګرېزانو لږ موده دمخه لومړۍ نړېواله جګړه پای ته رسولې وه، له جګړې څخه ستومانه شوي وو او نه يې غوښتل، چې په يوه بله شخړه کې راګير شي او پردې سربېره يې له افغانانو سره په دوو پخوانيو جنګونو کې کلکې ماتې خوړلې وې.

نو د هېڅ يوه لوري په ګټه نه وه، چې جنګ اوږد شي او د ۱۹۱۹ کال د جون د مياشتې په درېيمه د جګړې پای لاسليک شو.

له اوږدو خبرو اترو څخه وروسته، د ۱۹۱۹ کال د اګست د مياشتې په دوهمه، لومړنۍ موافقه لاسليک شوه، چې بيا وروسته د ۱۹۲۱ کا د نوامبر د مياشتې په دوه ويشتمه د افغانستان او د لويې برتانيې ترمنځ د سولې وروستنی تړون لاسليک شو.

ددې تړون له مخې، د خپل هېواد په ټولو کورنيو او باندنيو چارو کې د افغانانو واکمني د برتانيا د حکومت له خوا منله کېږي.

ټولو وګړو جشن کړی و، ملايانو او د بېلو، بېلو ټبرونو

خلکو په خپل امیر شاباسی وایه او امیر دوی ته داسې ویل:

"تاسې زاریېږ، تاجك، اوزبك او پښتانه نه یئ، تاسې ټول افغانان یئ. مونږ بېل، بېل ټبرونه خو یو ملت یو". یو وطن.

او بیا وایي:

" نور مونږ د چا تر واك لاندې ملت نه یو مونږ په بشپړه توګه خپلواك یو او د نړۍ د آزادو هېوادونو په ډله کې ولاړ یو. مونږ به ددې لویې خوشحالۍ په دې شیبه کې هغه څوك نه هېروو چې زمونږ د ارمان د سرته رسېدو په لیاره کې په جګړه کې مړه شوي دي. زمونږ برى د دوی له برکته لاس ته راغلى، نو اوس به دعا ورته کوو."

د امان الله خان لپاره دا یو داسې شخصي برى و، چې لویې اغېزې یې لرلې. ده یوازې له څو میاشتو پاچاهۍ څخه وروسته، دا جرئت کړی و، چې یو داسې زړور کار وکړي او له څه ناڅه یوې پېړۍ څخه وروسته د خپل هېواد خپلواکي پر انګرېزانو د یرغل له لیارې لاس ته راولي، په داسې حال کې چې په دوو مخکېنیو جګړو کې انګرېزانو پر افغانستان یرغل کړی و.

افغانستان له ګوښه والي څخه ووت، د خپلواك سیاست د غوره کولو او له لویې برتانیا سره یې د مخې (سیال) په څېر د معاملې حق لاس ته راووست.

د همدې حق له مخې یې د ترکانو په ننګه، چې لاتر دي

وخته له لومړۍ نړیوالې جګړې څخه وروسته د متحدینو تر ژغ لاندې وو او همدارنګه د هند د خلکو په پلوۍ چې په هغه وخت کې د برتانیا تر لاس لاندې وو، د لویې برتانیا پینځم جارج ته داسې ولیکل:

"زه هیڅکله له هغه څه څخه بیغمه نه شم پاتې کیدای چې په اسلامي نړۍ کې تیرېږي... د برتانیا حکومت دې تر هغه وخته پورې یوه شیبه هم زموږ په دوستۍ نه باوري کیږي، تر هغو چې مسلمان وګړي د دوی د تیروتنو له لامله ځوریږي... زه ټینګ باور لرم، چې ددې بدلون نیته رانیژدې ده، دا بدلون به د هندوانو په ګټه هم منځ ته راشي، چې موږ یې کلکه هیله لرو او د دوی کړاوونه مو ځوروي."

د افغانستان یو امیر، چې د ګواښنې په لهجه یوه انګریز وزیر ته وایي، چې د ترکیې او هند د خپلواکۍ درناوی وکړي او انګریز وزیر په ځواب کې ورته وایي، چې لویه برتانیا به له ترکیې سره په ډیره مهربانۍ چلند وکړي او هند به له لسو کالونو څخه دمخه بشپړه خپلواکي ولري او... د لندن کابینه به د آسیا د اولسونو د ارادې درناوی وکړي.

دا وه زموږ د هیواد ننداره، چې په نولسمه پیړۍ کې له تصوره پورته بریښیده. هیڅکله د افغانستان یو امیر د لویې برتانیا پاچا ته دا ډول نه و غږیدلی، د افغانستان امیرانو د هند برتانیایي وایسرای ته مراجعه کولی شوای.

په ۱۹۲۰ کال کې افغانستان د منځنۍ او لویدیزې

آسیا یوازینی بشپړ خپلواك هېواد و.

ترکیه د لومړي نړېوال جنګ د ګټونکو یعني د متحدینو (انګرېزانو او فرانسویانو) ترمنځ د قیمومیت یا د مستعمرې په څېر ویشلې شوې وه، ایران لیا په شمال کې روسانو او په جنوب کې انګرېزانو نیولی و او هند د برتانیا د امپراتورۍ یوه برخه و. یوازې افغانستان مستقل او خپلواکه و.

له دې نه وروسته امیر خپله ټوله انرژي د هېواد د پرمختګ او سوکالۍ لوېې وظیفې ته وقف کوي. دده پروګرام څلور موخې لرلې:

۱ـ په لنډ مهال کې : د هېواد خپلواکي،

۲ـ په منځمهال کې: ټولنیز ریفارمونه،

۳ـ بیا په منځمهال کې: د هېواد بیا ودانول او عصري کول او

۴ـ په اوږده مهال کې: له ګاونډیو مسلمانو هېوادونو سره سیمه ییزو اړیکو ته پراختیا ورکول.

۱ـ لومړنۍ موخې ته: د خپلواکۍ د اعلانولو په واسطه لیا دمخه رسېدلی و.

۲ـ دوهمې موخې ته: رسېدل خورا ګران ورته برېښېدل، ځکه دا د یوې دودیزې، زوړپالې، قبیله یې او ملایانو ته د تابع ټولنې له دودونو سره ډغره وهل وو.

خو له دې سره سره یې له سیاسي او اداري لحاظه یو

داسې رژيم غوره کړ، چې څه ناڅه يو مطلق نظام او يو ممثل سيستم يې سره پخلا کول.

په ۱۹۲۳ کال کې يو اساسي قانون پاس شو او يو داسې حکومت جوړ شو، چې پر مسئوليت او د کار پر وېش ولاړ و او وزيرانو کارونه د امير تر رياست او مشرتابه لاندې، سره وېشلي وو.

د دولت شورا چې مشر يې د وزيرانو په مجلس کې ګډون کاوه، درې څانګې لرلې:

- يوې څانګې يې اداري کارونه څارل،
- دوهمې يې قضايي چارې او
- درېمې يې، چې تر ټولو مهمه وه، هغه ريفارمونه او قوانين چې بايد په پام کې ونيول شي څېړل او د سم تطبيق څارنه يې کوله.

د نورو قوانينو په ډله کې د افغانو ښځو د حقونو څخه د دفاع قانون او د کورنۍ مقررات، چې د واده، کوژدې او ولور په برخه کې يې ترتيبات لرل، پاس شول.

خو د هر نوښت او ريفارم، په تېره بيا د ښځو په برخه کې ملايانو له همکارۍ څخه ډډه کوله او ورته بلوسېدل به، چې بې اعتباره يې کړي.

تلګراف او تليفون شيطان اختراع کړی!

کله چې امير امان الله خان د رېل پرزې، پر هاتيانو بار هېواد ته راوړې، چې د کابل ښار له نويې پلازمېنې،

دارالامان سره وتړي، ملايانو به ويل "دا د اوسنيو مار دی، چې په منځ کې يې لمبې بلې دي او له غتې نيغې پوزې څخه يې تور لوګی خېژي، نو دا له شيطانه پرته بل څه نه شي کېدای". د ساده خلکو باور پرې راته، نو ملايانو ځينې قومونه، چې په مذهب او فيوډاليزم ټينګ ولاړ وو او د ګاونډي انګرېز له خوا (چې د عصريتوب پلوي ټولواک ته، چې په هره وينا کې د هند خپلواکي غواړي، په ښه سترګه نه کتل، په وسله ښه سنبال کړل شوي وو) پاځون ته وهڅول.

که غواړې، چې هېواد مخکې لاړ شي بايد دا بلواګانې وځپل شي.

دا خبره شاه ته ډېره ځورونکې وه، چې خپل اولس يې په اسرو نه پوهېږي!

امير له فساد او رشوت سره هم مبارزه پيل کړه او ويې غوښتل، چې ماموران د دوی د لياقت او پاکنفسۍ له مخې وټاکل شي، نه د واسطې او شخصي دوستۍ له مخې.

د دولت لوړ مقامونه لويانو او اشرافيانو ته نه ورکول کېږي، که چېرې د هغه مهال رسمي کالنامې وکتلی شي، د بيلو، بيلو طبقو، نژادونو او سيمو وګړي پکې ليدل کېږي، خو امير غواړي چې له هرڅه نه لومړی پوهنې او روزنې ته وده ورکړي او دا خبره به يې تل کوله:

"ټوپک پرېږدئ او د ليکلو لپاره قلم راواخلئ. په دې پوه شئ چې يو بې تعليمه اولس هېڅکله مخکې نه شي تلای او

نه په رښتیا خپلواك وي".

په ټول هېواد کې د هلکانو لپاره او په کابل کې د ټولواکمنۍ ثریا، د هغې د مور او د شاه د خوېندو په مرسته د نجونو لپاره ښوونځي پرانېستل شول.

ټولواك به مدام ویل: "زه پاچا یم، خو د پوهنې وزیره زما مېرمن: ستاسې ټولواکمنه ده".

د نجونو د لومړني ښوونځي په مهال ټولواکمنۍ په رسمي توګه داسې وویل:

"تاسې ښځې، د افغانستان د خلکو نیمګۍ جوړوئ، خو تاسې له هېڅ ډول حق څخه برخمنې نه یاست، خو کله چې له بېوزلۍ، ناروغۍ او زده کړو څخه غړېږو تاسې د هېواد ډېرکیان یاست.

لازمه ده، چې تاسې تعلیم وکړئ، زامنو او لوڼو ته مو تعلیم ورکړئ، چې یوه ورځ د شاه تر څیر نظر لاندې مو د ګران هېواد په راتلونکې وده کې، برخه واخلئ".

په ۱۹۲۷ کال کې شاه یو فرمان لاسلیك کړ، چې ټولو دولتي مامورانو ته یې امر شوی و، چې خپلې لوڼې په دولتي ښوونځیو کې واچوي ګڼه نو له وظیفې څخه ایستل کېږي. په همدې نېټه اووه سوه نجونې ښوونځي ته تللې او دا شمېر تر ۱۹۲۹ کال پورې ورځ په ورځ مخ په ډېرېدو و.

۳_ درېیمه موخه: د باندینیانو په مرسته، د هېواد

ودانول، شاه ته تر ټولو اسانه ښکارېدل. په ۱۹۲۱ کې یو هیات اروپا ته واستول شو، چې افغانستان خلکو ته ورو پېژني او د ډیپلوماتکي، کلتوري او تجارتي اړیکې ټینګ کړي.

له تورتمونو څخه د خپل هېواد د راایستلو لپاره یې لرې هېوادونو ته لاس وروغځاوه، ځکه چې ګاونډي هېوادونه هرڅه یوازې له سیاسي نظره کسي.

کابل ته د ډیپلوماتیک نمایندګان او همدارنګه انجینران، مهندسان، ډاکتران، د کرنې کارپوهان او د ورېښمو د چینجیو د روزنې متخصصان راغلل او همداشان پانګوال، چې دې ته چمتو وو چې په هېواد کې پانګونه وکړي او هغه مالونه رانیسي، چې د افغانانو له خوا وروپلورل شي. هغه هېوادونه چې په امیر ډېر ګران وو، ترکیه او پارس وو. امیر یو لوی پارك درلود، چې دوه کورونه پکې وو، دواړه یې دې دوو هېوادونو ته وروبښل، چې خپل سفارتونه پکې جوړ کړي. ترکیې د کابل عسکري ښوونځی په غاړه واخیست. له کابله د لوی کاروبار ځاله جوړه شوه.

یوه نوې عصري پلازمېنه (دارالامان) ودانه کړی شوه، چې د اوسپنې د پټلیو په یوه کرښه له زاړه ښار سره وتړله شوه. په هېواد کې د موټر د چلولو وړ لارې جوړې شوې، د ځمکو د خړوبولو پروژې جوړې شوې او د برېښنا د تولید زړې فابریکې نوې کړی شوې. موږ نشو کولی، چې په

تفصيل سره تول هغه کارونه یاد کړو، چې په دې لسیزه کې پای ته ورسېدل. په دې دوره کې صادرات او واردات لس چنده شول.

۴ـ خو چې له څلورمې موخې یعنې له سیمه ییزو اړیکو څخه وغږېږو، امیر د هند مسلمانانو او د شوروي اتحاد د مرکزي آسیا د مسلمانانو د حامي په څېر راوړاندې شو.

په ۱۹۲۳ کال کې په ترکیه کې د خلافت له پای ته رسېدو څخه وروسته د خلافت وړاندیز ورته وشو. دی چې د یوه مسلمان، سني مذهبه او بشپړ خپلواک هېواد پاچا و او د هند د مسلمانانو له اصرار سره سره، چې دی یې په مذهبي چارو کې هم رهبر ومني، دا عنوان ونه مانه ځکه چې ده غوښتل د خپل هېواد د ستونزو اوارولو ته اوږه ورکړي.

په ۱۹۲۸ کال کې یې د درېګونو هېوادو (افغانستان، ترکيې او پارس) ترمنځ د یوې اتحادیې د جوړولو پر پلان پیل وکړ او موخه یې دا وه، چې په دې شان د لوېدیز له اغېزو څخه ځان خوندي کړي. دې اتحاد به له افغانستان څخه یو لوی سیمه ییزه ځواک جوړ کړی وای.

دا د یوې اوږدې مودې موخه وه، خو شاه امان الله خان ددې وخت ونه موند، چې دا پروژه عملي شي. د مصر، اروپا او ترکیې د رسمي سفر څخه له راستنېدو وروسته، شاه خورا بې صبره و چې زر افغانستان شلمې پېړۍ ته

ورورسوي.

په پروګرام کې دا لاندې کارونه په نظر کې نيول شوي وو: په کليو کې د نويو ښوونځيو حتی د نجونو لپاره، د روغتونو او د قابلګۍ ښوونځي جوړول، له حجاب څخه آزادي او د اروپايي هېوادونو او ترکيې غوندې، د ټولو لپاره تر بېرغ لاندې د عسکري مکلفيت د دورې د تېرولو اجباري کول. دا پروګرام لږ څه د خيال په ټالونو زنګېدل وو، د وګړيو د ذهنيت بدلول لوی جرئت غواړي.

شاه په يوه وينا کې داسې اعلانوي:

"زه له ملت څخه غواړم، چې زما ريفارمونه ومني، ځکه چې دا زموږ وظيفه ده چې پرته له دې چې خپله پرتمينه ماضي هېره کړو، د خپلو ځانونو په مقابل کې د وظفې په شان له خپل (اوس) سره ډغره ووهو. دا د هېواد د راپورته کولو ګران کار چې د اولس په ضد نه دی، له خلکو څخه پرته په يوازې ځان سرته نه شي رسول کېدای. موږ ته ښايي، چې خپله راتلونکې مرحله په مرحله سنبال کړو. د ناکامی او د نيست کېدو د مخنيوي لپاره بدلون ته اړ يو".

خو ملايانو او کليوالو چې ډېر وروسته پاتې او له خپلو زړو دودونو سره يې مينه درلوده او ددې پرېکړو په ارزښت يې د پوهېدو وس نه لاره، ددې پروګرامونو بد هرکلی وکړ، خو ټولواك د هېواد د پرمختګ لپاره له خپلې هيلې سره وفادار پاتې شو او هغه سلا يې هېره کړه، چې دده "دوست"

اتاترك، ترکیې ته دده د رسمي سفر په مهال، ورکړې وه:

"تاسې غواړئ چې يوه ښکلې ماڼۍ جوړه کړئ، ښه بنسټ يې يعنې اردو مه هېروئ. لومړی دا اردو جوړه کړئ، بيا نو کولی شئ، چې بې له وېرې د خپل هېواد په پرمختګ کې وړاندې لاړ شئ."

لږ څه وروسته بلواګانې پيل شوې. دا هغه د ورځې او شپې، د رڼا او تورتم ترمنځ ابدي جګړه ده. په دې جګړه کې ملايانو چې نه يې غوښتل، چې خپل د پېړيو، پېړيو برم له لاسه ورکړي او پر خلکو خپله اغېزه کمه کړي، ورانۍ ته لا نور هم زور ورکړ. شا په دې جګړه کې تقريباً يوازې دی.

دی، دا ګوربت ليا تراوسه هلته پورته، د هندوکش له څوکو څخه لوړ ناست او هغه هېواد ته ګوري، چې ده غوښتل بدلون پکې راولي، خو له هر لوري څخه د خپلو هېوادوالو له خوا او د ګاونډيو هېوادونو له لوري غبشي پرې راورېږي او په زرګونو پرهارونه يې اخيستي. ګوربت پرهارژلی دی، غواړي چې د بيا الوتلو لپاره مهلت وپلټي، خو راپرېوزي او هرڅه پای ته رسېږي.

دی هغو کسانو ته چې ترېنه راچاپېر دي او تراوسه باور پرې لري وايي: "دا دی هغه وروستنی ځل چې د خپل شاه لاس په لاس کې نيسئ او ستاسې سترګې دده په لور کږې دي. که په دې خبره اعتراف ونه کړو، چې غوني مو نه دي

راډك شوي، دروغ به مو ویلي وي. موږ نه شو کولای چې ددې اوږدې لسیزې د تاریخ پاڼې بې له تاثر څخه وترو. ما غوښتل، چې خپل هېواد ته په سیاسي، کلتوري او ټولنیزو ډګرونو کې بدلون راولم. ما غوښتل چې خپل هېواد د خپلې هغې مفکورې له مخې چې ستاسې دا هم ده، بدل کړم. ما غوښتل چې افغانستان د زغم یوه داسې خاوره وي، چې ټول پکې ګډ ژوند وکړای شي، دا زما ارمان و. ما چې غوښتل خپل هېواد عصري کړم، د ملایانو له کبله چې نه یې غوښتل زما په موخو ځان پوه کړي او ننګه مې یې ونه کړه، په خپلو خلکو کې مې ډېر غلیمان ځانته پیدا کړل. په دې لسیزه کې، زه خوشحاله او ویاړمن وم چې ددې هېواد د سرنوشت په ټاکلو کې برخه واخلم، د ودانولو په برخه کې یې یوه تیره کېږدم او ستاسې دې کور ودان وي، چې ددې ګران اولس د راتلونکې په برخلیك کې راسره شریك واست.

او په پای کې له خپلو خلکو سره د یوه لوی هوښیار په خبره خدای پاماني کوم:

"زه درنه لاړم، نور به مې نوم وانه وري، خو خدای دې تاسې نېکمرغه لري".

او زه، زه د یوه داسې لوی انسان زوی، خپله وینا په دې خبره پای ته رسوم:

زه دې انسانانو ته د ډېرې شاباسې په سترګه ګورم، دا زموږ د پېړۍ برلاسي دي، پیاوړي ټولواکان، چې د نورو

عصرونو له واکمنو څخه لیا ډېر ګټور دي، هغوی چې غواړي چې ناپوهې پرګنې، چې هرڅه ته سرغړاندي دي، د دوی له تل تر تله، آرام خوبه راوباسي او د نوي تمدن د بتې انګار ته يې ورواچوي.

د شوروي جمهوريتونو اتحاد او افغانستان:

ډېر ځله اورېدل کېږي، چې شاه امان الله شوروي اتحاد ته ډېر ورنېژدې و. دا دي يو څو واقعيتونه، چې دا تورونه ردوي:

دا رېښتيا ده، چې شوروي اتحاد لومړنی هېواد و، چې د افغانستان بشپړه خپلواکي يې په رسميت وپېژندله او شاه امان الله غوښتل، چې شوروي اتحاد ته د ورنېژدې کېدو په واسطه د انګرېزانو د اغېزو انډول راتېت کړي، خو دا به نه هېروو چې له شورويانو سره د لاسليك شوي تړون له مخې د بخارا او خېوا هېوادونه هم په رسميت پېژندل شوي وو، نو د پرنسيپ له مخې ددې هېوادونو ضميمه کولو پخپله دا تړون له اعتباره غورځاوه. افغانستان په دې ضميمه کولو اعتراض وکړ او د شوروي په مقابل کې يې مقاومت ته د مرستې لپاره يوه پوځي قطعه، وسله او جبه خانه ورولېږل. که رېښتيا وايو دې تړون د افغانستان او شوروي اتحاد په منځ کې ستونزې نه وې کمزورې کړې، ځکه چې شوروي اتحاد مدام افغانستان په دې تورناوه، چې

ددې ضميمه کړی شوو هېوادو مهاجرو ته مرسته ورکوي او په خپله خاوره کې مخالفو کسانو او د مقاومت مشرانو ته ځای ورکوي. پردې سربېره د ځينو سيمو پر مالکيت هم ستونزې موجودې وې. له بله لوريه روسانو ته د بدګومانۍ په سترګه کتل کېدل، ځکه چې د منځنۍ آسيا مهاجرو مسلمانانو به د کمونستانو له خوا د دوی خاورو او څارويو د ضبطولو کيسې کولې.

پردې سربېره د افغانستان په برخه کې د انګرېزانو سياست هېڅکله د اعتبار وړ، ريښتينی، د زړه له کومي او درست نه و. د برتانيا سياست داسې و چې په يوه لاس به يې ګل دروړاندې کاوه (هغه له برمه ډک هرکلي ته وګورئ چېد برتانيا شاهي کورنۍ، حکومت او ټول انګرېز اولس په ١٩٢٨ کال برتانيا ته د افغان ټولواک د سفر په موقع، کړی و) او په بل لاس کې به يې د ګوابښ لپاره، چاړه درته نيولې وه.

لويې برتانيا دې ځوان امير ته دا په زړه کې اچولې وه، چې ولې يې د دوی تر حمايې لاندې پتوب په مقابل کې پاڅون وکړ او له دوی سره د سيال په څېر کړه وړه کوي، نو سر له پيله يې لوړلي وو، چې زر يا وروسته به دا ټولواک، چې له خپل برې څخه په ځوښ راغلی و، له منځه وړي.

له بله لوريه او دا ډېره مهمه ده چې انګرېزان له دې څخه وېرېدل، چې د امان الله خان له افغانستان څخه په هغو

پښتنې سیمو کې چې د برتانیا تر جغ لاندې وې او پردې سربېره د ټول هند ناسیونالېستانو ته د خپلواکۍ او ناسیونالېستي مفکورو د خپرېدو لپاره د پنا اډه جوړه نه شي. ددې احتمال د مخنیوي لپاره دا لازمه شوه، چې له امان الله خان څخه ځان خلاص کړل شي.

په ۱۹۲۳ کال کې، که څه هم افغاني-انګلیسي تړون یې اجازه ورکوله، چې د هند له لیارې افغانستان ته وسله وارده شي، برتانیایي ماموران یوه الماني بېړۍ، چې د امان الله خان اردو ته یې وسله راوړله، له بمبیې څخه بېرته جرمني ته وروشړله، څو میاشتې وروسته دا کار بیا وشو.

همدا شان، په ۱۹۲۸ کال کې هغه شپېته توپونه، دوه زره ټوپك او یو میلیون کارتوس، چې شاه یې د خپل سفر په موقع (برمنګهم سمال آرمز ګن کمپني) ته فرمایش ورکړی و، د کراچۍ له بندر څخه راپرې نهښودل. په داسې حال کې چې د کوهاټ په سیمه کې په لاسي ډول ډېره ښه وسله جوړېده او یاغیانو به د انګرېزانو په خوښه په ډېره اسانۍ رانیولی شوای. د مرکزي دولت په مقابل کې د بلوا تقریباً په ټوله موده کې یاغیانو له دولت څخه عصري وسله لرله.

شاه ددې لپاره چې یو خپلواکه سیاست غوره کړي، لرې هېوادونو ته، چې د افغانستان له نننې سیاست سره علاقه نه لري، مخ وروا ړاوه. نظامي زده کوونکي یې یو ګڼ شمېر ترکیې او همدارنګه په فرانسه کې د (سن سیر) او بیا د

(سومیور) د سپرلۍ ښوونځي، له بلې خوا په ایټالیا کې د (کازېرتا) عسکري اکاډېمۍ ته او یا المان ته واستول. افغان حکومت له لوېدیزو هېوادونو څخه انجینران، معماران، ډاکټران او لرغونپوهان استخدام کړل.

یو محصل هم شوروي اتحاد ته ونه لېږل شو، یوازې څو پیلوټان شوروي استادانو وروزل. په دې لسیزه کې په کابل کې یوه فرانسوي-افغاني لېسه او له دې څخه یوه وړه، آلماني او بله انګلیسي لېسې پرانیستلې شوې، خو هېڅکله نه، یوه روسي دا!

دا د نولسو پینځوسمو کالونو برعکس وو چې په سلګونو محصلین او نظامي شاګردان شوروي اتحاد ته ولېږل شول او د کابل پولي تخنیك زده کړې شورویانو رهنمایي کولې، نو څوك روسي پلوه وو: شا امان الله خان او که هغوی، چې له ده څخه وروسته راغلل؟ داسې ښکاري چې حربي پوهنتون هم روسانو رهنمایي کاوه (دا خبره سپیناوي ته اړتیا لري).

له بله لوریه شاه امان الله خان، شوروي اتحاد ته په ۱۹۲۸ کال کې د خپل رسمي سفر په موقع، د باندنیو چارو لپاره د خلکو د کومېسار (چیچېرین) هغه شرطونه په تونده رد کړل، چې د دواړو هېوادونو ترمنځ یې د نظامي تړون لپاره وړاندې کړي وو.

ده نه غوښتل، چې په یوه داسې نظامي پروژې کې راښکېل شي، چې د وسلو، مهماتو، الوتکو او معلمانو د

بې کچې مرستو شنه او سره باغونه پکې ښودل شوي وي. دی په دې ښه پوهېده، د بخارا پاچا ته دې ډول مرستو څه ورکړل.

کله چې شورویانو وغوښتل، چې یو تجارتي برلاسی پر افغانانو وروتپي او یو د امتیاز خاوند هېواد وګڼل شي، شاه ورسره ونه منله. که څه هم هغه مالونه چې په اروپا کې رانیول شوي وو، د شوروي اتحاد له لیارې څخه د هند د لیارې په کچه هم زر او هم ارزانه رارسېدل.

دی په دې پوهېږي، چې دا یوه لومه ده او نه غواړي چې په هغه لانجه کې بند شي چې د انګرېزانو او روسانو ترمنځ شته ده. دی پر دواړو خواو بدګومانه دی، ځکه چې پوهېږي چې د دوی احتمالي مرسته د افغانستان د پرمختګ لپاره نه، بلکې د منځنۍ آسیا د رازمولولو لپاره یوه سیالي ده. دا ډېر وروسته وو، چې افغانستان د شورویانو غېږې ته ځان ورواچاوه.

نو مور چې د تاریخ ورپسې دوره پېژنو، څرنګه به شاه امان الله خان په شوروي پلوۍ ګرم کړای شو؟.

(د زوریخ) په یوه کلېنیک کې، د ژوند په وروستیو ورځو کې، زموږ ټولواك، له افغانستان او ددې هېواد لپاره یې له خپلو ارمانونو څخه پرته له بل څه څخه نه غږېده. دده وروستۍ خبره دا وه. "کابل، کابل".

ګوربت یو ځل بیا راپرېوت، خو نوم یې د ټولو افغانانو په خاطرو کې تل تر تله پاتې دی او پاتې به وي.

کاندیدای اکادمیسین سیستانی

نقش روحانیت بنیادگرا در ضدیت با تجددگرایی رژیم امانی

روحانیان در کشورهای اسلامی و بخصوص در کشور ما از احترام و اهمیت چشم گیری برخوردار اند. تا آنجا که تاریخ گواهی میدهد، روحانیان متحد ترین صنف یا طبقه را درر جوامع اسلامی تشکیل میدهند و بنا برین در تمام کشورهای اسلامی نقش بسیار موثری در بسیج نیروهای جامعه بسوی نهضت های مذهبی، ملی و ضد استعماری داشته و دارند. دولت های اسلامی نیز پایداری و ثبات نظام های اجتماعی خود را وابسته به تائید روحانیان و چهره های مذهبی پر نفوذ کشور خود میدانند و این سنت را که تاریخ درازی دارد، هنوز هم احترام میکنند. البته در افغانستان دو

عنصر جداگانه ولی مهم به حاکمیت دولتی مشروعیت می بخشد: یکی توافق قبایل و دیگری تائید روحانیت سنی.

از همین جهت است که دولت ها این دو عنصر مهم را از نظر دور نداشته و سعی کرده اند تا آنها را از طریق دادن تیول و معاش مستمری به آنها راضی نگهدارند. معمولاً هنگامی که منافع و امتیازات روحانیان از طرف دولت با خطر مواجه شده، شورش های مردم در برابر قدرت مرکزی از طرف همین قشر روحانی (که نسبت به عوام الناس در توجیه و تفسیر قوانین جاری و مسایل مذهبی آگاه تر اند) صورت گرفته است. مثال های برجستهٔ این ادعا در تاریخ معاصر ما، اغتشاش خوست در مارچ ۱۹۲۴ بر ضد اصلاحات اجتماعی دولت امانی برهبری ملا عبدالله مشهور به ملای لنگ و سایر ملاهای آن سمت به تحریک و رهنمائی روحانیون پر نفوذ مرکز است. در اغتشاش خوست یکی از مریدان حضرت صاحب شور بازار بنام عبدالغنی قبایل سلیمانخیل را در کنار ملا عبدالله و ملا عبدالرشید سهاکی قرار داد. این دو ملا در دستی قرآن و در دست دیگر قانون جزا را گرفته در میان قبایل که متاسفانه از سواد و دانش بی بهره بودند فریاد میزدند: کدامیک را قبول دارید! قرآن یا قانون را؟ و طبعاً مردم میگفتند: قرآن را و سپس مردم را بشورش دعوت میکردند.(1) علاوه بر قانون جزا، تاسیس مکتب برای دختران و مکلفیت موسوم به "هشت نفری"

(یعنی از هر هشت نفر مرد یک قریه فقط یک نفر بخدمت عسکری باید اعزام میشد) دلایل دیگری بودند که بر توسعهٔ اغتشاش می افزود. با ورود یک مدعی سلطنت بنام عبدالکریم پسر امیر محمد یعقوب خان از هند برتانوی به پکتیا، شورش بزودی وسعت گرفت و دامنهٔ آن به غزنی و وردگ و لوگر کشیده شد. در غزنی و شیخ آباد وردگ ملا عبدالاحد و ملا عبدالسبحان وردکی و ملا عبدالحلیم چهارآسیابی و ملا نور علی کهنه فروش و ملا نعمت الله قادیانی نقش مرکزی و موثر داشتند.[۲] در حالی که شورش دوام داشت، دولت لویه جرگه را تدویر و راه حل معضلهٔ را جستجو کرد، لویه جرگه با تعدیل برخی مواد برنامهٔ اصلاحات، هیاتی را به ریاست نورالمشایخ غرض مذاکره نزد شورشیان فرستاد تا تذکر بدهند که تمام مواد قانون با شریعت اسلام تطبیق داده شده و هیچ ماده یی نیست که بااسلام در تضاد باشد، ولی مذاکره با شورشیان نتیجهٔ مطلوب به بار نیاورد، زیرا نورالمشایخ قسماً اعتراضات ملای لنگ را تائید کرده بشاه بازگو نمود، مگر شاه حاضر نشد تا به خواهش شورشیان نظامنامهٔ اساسی و قانون جزا را لغو کند.

غبار متذکر میشود: هنگامی که وزیر حربیه محمد ولی خان در گردیز تحت محاصرهٔ شورشیان قرار داشت، از کابل یک قوت ۷۰۰ نفری بنام "عسکر جان فدا" با دو غند مشر برای نجات وزیر حربیه بسوی گردیز فرستاده شد، مگر این

قوت در بیدک لوگر مورد شبیخون شورشیان قرار گرفت و تا فرد آخر از دم تیغ گذشتند. والی علی احمد خان از ننگرهار بکمک وزیر حربیه شتافت و اگر او با شبه نظامیان خوگیانی و مومند از ننگرهار به کمک وزیر حربیه به موقع نمی رسید، بدون شبهه وزیر حربیه با شکست مواجه میشد و پایتخت مورد تهدید جدی شورشیان قرار میگرفت. به هر حال والی احمدخان با ورود به گردیز محاصرهٔ شورشیان را درهم شکست و با تدابیر مقتضی شورشیان را مجبور به عقب نشینی و فرار به کوه های اطراف نمود. سپس والی علی احمد خان و وزیر حربیه برای خاموش کردن شورش تدابیری سنجیدند و تصمیم گرفتند تا خانه و قریهٔ شورشیان به آتش کشیده شود و زنان و اطفال شورشیان اسیر کردند. این تصمیم عملی شد و بزودی خود مردم محل رهبران شورش را دستگیر و به دولت تسلیم کردند. بدینسان شورش سرکوب و رهبران آن دستگیر و به مرکز اسیر آورده شدند. رهبران شورش چون ملا عبدالله و ملا عبدالرشید و سایر ملاهای دخیل د ر شورش با ۲۵ تن دیگر از سران اغتشاش در محکمهٔ نظامی محکوم به اعدام شدند و تعدادی از اسرا در خود کابل یا در منطقهٔ قره باغ شمالی مجبور به اقامت گردیدند.[۳]

اعلیحضرت امان الله خان قبل از تطبیق حکم محکمهٔ نظامی مبتنی بر اعدام رهبران شورش خطاب به آنان

گفت: "شما افغانهای اصیل هستید، مرا ببخشید اگر به خشونت و شدت با شما اتباع افغانستان و فرزندان خود پیش آمد میکنم، مگر شما بعد از این اولاد من نیستید، زیرا که شما علیه من بغاوت کردید، شما بر اعمال مخلصانهٔ من، انگشت اعتراض گذاشتید: من مکاتب تاسیس کردم، آیا شما فکر میکنید که این مکاتب را برای خود باز کرده ام! انها را برای اطفال شما گشوده ام شما خواستید که مکاتب جدید التاسیس دختران را بسته کنم. اکنون علمای تمام دنیا به مِن نوشته اند که مکاتب برای دختران یک امر حیاتی و ضروری است. من پروژهٔ آبیاری را روی دست گرفته ام، این کار را هم برای خود نکرده ام، بلکه برای شما و فرزندان شما کرده ام. شما برمن، حکم قادیانی کردید (مذهب خاصی که مردم حیدرآباد پاکستان از آن پیروی میکنند)، من قادیانی نیستم. شما گفتید که قوانین جدید من، مخالف قرآن کریم است، من از شما خواهش کردم تا نزد من بیایید و در این موضوع با هم بحث و مذاکره کنیم، مگر شما نیامدید، در عوض دنبال شخص ماجراجوی دهشت افگنی چون عبدالکریم (که مدعی بود پسر امیر محمد یعقوب خان است) رفتید و بر علیه من برخاستید و بغی کردید. شما باعث قتل یک تعداد زیاد عسکر (بشمول ۷۰۰ تن عسکر جانفدا) اولاد من شده اید، بنا بر آن نمی توانم شما را عفو کنم، پس شما باید کشته شوید!"(۴)

در جریان محاکمهٔ همین ملاها و سران شورش بود که

معلوم شد دست نورالمشایخ (فضل عمر مجددی) در شورش خوست دخیل بوده است، شاه امان الله قصد کرد تا او را بزندان بسپرد. اما به احترام برادرش شمس المشایخ (فضل محمد مجددی، شخص ضد استعمار و طرفدار غازی امان الله بود و مورد احترام عمیق او قرار داشت) غازی امان الله خان از حبس او صرف نظر کرد، اما شرط گذاشت که از کشور خارج شود. نورالمشایخ نیز به بهانهٔ حج از کشور خارج شد و پس از ادای حج در دیرهٔ اسماعیل خان اقامت گزید و از آنجا برضد اعلیحضرت امان الله خان به تبلیغات خود ادامه داد.(۵) اغتشاش خوست قریب ده ماه بطول انجامید تا خاموش گشت. این اغتشاش کمر دولت را از لحاظ اقتصادی خم کرد و در حدود پنج میلیون پوند خساره بر دولت نوپای افغان تحمیل نمود(۶) همین فشار اقتصادی بود که دولت را مجبور نمود تا تعداد اردوی ملی را به نیم تقلیل دهد و این یکی از اشتباهات بزرگ رژیم، در حالی که میخواست در راه تحقق ریفورمها گام بردارد، محسوب میشود.

بقول لودویک ادمک "خانوادهٔ حضرت شوربازار در ۱۸۷۰ میلادی از سرهند هندوستان به افغانستان آمده بود. این خانواده پر نفوذ ترین خانوادهٔ روحانی در افغانستان بود و مریدان بی شماری در هر دو طرف سرحد افغانستان (با هند برتانوی) داشته و بر قبایل حاکمیت و آمریت مطلق داشت.

فضل عمر حضرت صاحب شور بازار بنام شیر آقا جان هم مشهور بود و در هند به او لقب نورالمشایخ داده بودند. ادمک علاوه میکند که او در اغتشاش خوست دست داشت و مجبور بود تا به هند فرار کند."(۷) مگر چنانکه از اسناد این خانواده بر می آید، لقب نورالمشایخ از جانب اعلیحضرت امان الله خان بعد از پیروزی در جنگ استقلال به وی داده شده است. این خانواده که در مبارزه بر ضد استعمار انگلیس در نبرد استقلال کشور از خود شهامت و فداکاری نشان داده بودند مورد احترام فراوان شاه امان الله قرار داشتند و از طرف شاه فرمان مورخ ۱۲ سال ۱۲۹۹ ش (۲ اپریل ۱۹۲۰) مبنی بر اعطای القاب شاندار مذهبی و عالی ترین نشانهای دولتی (نشانهای لمر) موازی با پنجهزار و سه صد جریب زمین صالح الزراعت سه فصله آبی را با تاکستان در منطقهٔ کوهدامن پروان نیز بطور تیول به آنها اهدا نمود به امید اینکه در آینده نیز این خانواده در تطبیق پلانها و برنامه اجتماعی دولت را یاری رسانند. فرمان ذیل بیانگر قدردانی دولت از رهبران حضرات شور بازار است:

فرمان پادشاهی ـ ۱۲ حمل ۱۲۹۹ش

فضیلت پناهان، حقایق آگاهان المر عالی نشانان حضرت شمس المشایخ (فضل محمد) و حضرت نورالمشایخ (فضل عمر) حضور ما چون جنابان تانرا از راد مردان بزرگ محاربهٔ استقلال افغانستان عزیز میداند. این سربازی و جان فشانی که

حضرات کرام شما در راه حصول استقلال فرموده اید، حضور ما، شمایان را به اعطای نشانهای المر عالی و القاب فوق الذکر تقدیر و تمجید مینمائیم. و هم املاک خالصهء الغوئی را که از خالصه های قدیم دولت بوده و مشتمل بر پنجهزار و سه صد جریب در سه فصل میباشد با باغات انگوری آن که مربوط حکومت کوهدامن است بطور بخشش و مکافات منظور فرمودیم چنانچه بفرمان جداگانه بنام نظارت مالیه امر فرمودیم تا املاک خالصهء الغوئی و باغات را بحضرت فضایل مابان تسلیم نمایند. خدمات قابل قدر شمایان را در حصول استقلال افغانستان حضور ما و ملت نجیب افغان هیچگاه فراموش ننموده از خدای توانا سعادت و بقای افغانستان را در تحت لوای اسلام طالبیم و برای حضرتین شما که از مجاهدین بزرگ انصاری وطن می باشید، دوام رهنمائی تان را برای ملت نجیب افغان را قادر توانا در ساحه های ارتقای معنوی و مادی وطن عزیز خواهان بوده و خواهان می باشیم. (امضای شاه امان الله (۸)

یگانه شخصیت روحانی ایکه طرفدار امان الله باقی مانده بود، شاه آغا (شمس المشایخ حضرت شور بازار) بود که لنگی سلطنت را نیز بر سر امان الله خان بسته بود و در تمام مراسم رسمی در پهلوی شاه قرار داشت. یک روز بعد ازادی نماز جمعه به تاریخ ۱۹ نومبر ۱۹۲۰ شاه آغا اعلان کرد که امان الله خان یگانه شاه مسلمان در دنیای اسلام است یعنی شاه آزاد،

پس باید به نام خلیفهء جهان اسلام شناخته شده و خطبه بنام وی خوانده شود. اما در تاریخ ۲۳ نومبر یعنی چهار روز بعد از آنکه حضرت شور بازار امان الله خان را خلیفهء اسلام خوانده بود، امان الله خان در دربار اعلان کرد که از این موضع صرف نظر کردد، زیرا نمی خواهد که با توطئه های انگلیس روبرو و باعث سقوط دولت افغانستان گردد.[۹]

"اولیورروی" اسلام شناس معروف فرانسه معتقد است که: با اعلام سیاست مدرنیزه کردن جامعه افغانی از جانب شاه امان الله مناسباتش با روحانیت متنفذ برهم میخورد و این در واقع پایان اتحادی است که بنام پان اسلامیسم میان قبایل، جامعهء روحانیت و قدرت حاکم تجدد طلب برقرار بوده است. علت اصلی عدم توافق در بارهء رابطه میان دفاع از اسلام و غرب گرایی است. از نظر علمای بنیادگرا، دفاع از اسلام عبارت از هدایت جامعه به سوی اسلام و شریعت است، مگر از نظر امان الله خان، دفاع از اسلام یک مقولهء سیاسی ضد امپریالیستی است و لازم است با گرایش به سوی غرب جامعه را به سوی تجدد رهنمون شد.[۱۰]

بدینگونه پس از آنکه دولت امانی (مشروطه خواهان) دست به اصلاحات اجتماعی زد و یک سلسله ریفورمها را برای تحرک جامعه به پیش کشید، خانواده مجددی، چون سدی در برابر تحقق برنامه های تجدد طلبانه قرار رفت. نخستین شخص مخالف با اصلاحات اجتماعی شاه از خانواده

مجـددی، همانـا نـور المشـایخ بـود کـه در اغتشـاش خوسـت برهبـری مـلای لـنگ دسـتش دخیـل بـود. نورالمشـایخ مخـالف تعلیم پسـران و روی لچـی زنـان بـود و میگفـت: رفـتن پسـران بـه مکتب نتیجه ای جز کافر شـدن آنـان در بـر نـدارد. واقعیـت ایـن اسـت کـه وقتـی پسـران بـه مکتـب برونـد و از دانـش و آگـاهی لازم برخوردار شوند، دیگر زیـر تـاثیر سـخنان مـلا و پیـر و مرشـد قرار نمیگیرند و دکان پیری و مریدی رو به کساد می نهد.

در اغتشاشـهای ۱۹۲۸ و ۱۹۲۹ نیـز همـین قشـر روحـانی بشـمول نورالمشـایخ مجـددی مقـیم دیـرهٔ اسـماعیل خـان و محمـد صـادق مجـددی و محمـد معصـوم مجـددی و فضـل رحـیم خـواهر زاده محمـد صـادق مجـددی همـراه بـا مـلا عبدالرحمن یغمانی قاضـی القضـات و مـلا عبـدالقادر و مـلا فضـل الحـق و مـلا عبـدالحنان (کـه هـر چهـار نفـر اخیـر در محـاکم شـرعی قاضـی بودنـد) و محمـد علـم شنواری و محمـد افضـل شـنواری و صـاحب زاده عبـدالغفور جـان و صـاحب زاده عبـدالله جـان (هـر دو از خـانوادهٔ مجـددی) و آخنـدزاده مـلا حمیـدالله تگـاو و حضـرت عبـدالحلیم جـان مجـددی مرشـد حبیـب الله کلـه کـانی و حضـرت بـزرگ جـان مجـددی وعـده یی دیگر از روحانیون در آن دست داشتند.(۱۱)

در نظـام روشـنفکران چپـی (حـزب دموکراتیـک خلـق) نیـز اولـین فریـاد اعتـراض (جهـاد) بـر ضـد آن رژیـم از طـرف روحانیون پـر نفـوذ (از جانـب حضـرات مجـددی و پیـر ۷۵ سـاله

تگاو میاگلجان در روز جمعه ۲۶ جنوری ۱۹۷۹) صورت گرفت که به بازداشت و نابودی خانوادهء مجددی و بمباران قلعهء و اقامتگاه میاگل جان و دهکدهء او در تگاو انجامید.(۱۲) اما میاگلجان توسط مریدانش از بمباران تانکها و طیارات دولت نجات یافت و مصئون به پاکستان انتقال داده شد. در جنبش مقاومت برضد تجاوز شوروی (در دهه ۸۰) شخصیتهای روحانی معروف مثل: پیر سید احمد گیلانی رهبر محاذ ملی، مولوی محمد یونس خالص رهبر حزب اسلامی، مولوی محمد نبی محمدی رهبر حرکت انقلاب اسلامی، صبغت الله مجددی رهبر نجات ملی، برهان الدین ربانی سابق استاد فاکولتهء شرعیات کابل رهبر جمعیت اسلامی، عبدالرب رسول سیاف سابق استاد فاکولته شرعیات کابل رهبر اتحاد اسلامی، شیخ محمد آصف قندهاری رهبر حرکت اسلامی، قاضی وقاد رهبر شاخهء حزب اسلامی، قاضی محمد امین وردگ رهبر بخشی از جنبش اسلامی مقاومت و گلدین حکمتیار عضو برجسته و نامدار اخوان المسلمین مصر رهبر حزب اسلامی، هر یک در وجود تنظیمهای اسلامی و با اشتراک جانبازانهء تمام اقشار و طبقات مردم نقش چشم گیری داشتند. صبغت الله مجددی رهبر تنظیم نجات ملی، از خانوادهء حضرت شور بازار با صراحت میگوید که اولین کسی است که قیام برضد رژیم خلقی را در مارچ سال ۱۹۷۹ در هرات اعلان نموده و تا آن نظام را

سرنگون نساخت از پای ننشسته است.

بنابرین تمام رژیم ها و نظام های اجتماعی افغانستان برای تحقق طرح های مهم اصلاحی و فرهنگی و گاه اقتصادی خود برای تحول جامعهء به پیش تائید روحانیان را یک امر لازمی شمرده اند، زیرا که در جوامع بی سواد و نافهم و ناآگاه مانند کشور ما، عوام الناس چشم به دهن روحانیان دارند و هرچه که رهبر مذهبی یا ملا و مولوی و شیخ و مرشد بگوید مدار اعتبار و باور مردم است. از این است که شاه امان الله با تمام دین دوستی و خداپرستی اش و با تمام افکار پان اسلامیستی خود، وقتی از طرف روحانیان با نفوذ کشور (خاندان حضرت شور بازار کابل) متهم به کفر و بد دینی شد، مردم عوام چه از قبایل و چه از سایر اقوام از وی رویگردان شدند و به پادشاهی مردی تن در دادند که به اندازهء یک صدم شاه امان الله، از اسلام و خداشناسی آگاهی نداشت.

فعالیت های سیاسی خانوادهء حضرات مجددی دو خصوصیت برجسته داشت: یکی بنیادگرایی و دیگری ضدیت با تجدد خواهی و تحول طلبی. این خاندان البته در هنگام نبرد استقلال با انگلیس نقش مثبتی بازی کردند و از اندیشه های ضد امپریالیستی شاه امان الله طرفداری نمودند، اما پس از استقلال با اصلاحات شاه امان الله مخالفت ورزیدند و پیروان خود را در ضدیت با اصلاحات و تحولات اجتماعی به

قیام و اغتشاش واداشتند.

روحانیون متنفذ سمت مشرقی افغانستان که در آغاز طرفدار سردار نصرالله خان بودند، وفاداری قابل ملاحظه ای به امان الله خان در طول دورهء حاکمیت او نشان دادند. رهبران مذهبی مانند حاجی صاحب ترنگزائی (که در قلمرو هند برتانوی قرار داشت) و ملای چکنهور در اوقات مختلف میان قبایل از شاه امان الله حمایت و در فرونشاندن ناآرامی ها کمک مینمودند. و حتی در دسمبر سال ۱۹۲۸ گزارش شد که در جرگه منعقده در منزل نقیب صاحب (افندیجان) در چارباغ، غلام صدیق خان و میر سید جان پاچای اسلامپور جانشین آخندازاده صاحب هده (نجم الدین آغا) به منظور رسیدن به مصالحه با اغتشاشیون به نمایندگی از حکومت اشتراک داشتند که نتیجه یی در بر نداشت. اگرچه رهبران مذهبی فوق الذکر جانبدار رفورم های شاه امان الله نبودند، اما به هیچوجه به تبلیغات علیه او متوسل نشدند. برعکس نخست آنها به حمایت از او تا آن وقت ادامه دادند که بیشتر از آن در میان مردم محل کاملاً بی اعتبار می شدند.

حمایت از غازی امان الله خان در طول سرحد دچار تردد نشد و راپورهای برتانیه نشان میدهد که تبلیغات به نفع امان الله توسط اعلام این فتوی که امان الله کافر نیست، حمایت گردید. افغانهای مقیم پشاور که در تماس با "طرفداران خلافت" بودند، کتابی را تحت عنوان "خکم شریعت در

مورد امان الله" نشر نمودند و در آن امان الله خان مسلمان واقعی و بچهء سقاو عصیانگر که باید سرش قطع گردد، اثبات شده بود. از این رو محبوبیت امان الله خان بحیث رهبر پان اسلامیستی در خارج از سرحدات افغانستان تا مدت طولانی دوام نمود و قشرهای وسیع قبایل سرحدی تا هنوز او را بحیث شخصیت قهرمان می شناسند. منابعی که از آن زمان در دسترس است در مورد موضع گیری رهبران شیعه و منجمله رهبر فرقه اسماعیلیه در درهء کیان اشاره یی نمی کند، اما هر گاه نظر به اشتراک هزاره ها در دفاع از شاه امان الله قضاوت شود، رهبران مذهبی اهل تشیع طرفدار او بودند و این کاملاً طبیعی بود که شاه باید از این حمایت برخوردار می شد، چونکه هدف رفورم های او از بین بردن تبعیض قومی و مذهبی بود.(۱۳)

اغتشاشها ۱۹۲۸_۱۹۲۹و روحانیت بنیادگرا:

یکی از ضربات کشندهء افغانها بر انگلیسها، استرداد استقلال افغانستان بود که شهرت شکست ناپذیری انگلیس را در شرق به زمین زد و مردمان مستعمرات انگلیس را برای احراز استقلال شان بیدار ساخت. انگلیس برای انتقام کشی از ملت سلحشور افغان و دولت ضد امپریالستی آن، در صدد برآمد تا یک بار دیگر از سلاح مذهب، کار بگیرد و بجان مشروطه خواهان حمله ببرد و آن را از پای در آورد. برای اینکار طبعاً انگلیس خود وارد صحنه شده نمیتوانست، بلکه

توسط عناصر روحانیت متنفذ وابسته بخود وارد عمل میگردید. البته در این زمینه انگلیس تجارب فراوانی در کشورهای اسلامی چون عربستان سعودی، اردن، سوریه مصر و ایران داشت. برای درک موضوع بهتر است در اینجا نقطه نظرهای دیپلوماتان انگلیس را ملاحظه کنیم.

دکتر شفا، بخشی از گزارش محرمانهء وزیر مختار انگلیس در تهران را در مورد روحانیت شیعه نقل میکند و مینویسد:"غیر از دربار و مامورین دولتی، دستهء متنفذ دیگری در ایران هستند که باید همیشه آنها را حفظ کرد، و اینها علما و روحانیون عالم تشیع هستند. این طبقه موقوفات سرشار و فراوانی در اختیار دارند که روحانیون و مدرسین و طلاب در سرتاسر ایران از درآمد این موقوفات و سهم امام و نذور مختلف بهرهء کافی میگیرند. ما (انگلستان) باید برای نفوذ در این طبقه از دستگاه حاکمهء ایران با اعزام عده ای سید و ملا و درویش از هندوستان به مراکز دینی و اماکن مقدسهء و متبرکه شیعه، بتدریج دستگاه عالیه روحانیت ایران را بر طبق دلخواه خود اداره کنیم." (سرهوارد جونس، وزیر مختار انگلستان در ایران، گزارش محرمانه به وزارت خارجهء انگلیس، نقل از اسناد منتشر شدهء وزارت امور خارجهء انگلستان).

"در ایران علاوه بر نیروها و سازمانهای سیاسی و اقتصادی یک سازمان موثر و کاملاً متنفذ دیگری هم هست که از تمام

منابع دیگر قدرت در این کشور قویتر و از لحاظ ما مورد اعتماد تر است و آن روحانیت شیعه است که سالهای طولانی در ایران نقشی بنیادی و کارساز داشته است و خوشبختانه ما در میان آنها دوستان خوب و نزدیکی داشته ایم و داریم. این نیرو میتواند در ایران کار آمد باشد و هر وقت لازم بشود حتی بر نیروهای دیگر از قبیل دربار و دولت و ارتش اثر بگذارد و با سلاح مذهب و جهاد هر مشکلی را حل کند. مهم آنست که توقعات آنها از ما زیاد نیست. هر وقت لازم باشد می توانیم آنها را وارد صحنه کنیم و هر وقت هم مقتضی باشد به آسانی ساکت و خانه نشین سازیم." (لرد ویول وزیر امور خارجهء انگلیستان، در جلسهء سری در سفارت بریتانیای کبیر در تهران، ۱۱ اکتوبر ۱۹۴۱، نقل از کتاب (اسرار و عوامل سقوط ایران) خاطرات مکردیج" (۱۴)

این سیاست انگلیس در دیگر کشورهای اسلامی و از جمله در کشور ما نیز صدق میکند. انگلیسها پس از روی کارر آوردن امیر عبدالرحمن خان، سیاست نفوذ بر دولت را از طریق روحانیون پر نفوذ بکار بستند و با اعزام برخی از شیوخ هندوستان به کشور ما نقش موثری در سرنوشت داخلی کشور بازی کردند. به گواهی برخی از تایخ نویسان افغان، خانوادهء روحانی حضرات شور بازار در اواخر قرن ۱۹ میلادی، ابتدا به ننگرهار و سپس به کابل آمده در شور بازار سکونت اختیار کردند.(۱۵) در آغاز خانواده حضرات مجددی

تنها با مسایل دینی سر و کار داشتند، ولی پس از نبرد استقلال بزرگان این خانواده در مسایل سیاسی دست زدند و اقدامات دولت را در پروسهٔ رشد اجتماعی و فرهنگی کشور به انتقاد نشستند و درد سرهای برای دولت ضد امپریالیستی امانی فراهم کردند.

در بحبوحهٔ اغتشاش خوست در ۱۹۲۴ یک شیخ دیگر بنام سید سعدی افندی، که خود را به شیخ عبدالقادر گیلانی منسوب میکرد (یعنی نقیب صاحب پدر پیر سید احمد گیلانی) نیز از هند برتانوی به افغانستان در ننگرهار وارد شد و به تقویت حلقهٔ پروان و مریدان خود در میان پشتونهای سمت شرقی کشور پرداخت و حتی با استقبال شاه امان الله روبرو شد و چوب دست آبنوس بسیار نفیسی با یک ساعت طلائی از شاه امان الله انعام گرفت.(۱۶)

روحانیون متنفذ با عده یی از ملاهای سمت جنوبی و حومهٔ کابل که مریدان خانوادهٔ حضرات شور بازار بودند، در سالهای که دولت امانی در راه تطبیق ریفورمهای اجتماعی گام گذاشت، چون سدی در برابر اصلاحات و ریفورمها قرار گرفتند و هر عمل دولت را بشمول تاسیس مکاتب برای دختران و پسران و اعزام شاگردان بخارج و مسئلهٔ رولچی ملکه ثریا را بشدت تقبیح و آنرا به کفر تعبیر میکردند و با تبلیغات زهرآگین خود ذهنیت عوام را علیه دولت امانی تغییر دادند. بویژه هنگامی که شاه به سفر

طولانیش آغاز کرد و از هند به قصد اروپا حرکت نمود، نورالمشایخ که در آغاز در سرهند، قلمرو برتانوی زندگی میکرد، به دیرهء غازیخان وارد شد و مقدمهء یک اغتشاش بزرگ دیگر را در میان قبایل سمت جنوبی کشور بخصوص در میان قبایل جدران و منگل و اقوام غلزائی که پیروان سنتی او بودند آماده میساخت.

ریه تالی ستیوارت نویسندهء کتاب "آتش در افغانستان" مینویسد:"سه رز بعد از آنکه شاه امان الله بمنظور سفر اروپائی خود، وارد هند برتانوی شد، انگلیس ها برای حضرت فضل عمر (نورالمشایخ) که در سرهند بودوباش داشت، اجازه دادند که وارد دیرهء اسماعیل خان (مرکز پیروان سنتی خود) گردد و او در تاریخ ۱۸ دسامبر به دیرهء اسمایعل خان وارد گردید و از اینجا تبلیغات برضد شاه امان الله و اصلاحات او را در میان کوچی های غلزائی دوباره آغاز نمود. هندیها و افغانها میگفتند که ورود مجدد نورالمشایخ (شیرآغا) در دیرهء اسماعیل خان بدستور انگلیس ها صورت گرفته است، زیرا او در دیرهء اسماعیل خان صاحب دو خانه بود، یکی از این خانه ها را یک اجنت انگلیسی در اختیار او گذاشته بود. ملاها و مریدهای و هواداران نورالمشایخ از افغانستان نیز به دیدار او به اینجا می آمدند و او طرح خلع امان الله خان را به آنها تبلیغ میکرد و نقش بغاوت را به ملاها توضیح مینمود و بخصوص مردم خوست را برای بغاوت و شورش علیه شاه

آماده میکرد.(۱۷)

پس از مرگ شمس المشایخ در ۱۹۲۵، محمد صادق مجددی برادر دیگر شان کفالت رهبری خانوادهٔ حضرات شور بازار را در کشور به عهده گرفت و با نورالمشایخ پیوسته در تماس بود و در اینجا در میان پیروان خانوادهٔ خود بر ضد امان الله خان تبلیغ میکرد. او همیاری برخی از زمینداران درانی را که امتیازات خود را از دست داده بودند نیز جلب کرد و به ملاها در مورد بغاوت و نقش آن در سرنگونی رژیم امانی صحبت میکرد و منتظر اشارهٔ شیر آغا (نورالمشایخ) بود. هنوز یک ماه از بازگشت شاه بهٔ کشور نگذشته بود که بدستور (شیر آغا) دو ملا بنام های ملا محمد حسن و ملا الیاس به عبدالرحیم خان و محمد جان خبر دادند که باید فوری به سوی خوست حرکت کنند و مردم را به شورش و قیام تحریک نمایند بخصوص قبایل جدران و منگل را، ملک بلند خان نیز برای تحریکات مردم منگل برگزیده شد و ملک غلام خان برای گردیز تعیین شد. از قول شیر آغا به ملاها گفته شده بود که در توطئه علیه حکومت، شاه محمود خان حاکم جلال آباد و عبدالعزیز وزیر حربیه و سردار محمد عثمان خان سابق نایب الحکومهٔ قندهار شامل اند.(۱۸) بنا برین محمد صادق مجددی برادر فضل عمر مجددی (قبل از تدویر لویه جرگه ۱۹۲۸) به اتفاق برادر زاده اش (میا جان محمد معصوم مجددی) پسر شمس المشایخ و همنوائی یک

عده از ملایان کابل در حالی که فتوای کفر شاه را با امضای چهار صد تن از ملاها با خود داشت، یک بار دیگر در میان قبایل جنوبی رفت و سعی کرد آتش بغاوت را که چهار سال قبل نیز مریدان این خانواده برپا کرده بودند، مشتعل سازد.

غبار مینویسد که "اولین حرکتی که قبل از ظهور اغتشاشات ولایات ننگرهار و کاپیسا و پروان در کابل بشکل طلیعهٔ سپاه اغتشاش بعمل آمد، همانا فرار روحانیون بزرگ کابل در پکتیا بود. گفته میشد که یکی از حلقه های مخفی و منظم کابل حلقهٔ مخصوص حضرات مجددی بشمول بعضی سرداران بزرگ (ظاهراً: سردار عبدالقدوس خان اعتمادالوله و سردار محمد عثمان خان) و روحانیون مشهور بود. از آنجمله حضرت محمد صادق مجددی برادر کهتر شمس المشایخ با قاضی عبدالرحمن پغمانی، قاضی فضل الحق خان، قاضی عبدالقادر خان پغمانی، عبدالحنان خان و محمد حیان خان پسران قاضی عبدالرحمن خان نهانی از کابل به ولایت پکتیا رفتند. محمد صادق مجددی در این سفر برادر زادهٔ جوان خود (حضرت محمد معصوم المجددی پسر ۲۲ سالهٔ شمس المشایخ) را نیز همراه داشت تا در کابل مورد فشار حکومت قرار نگیرد. وقتی که این جمعیت در پکتیا رسیدند در خانهٔ عزیز خان جاجی در علاقهٔ جاجی مسکن گزیدند و بمردم گفتند که پروگرام شاه مخالف شریعت و بضرر ملت افغان است و وقتی ما این نظر خود را بشاه عرض

کردیم جوابی نداد، پس ما اینجا آمده ایم تا به اتفاق مردم پکتیا پیشنهادات خود را بشاه بفرستیم و مانع خرابی افغانستان گردیم. مردم این پیشنهادات حضرات را نپذیرفتند، ولی گفتند اگر حضرات مایل بخارج شدن از افغانستان باشند، آنها را محفوظ از سرحد کشور عبور خواهند داد تا بدست دولت نیفتند."(۱۹) اما حضرت رفتن به خارج از کشور را نپذیرفتند، مردم پکتیا حضرات را به دولت تسلیم دادند و دولت به محاکمهٔ قاضی ها و حبس رهبران شان پرداخت.

شاه در اجلاس لویه جرگه ماه اکتوبر ۱۹۲۸ خانوادهٔ حضرات شور بازار را که پر نفوذ ترین خانوادهٔ روحانی در کشور بود، در ضدیت با برنامه های اصلاحی خود مخاطب قرارداد و امتیازات شان را لغو نمود. از اینجاست که با مخالفت شدید این حانواده روبرو شد و تبلیات این خانواده بر ضد شاه امان الله، مردمان جنوبی و مشرقی و شمالی کشور را بر ضد رژیم امانی بشورش واداشت و شاه را در سراشیبی سقوط قرار داد.(۲۰)

مرحوم فرهنگ مینویسد که:"از همه مهمتر مخالفت خانوادهٔ مجددی خصوصاً حضرت فضل عمر بود که در دیرهٔ اسماعیل خان در نزدیکی سرحد افغانستان جاگزین شده، بین کوچی های افغانستان علیه شاه امان الله تبلیغات میکرد. بموجب گزارش مامورین هندی وی به پیروانش اطمینان می داد که در داخل دستگاه دولت هم طرفدارانی

دارد و در آن ضمن از کفیل وزارت حربیه (محمد ولی خان) و نایب الحکومه سابق سمت مشرقی (شاه محمود خان) که هر دو با شاه قرابت داشتند نام می برد."(۲۱)

یکی از تبلیغات سوء علیه امان الله خان در میان کوچی های پیرو حضرت شور بازار این بود که: امان الله خان با خود از جرمنی ماشینی را خریداری نموده که با آن اجساد مرده ها را میسوزاند و از استخوان ها و گوشت مرده ها صابون میسازد مبلغ ۳۰ روپیه میدهد که یک شخص ثروتمند را آتش بزنند و مردمان غریب را رایگان می سوزانند. ملا ها را نیز میسوزانند که از انتشار امراض جلوگیری نمایند.(۲۲)

نویسندهء کتاب (آتش در افغانستان) می گوید:"انگلیسها توسط طیاره، عکس های برهنهء ساختگی ملکه ثریا را در حال موتر سواری در بین قبایل پخش کردند و اخبار های فرانسه، انگلیس، جرمنی، ایتالیا و روسیه در مورد برنامه های امان الله خان نشریات میکردند و همه خبرها را از پروپاگندها اخذ مینمودند و شایعات به دهن را اقتباس میکردند و در اخبارهای خود منعکس میساختند. کلیه اخبارهای بریتانیا مقالات و واقعات افغانستان را با آب و تاب و تبصره های زهرآگین نشر میکردند، چنانچه اخبار دیلی میل (Daily mail) در ۱۹ اکتوبر ۱۹۲۹ نوشت: متعصبین علیه ملکه قیام کردند، زعمای اسلامی را به قتل رساندند و برادر پادشاه حبس گردید، که همهء این شایعات غلط از آب درآمد."(۲۳)

غبار در مسیر تاریخ تشریح میکند که چگونه دسایس استعماری در تبانی با عناصر ارتجاعی برای از پا در آوردن غازی امان الله خان بکار افتاده بود: "مثلاً در کابل یکنفر منجم انقراض حتمی سلطنت را پیشگوئی کرد و بسرعت این پیشگوئی در بین حلقه های درباری منتشر گردید. در حوزهء هلمند یکنفر آخوند خوابی جعل کرد و افواه شد که تاج از سرشاه افتاده است. این تنها نبود در سرتاسر حدود شرقی افغانستان به هزارها تصاویر جعلی نیم برهنه بنام ملکه افانستان (توسط مولوی نجف علی خان جاسوس انگلیس و نمایندهء تجارتی افغانستان در کویته خریداری و به کابل میفرستاد) و عزیمت طالبات افغانی از سرحدات شرقی به قسطنطنیه (ترکیه) با تعابیر معکوسی در بین توده ها منتشر شد. یک شیخ هم در جنوب (منظور نورالمشایخ است) و یک مرشد در شمال (منظور محمد صادق مجددی است) علناً رفتار شاه را ضد شریعت اسلام اعلام کردند و کلنل لارنس معروف (به پیر کرمشاه) گفته میشد که در جامهء ملائی در شرق افغانستان داخل گردید و هیزم اغتشاش را آتش زد. حتی این موضوع در جراید شوروی و انگلیسی مطرح بحث قرار گرفت."(۲۴)

ادمک، افغانستان شناس امریکایی نامه یی را از قول لارنس نقل میکند که در تاریخ ۱۰ جون ۱۹۲۷ میلادی (۱۳۰۶ش) عنوانی ادوارد مارش نوشته و اطلاع داده بود که:...آیا میدانید که من هفتهء گذشته در کابل بودم. آتشهء

بریتانیا در کابل به یک کاتب در قوای هوایی خود ضرورت دارد و دیپوت، نام مرا به دفتر شما پیشنهاد میکند، من اندکی در ماشین تایپ دسترسی دارم... ادمک می افزاید که لارنس تقریباً ۱۸ ماه در هند بود و اکثر وقتش در کراچی گذشت، مگر مدت کوتاهی در میرانشاه و همچنان یک هفته در پیشاور بود. بالاخره در اثر اصرار همفریز (سفیر امریکا در کابل) لارنس مجبور شد تا به انگلستان برود. زیرا همفریز میترسید که وجود لارنس در سرحدات هند سبب خرابی روابط افغانستان با بریتانیا خواهد شد. ادمک از اخبار دیگری در لندن نام می برد و مینویسد: یک اخبار لندن بنام "دیلی هیرولدی" در پنجم جنوری ۱۹۲۹ نوشت که: مقامات ذیصلاح افغان امر گرفتاری کرنیل لارنس را صادر کرده است، دو روز بعد عین خبر در "اخبار آمان افغان" منشرهٔ کابل بازتاب یافت. این موضوع در پارلمان بریتانیا نیز مطرح بحث قرار گرفت، مگر حکومت بریتانیا از جمیع مداخلات خود در این باره انکار کرد... همین محقق امریکایی از روی اخبار ایتالیا نقل قول میکند که: در مطبوعات ایتالیا به نشر رسید که لارنس، به حیث یک جاسوس قوی و عالیشان به کارها و عملی دست زده و مردم ساده لوح قبایل را بر علیه شاه منور و تجدد پسند افغانستان برانگیختانه بود."(۲۵)

بدینسان دشمن در کمین نشسته با استفاده از خوش باوری و اعتقادات مردم، از هر حادثهٔ کوچک در کشور بر ضد

نهضت اصلاحات سوء استفاده میکرد، چنانکه از یک زد و خورد کوچک قومی در سمت مشرقی، حداعظم سوء استفاده را نمود و آنرا در جهت سرنگونی رژیم سوق داد. گفته میشد در زد و خوردی که میان کوچی های غلزائی و شینواریها (اقوام سنگوخیل و علی خیل شینوار) در ۱۴ نومبر ۱۹۲۸ صورت گرفته بود، چند تن از شینواریها بقتل رسیده بودند و شینواریها قاتلان را دستگیر و به حکومت محلی تسلیم داده بودند، اما حکومت بجای باز خواست، قاتلان را (با گرفتن رشوت) رها ساخته بود. شینواریها به حکومت اعلی جلال آباد شکایت کردند، باز هم کسی شکایت آنها را گوش نکرد، این است که شینواریها برآشفتند و دست بحمله بر پوستهٔ دولتی زدند و آنرا به غارت بردند، انگلیسها در خفا بر این آتش هیزم می ریختند و شینواریها را کمک میکردند. بزودی شورش دامنه دار تر شد و به خوگیانی ها نیز سرایت کرد. وقتی که این اطلاع به قوماندان نظامی ننگرهار (محمد گل مومند) رسید، بجای جلوگیری از اختلال امنیت، برای پارهٔ امور بکابل رفت و وکیل فرقه به شینوار کشید، اما در عرض راه بدست شینواریها اسیر گردید. رهبران شورش محمد افضل و محمد علم بودند که مرکز حکومت شینوار (اچین) را غارت و دفترها را حریق ساخته بودند.(۲۶)

در اواخر نومبر ۱۹۲۸ رهبران شورش محمد افضل و محمد علم در محل (غنی خیل) جرگه یی تشکیل دادند و

علیه غازی امان الله خان جهاد را اعلان و بر جلال آباد حمله کردند، عساکر دولتی به بارکها پناهنده شدند. در اوایل ماه دسامبر حکومت برای آرام کردن مردم، غلام صدیق خان چرخی وزیر امور خارجه و شیر احمد خان رئیس شورای دولت به سمت مشرقی فرستاده شدند تا با شورشیان مذاکره کنند و شورش را فرونشانند، اما چون فرستادگان دولت رقیبان سیاسی همدیگر شمرده میشدند، هر یک به نحوی شورشیان را به دوام شورش تشویق کرده ناکام به کابل برگشتند و شرایط شورشیان را به دولت گزارش دادند. در این شرط نامه که صبغهٔ سیاسی داشت، افزون براینکه لغو اصلاحات را خواسته بودند، علاوه شده بود که شاه باید ملکه ثریا را طلاق بدهد، فامیل طرزی از کشور تبعید شود، تمام سفارتخانه ها به استثنای سفارت انگلیس در کابل بسته شود و طلابی که برای تحصیل بخارج اعزام شده واپس بکشور بر گردند و مالیه موقوف گردد. شرایط در خواستی شورشیان به وضوح نشان میداد که در عقب این شورش دستان قوی استعمارر در تبانی با عناصر ارتجاعی داخلی دخیل است، چه شورشیان میخواستند:

۱_ محمود طرزی از افغانستان خارج گردد،

۲_شاه ملکه ثریا را طلاق بدهد،

۳_تمام مکاتب دخترانه بسته شود،

۴_دختران افغان از ترکیه خواسته شود،

۵_به استثنای نمایندگی برتانیه، باقی همه نمایندگی های سیاسی خارجی مسدود شوند،

۶_قانون جدید و نظامنامه لغو گردد،

۷_مالیه کم گردد،

۸_قانون پوشیدن البسه اروپائی فسخ گردد،

۹_چادری بشکل سابقهء آن اعاده گردد،

۱۰_قانون اسلامی، قانون دولت اعلان شود.

۱۱_به ملاها در چوکات دولت پست های مناسب داده شود.(۲۷)

چنانکه ملاحظه می شود از جمله تقاضای شورشیان، نخستین تقاضای آنها، خروج محمود طرزی با خانواده اش از افغانستان بود. در آن وقت محمود طرزی نه در دولت امانی کار میکرد و نه در صدد توطئه یی بود که دولت را با سقوط مواجه کند، اما مشاور نزدیک و مجرب مشروطه خواهان شمرده میشد. پس برای آنکه مشروطه خواهان از وجود یک چنین مشاور آگاه و وطن دوستی محروم گردد، خروج او را از کشور آبائیش شرط گذاشتند.

پس از ناکامی سردار شیر احمد خان و غلام صدیق وزیر خارجه در خاموش ساختن شورش شینوار در ۱۹۲۸، دولت نیروهایی از مرکز به سرکردگی محمود خان یاور بدانسو می فرستد، مگر محمود خان یاور نیز در دام نیروهای شورشی می افتد و کاری از پیش برده نمیتواند. دولت علی احمد

خـان را، کـه در حکومـت ننگرهـار در هنگـام شـورش منگـل سـوابقی داشـت و بـا روحیـات مـردم شـینوار و خوگیـانی و مهمنـد و غلجـایی وغیـره بخـوبی آشـنا بـود، در راس قـوایی مـامور فـروکش نمـودن شـورش نمـود و بـه جـلال آبـاد فرسـتاد. والی علی احمد خـان سـعی کـرد تـا شـورش را خنثـی و مشـرقی (ننگرهار) را بـرای شـاه امـان الله نگهـدارد، ولـی وقتـی از تـلاش بـه نفـع امـان الله مـایوس شـد و همینکـه مطلـع گردیـد: بچـهٔ سـقاو بجـای سـردار عنایـت الله خـان در تـاریخ ۱۸ جنـوری بـر تخـت کابـل نشسـته او هـم خـود را بـه عنـوان پادشـاه افغانسـتان مطرح سـاخت و رؤسـای مـردم خوگیـانی و مومنـد و غلجـایی را بـا خـود موافـق و از شـینواریها تجریـد نمـود و در تـاریخ ۲۰ جنـوری ۱۹۲۹ پادشـاهی خـود را در جـلال آبـاد اعـلان کـرد و لنگـی پادشـاهی از طـرف دو روحـانی متنفـذ ننگرهـار یعنـی حضـرت ضـیاء معصـوم مجـددی معـروف بـه حضـرت چهاربـاغ و نقیب صاحب بر سر او گذاشـته شـد، امـا برخـی از قبایـل سـمت مشـرقی کشـور مخـالف پادشـاهی علـی احمـد خـان بودنـد و میگفتند که او مشـروب میخـورد و بنـا بـرین بـرای پادشـاهی مـرد مناسبی نیست. بـه هـر حـال یکعـده از سـران ولایـت ننگرهـار بـه وی بیعت کـرده و او را بحیـث پادشـاه افغانسـتان تبریـک گفتنـد. علـی احمـد خـان قـوای از اقـوام تهیـه دیـد تـا بـر کابـل حملـه کنـد، مگـر بـر اثـر اختلافـات قبیلـوی و زد و خـور میـان خـود طرفـداران علـی اخحمـد خـان، ملـک قـیس یکـی از ملکـان

خوگیانی به کابل کشید و بـه بچـهء سـقاو بیعـت نمـود و مبلـغ ۱۷ هزار روپیه انعام گرفـت و بـه حبیـب الله کلـه کـانی تعهـد سـپرد که به جلال آبـاد رفتـه علـی احمـد خـان را دسـت بسـته بحضـور بچـهء سـقاو مـی آورد. سـرانجام ملـک قـیص در جگـده لـک بـر قوای علـی احمـد خـان شـبانه وارد شـد و ب آنهـا شـلیک نمـود، نیروهـای والـی عـلای احمـد سراسـیمه شـده برخـی تسـلیم و برخی پا بفرار نهادنـد و عـده یـی هـم بـه غـارت خیمـه و دارایـی علی احمد پرداختنـد، بدینسـان قـوای علـی احمـد خـان از هـم متفـرق شـدند و او هـم کـه نفـاق و دو رویـی قبایـل را مشـاهد کرد، به لغمان نزد نقیب صـاحب رفتـه از آنجـا بـه پشـاور و سـپس به قندهار کشید. علـی احمـد خـان پـس از خـروج شـاه امـان الله از کشور یک بار دیگر بخـت خـود را آزمـود و خـود را بـه حیـث پادشاه افغانستان در قندهار اعـلان نمـود، امـا ایـن پادشـاهی بـیش از دو روز دوام نیـاورد (از ۲۴ مـی تـا ۴ جـون ۱۹۲۹) و بتاورود قـوت هـای سـقوی و محاصـرهء شـهر قنـدهار و سـقوط آن شـهر بدست نیروهـای سـقاوی اسـیر گردیـد و بکابـل بـرده شـد، و بـه امر بچهء سقاو در دهن توپ اعدام گردید.(۲۸)

اغتشاش حبیب الله کلکانی در شمال کابل:

بحرانی شـدن وضـع در سـمت مشـرقی زمینـه را بـرای نـاامنی و رواج دزدی و قطـاع الطریقـی در شـمال پـای تخـت یعنـی در منطقهء پـروان و کاپیسـا بـه رهبـری بچـهء سـقاو مسـاعد سـاخت.

بقول غبار: پسر سقاو که در پاره چنارهند برتانوی متهم به دزدی شده و محکوم به یازده ماه حبس شده بود، بطور مرموزی رها شد و به افغانستان برگشت و به تشکیل دهارهٔ دزدان و قطع طریق و سرقت پرداخت. او شبها دزدی میکرد و روزها در کوه ها متواری بود. بعضی متنفذین محل مانند ملک محسن کله کانی وی را در خفا کمک میکرد و دستگیری او برای پلیس محلی دشوار میگردید. شهرت او در دزدی چنان بالا گرفت که اگر شبی با دستهٔ خود وارد خانهٔ کسی میشدو صاحب خانه از ترس خموشانه از و دستهٔ او را تغذیه میکرد و به حکومت اطلاعی نمی داد. کار بچهٔ سقاو بجایی رسید که مقدار پولی که از خزانهٔ مزار بکابل می آمد، ربود و پیکرد حکومت محل بجایی نرسید.

در اواخر نومبر شورش شینوار شدت یافت و دولت متوجه شرق بود، بچهٔ سقاو برای قطع کردن راه ولایات شمال کشور با کابل داخل فعالیت شد و امنیت جاده ها را مختل کرد، وزارت حربیه برای تامین راه ها و حفظ ارتباط نظامی با ولایات شمالی به اعزام قطعهٔ کوچکی پرداخت، ولی بچهٔ سقاو با تعقیبی که میشد، بدست نیامد. در دسامبر (ماه قوس) که آتش اغتشاش ننگرهار تیز تر شد، حکومت محل ملک محسن و چند نفر دیگر را به دلیل امداد مخفی به بچهٔ سقاو، محبوسا به کابل فرستاد. متعاقباً دولت احمد علی خان لودین (رئیس بلدیهٔ کابل) را به حیث رئیس

تنظیمهٔ کاپیسا و پروان با اختیارات تامه اعزام کرد تا از پشت سرمطمئن بوده و به اطفای شورش ننگرهار پرداخته بتواند. احمد علی خان در کاپیسا و پروان همان روش معهود دولت را که عبارت از (مذاکره و مفاهمه) بود با دزدان در پیش گرفت و از (سرای خواجه) به جبل السراج رفت و از آنجا بدولت اطلاع داد که کسانی را که حکومت به نام امداد به بچهٔ سقاو زندانی کرده است، بایستی برای خوشنودی مردم رها سازد. از آن پس جرگهٔ بزرگی تشکیل و با سرکردگان کاپیسا و پروان داخل مذاکره و مفاهمه شد و فیصله بعمل آمد تا با بچهٔ سقاو مفاهمه صورت گیرد، (یعنی دولت با دزدی داخل مذاکره گردد!) و شاملین جرگه پذیرفتند که در جلب و اعزام قوت های محلی به دولت خدمت نمایند. بچه سقاو که ضعف حکومت را احساس کرد، منتظر مفاهمه نشد و بر فعالیت خود افزود و چند نفر عسکری را که راهی کابل بودند در طی یک حملهٔ ناگهانی بقتل رسانید. احمد علی خان با مرکز کابل قضیه را در میان گذاشت و اختیار گرفت که به هر نوعی که میتواند با بچهٔ سقاو مفاهمه و بتوافق برسد. بچهٔ سقاو مذاکره را قبول و با رئیس تنظیمه با حیثیت مساوی به مذاکره بنشست و در نتیجه عهد بستند، آنهم در حاشیهٔ قرآن با بچهٔ سقاو سید حسین امضا کرد و بچهٔ سقاو قبول نمود که منبعد از مخالفت با دولت و شرارت دست بکشد، در مقابل دولت تعهد نمود که جرایم

بچهء سقاو و رفقایش را عفو میکنند. غبار میگوید که احمد علی خان با این معاهدهء مفتضح و بیسابقه، بچهء سقاو و سید حسین را با خود در سرای خواجه آورده به وزیر حرب اطلاع داد که ۸۲ تفنگ و کارتوس با معاش و رتبهء غند مشری به هر دو نفر بچهء سقاو و سید حسین داده شود. شاه عنوانی وزیر حربیه (عبدالعزیز خان) و وزیر مالیه (میر هاشم خان) و رئیس تنظیمه (احمد علی خان لودین) فرمانهای جداگانه صادر نمود و تعهد احمد علی خان را با دزدان تصدیق و دادن ۸۲ تفنگ جاغوردار (۳۰۳بر) معهء کارتوس با معاش سالانه سه هزار فغانی به هر یک از دزدان مذکورو معاش سالانه ۳۶۰ روپیه به هر یک نفر از دستهء دزدان امر نمود.[۲۹]

احمد علی خان از انجام این اجرآت بخود بالید و به تگاو رفت و جرگهء کذائی دیگری تدویر نمود تا مردم را برای حمایت از دولت داوطلب جنگ با شینواریها بسازد، مگر مردم اظهار کردند که هرگز حاضر نیستند با برادران ننگرهاری بجنگند، احمد علی خان به ملای تگاو رجوع کرد و آخندزادهء تگاو ملا عبدالحمید نیز موقف مردم را تائید نمود. در همین هنگام که پسر سقاو از هر جهت تقویت شده بود، (در ۲۰ قوس ۱۳۰۷) یک دسته خان و دزد در قلعهء ملاویس الدین کله کانی شبانه اجتماع کرده و بچهء سقاو را به عنوان "پادشاه افغانستان" شناختند و دستاری بکمرش بستند، به اینصورت پردهء آخرین توطئه بزرگ و درامائی

فجیع در محلل نمایش گذاشته شد.(۳۰)

فردای آن در ۲۱ قوس، بچهء سقاو حکومت محلی سرای خواجه راتاراج و محافظین را خلع سلاح نمود و خود در راس سه صد نفر بقصد حمله بسوی پایتخت روان شد. در حالي که سید حسین را برای اشغال چاریکار و جبل السراج فرستاده بود. در جبل السراج یک غند ۹۰۰ نفري عسکر دولت منتظر امر و هدایت احمد علی خان رئیس تنظیمه بودند. سید حسین اول شهر چاریکار را که بی دفاع گذاشته شده بود، اشغال نمود و متعاقباً جبل السراج را بدون جنگ به تصرف خود در آورد (۱۰ دسامبر ۱۹۲۹) و عساکر تسلیم شدند و وزارت دفاع یک روز بعد از این حادثه مطلع شد. در ۱۲ دسامبر (۲۲قوس) حبیب الله بر کابل حمله کرد، اما از جانب شاگردان تعلیمگاه سواری در نزدیک شهرآرا جلوش گرفته شد و سپس محمد ولی خان با چند تن عسکر و بدنبال او وزیر دفاع عبدالعزیز خان با اراکین آن وزارت رسید و تا شام حمله آوران به عقب رانده شدند. با آنکه مجموع تعداد مدافعین دولت از ۸۰ نفر تجاوز نمیکرد. در روزهای ۲۳ و ۲۴ بچهء سقاو از کوه کافر و نه برجهء و باغ بالا تا کوتل خیرخانه موضع گرفته و تقویت شده میرفت، در حالی که دولت در شهرآراء و قلعهء بلند کلولهء پشته و تپهء شیرپور شکل دفاعی اختیار کرده بود.

در این فرصت غوث الدین خان احمدزائی بکابل آمده و

از امان الله خان پول و اسلحه خواست تا به مقابل پسر سقاو بجنگد، شاه پول و اسلحه در اختیارش گذاشت، اما بجای مقابله با پسر سقاو، به جنوبی فرار کرد و به تخریب دولت امانی پرداخت. با مشاهدهء اوضاع افسران به شاه پیشنهاد استعمال توپ های دورزن و طیاره نمودند، اما شاه نپذیرفت و گفت: این اسلحه برای دشمنان افغانستان است نه برای سرکوبی ملت افغانستان. مامورین بزرگ اصرار کردند تا اجازه داده شد و متعاقباً توپهای بزرگ بصدا درآمد و طیاره ها پرواز کردند، بچهء سقاو در زیر آتش توپهای دولت در آن طرف تپهء شیرپور به ضربت چرهء شرنپل در پشت خود زخم برداشت و به جای نامعلومی برده و مداوا شد، اما جنگ های متشتت و پراگنده و غیر قاطع دوام داشت.(۳۱)

روز چهارم حمله بر کابل (۱۶ دسامبر=۲۶قوس) شاه بر اثر فشار مادرش که او را تشویق به مقابله با دشمن می نمود از ارگ بیرون شد و باپای پیاده با چند بادیگارد به پل باغ عمومی رفت، جمعیت زیادی جمع شدند تا بشنوند که شاه چه چیزی به آنها میگوید. نویسندهء کتاب آتش در افغانستان مینویسد که شاه دریشی خاکی رنگ عسکری پوشیده بود و هوا هم چندان گوارا نبود، امان الله خان به اطراف خود نگاه کرد، یک میز دید که بالای آن گلدانی گذاشته شده بود، گلدان را برداشت و بالای میز ایستاده شد و سخن رانی کرد و گفت: آیا در نظر دارید و میخواهید که شما را اسیر

نمایند، خانه هایتان را چور کنند و به زنان و ناموس تان تجاوز نمایند؟ این موضوع ورستگاری در دست خود شماست. آنگاه هدایت داد که اسلحه و کارتوس بین مردم توزیع کنند. آنهایی که در نزدیکی شاه قرار داشتند دانستند که صدای شاه مرتعش است و هیچکس صدای شاه را مانند آن روز نشنیده بود، از بین جمعیت یک شخص پیر بلند شده و خطاب به شاه گفت: برای شما گفتم اگر سرعت اصلاحات را بطی نسازید، چه رخ خواهد داد و شخص دیگری عین موضوع را بیان داشت، این سخنان باعث ناراحتی امان الله خان گردید و از بالای میز پائین شد و به قصر سلطنتی رفت و این آخرین ظاهر شدن شاه در بین مردم کابل بود. بروز ۲۱ دسامبر زنان و فامیل خود را توسط طیاره به قندهار فرستاد که در بین شان ملکه ثریا و نورالسراج خواهر شاه و علیاحضرت و غلام صدیق خان نیز بودند.(۳۲) ولی یکروز بعد از نطق شاه، در ۱۷ دسامبر سفارت برتانیه ضربهٔ کاری را بر روحیهٔ شاه وارد ساخت و آن اینکه بدون اجازهٔ دولت افغانستان طیارهٔ بریتانیا بر فراز کابل ظاهر شد و اوراق تبلیغی را پخش کرد و در آن مردم را اخطارر داد که اگر به جان و مال سفارت بریتانیا صدمه ای برسد، به شدید ترین وضع انتقام آن از ملت گرفته خواهد شد و به تعقیب این اعلامیه در ۲۳ دسامبر طیاره بریتانیا بکابل فرود آمد و زنان سفارت خانه ها را بیرون برد ... دومین ضربه ای بود که بر

دولت امانی وارد آمد.(۳۳)

با مصروف شدن بخش عظیم اردو در شورش قبایل سمت مشرقی و با حملهٔ بچهٔ سقاو بکابل ذهنیت سقوط دولت امانی بیش از پیش تقویه شد، به کلام دیگر با اعزام بخش اعظم اردو برای دفع شورش ننگرهار، کابل از نیروهای لازم برای دفاع خالی گردید و کار بجایی کشید که وقتی بچهٔ سقاو بر پایتخت حمله نمود، وزارت حربیه به سختی توانست ۸۰ نفر عسکر از عملهٔ و فعله و نگهبانان دیپوها و گدامها تهیه و برای مقابله با دزدان همراه بچهٔ سقاو آماده کند، که طبیعتاً از عهدهٔ دفاع پایتخت برآمده نمی توانستند، شاه که از بی کفایتی ارگان حرب بستوه آمده بود، در هفتم جنوری ۱۹۲۹ حضرت شور بازار محمد صادق مجددی را بخاطر آرام ساختن تبلیغات مذهبی و تامین ارتباط با ملا حمیدالله تگابی که از آمدن بکابل آباء ورزیده بود و از بچهٔ سقاو حمایت میکرد، از زندان آزاد ساخت و در هشتم جنوری بسیاری از رفورم های پیشنهادی خود را با صدور فرمانی فسخ کرد، اما سودمند واقع نشد. در تاریخ ۱۴ جنوری شاه با عده ئی از ارگان دولت کابل را بقصد قندهار ترک و مقام پادشاهی را به برادر خود سردار عنایت الله واگذاشت (۱۴ جنوری ۱۹۲۹) که این آخری فقط برای سه روز پادشاه بود.(۳۴) و در تاریخ ۱۸ بچهٔ سقاو بر سریر سلطنت کابل تکیه زد و خزانهٔ ارگ را که در آن ۷۵۰ هزار پوند ذخیره شده بود، با مهمات حربی

که برای پنج ماه جنگ از داخل ارگ کفایت میکرد تصاحب نمود.([۳۵])

بدینسان ضدیت خاندان روحانی پر نفوذ حضرت شوربازار با اصلاحات امانی در اتفاق با قبایل علیه دولت امانی نقش عمده و اساسی داشت و همین اتفاق نامیمون در وجود شورشها و اغتشاشات گلیم دولت امانی و مشروطه خواهان را در کشور جمع کرد و ثابت ساخت که روحانیون و بخصوص خانوادهٔ مجددی در افغانستان از قدرت شاه سازی برخوردار است و کسی را که این خانواده بخواهد میتواند بر سریر قدرت افغانستان قرار بدهد. چنانکه پسر سقاو را بجای شاه امان الله قرار دادند و محمد صادق مجددی برادر نورالمشایخ نخستین کسی بود که دست تائید و حمایت خود را به نفع بچهٔ سقاو بلند نمود و اورا بر تخت سلطنت کابل به عنوان "حبیب الله خادم دین رسول الله) تهنیت گفت، ولی چندی بعد در جون ۱۹۲۹ بر او هم تاپهٔ کفر زدند ([۳۶]) همان کاری که در حق شاه امان اله کرده بودند.

فضل غنی مجددی می نویسد که شاه امان الله از "اجتماعات علمای اسلامی و زعمای قبایل خصوصاً سلیمانخیل و جاجی در دیرهٔ اسماعیل خان با حضرت نورالمشایخ اصلاً اطلاع نداشت. پادشاه از حلقهٔ سری و مهم در عقب حبیب الله بچهٔ سقاو، مانند صاحب زاده عبدالغفور جان و صاحب زاده عبدالله جان که هر دو از خانوادهٔ

مجددی و بعداً ارگان عالی دولت را در حکومت حبیب الله ساختند، بی اطلاع بود."(۳۷)

غبار د سلسله افشاء فعالیت های استعمای از زبان حبیب الله کله کانی مطالب بسیار جالب و شنیدنی نقل میکند که بوضوح نشان میدهد او چون بازیچه یی در دست انگلیس و عوامل استعمار بوده و بدون آنکه خود بداند بر ضد منافع ملی عمل میکرده است. او مینویسد:"حبیب الله بچهء سقاو بعد از آنکه پادشاه شد، سرگذشت سفر مختصر خود را در ماورای سرحد افغانستان در یک دربار شبانه چنین شرح داد: من از ترس تعقیب امان اله با پسران مامای خود سکندر و سمندرر در پشاور رفتم و چندی مشغول چای فروشی بودم و آنکه در "توکی" رفته دگان سماوار کشودم و همانجا بماندم تا موقع مراجعت به افغانستان رسید. در راه بازگشت به قریهء "پدیکوت" رسیدم روز جمعه بود، به مسجد رفتم ملاء در منبر وعظ جهاد با کفر مینمود و چون تمام شد من پیش رفتم و از او دعای خیر خواستم. ملا بمن دعا داد و گفت در خارج شدن از مسجد در سر راه خود درختی خواهید دید، پای آن را بشگافید و هرچه بیابید بردارید. من بچالاکی چنان کردم و چهار تفنگ و کارتوس با یک هزار روپیه نقد یافتم و برداشتم و روان شدم. وقتی که از لغمان بجانب کوهدامن میرفتم باز در راه بملائی برخوردم که مرا بجهاد در برابر امان الله امر نمود. در ایام جشن پغمان روزی که امان الله

داخل تیاتر پغمان بود، باز با ملای دیگری مقابل ...م که مرا بحکم دین اسلام بکشتن امان الله امر نمود، اما من بجهتی که جشن مسلمانان خراب نشود اینکار را نکردم. وقتی که به کوهدامن برگشتم ملای دیگری مرا دید و فرمایش ملای پغمان را تکرار کرد، من به تگاو رفتم و غلام محمد خان فرقه مشر تگاو (مامای معین السلطنه) و هم آخندزاده صاحب تگاو (ملا حمیدالله) مرا خواستند و بکشتن امان الله خان راه بلدی کردند و هم بعضی خانهای پروان را بکمک من نشان دادند، منهم عزم برانداختن او کرده بکابل حمله کردم."(۳۸)

از شرح این ماجرا ها بخوبی معلوم میشود که: دست استعمار در تبانی با عناصر ارتجاعی داخلی در سرنگونی رژیم امانی و انتقام گیری از ملت دلیر افغان تا چه اندازه و تا کدام حد در کاربوده است. به نظر میرسد که: تمام این ملاها که یک پیغام را در گوش پسر سقاو زمزمه میکردند، همه از جمله گماشته گان انگلیس و با مریدان حضرات شوربازار بوده اند و دستور استعمار را اجرا میکرده اند. حضرات مجددی قصد کرده بودند تا رژیم مشروطه خواهان و حاکمیت شاه امان الله خان را با سلاح دین توسط اقوام پشتون، چه ننگرهاری و چه پکتیایی از پایه متزلزل سازند و زمینه را برای یک حمله عقبی از شمال پایتخت که باز هم روحانیت بنیادگرا در پشت آن قرار داشت، فراهم کنند. این روحانیت بنیادگرا سرانجام موفق شد تا شاه امان الله را ساقط

و وی را از صحنهء سیاسی کشور خارج نماید، ولوکه افغانستان برای سالیان متمادی از کاروان تمدن عقب بماند و مردم خوش باور و ساده دل افغان هرچه بیشتر و دیرتر در آتش جهالت و فقر و مرض دست و پا بزنند و این تصمیم شان با خواست استعمار انگلیس همسویی داشت.

نکتهء دیگری که بایست بدان بصراحات اشاره نمود، اینست که کمر رژیم امانی را در واقع روحانیت بنیادگرا، توسط قبایل پشتون هم در سمت جنوب و هم در سمت شرق کشور از راه ایجاد اغتشاشها در خوست و در ننگرهار میان مردم شینوار و خوگیانی در ۱۹۲۴ و ۱۹۲۸ و ۱۹۲۹ شکستاند و پایتخت کشور را چنان از نیروهای دفاعی و امنیتی خالی نمود که سرانجام دزدی با سیصد نفر همراه خود به کابل حمله نمود و دولت بسختی توانست ۸۰ سرباز از پهره داران مخازن فراهم کند و با آن به مقابله بپردازد که معلوم دار این عدهء اندک نمی توانست کاری از پیش ببرد و بزودی رژیم مترقی مشروطه خواهان با سقوط مواجه گردید، و کابل بدست دزدان سقاوی افتاد.

بقول غبار، انقراض سلطنت شاه امان الله و استقرار حکومت اغتشاشی بچهء سقاو بجای آن در افغانستان به حیث یک "فاجعهء تاریخی" تلقی گردید.[۳۹] مورخ نامدار کشور فیض محمد کاتب، بنا بر چشمدید خود، اغتشاش پسر سقاو را "انقلاب فجیعت بار" نامیده علاوه میکند که "بین ملت

مخالفت لاینحلی را حادث ساخته، تولید نفاق و شقاق نمود و اساس تخریب بلاد و تقاتل عبادنهاده، بغض و فحشاء را پدیدار کرد و جمهور سکنه در ورطهٔ مشقت و قتل و غارت و اسارت افتاد."(۴۰)

با رویکار آمدن بچهٔ سقاو، تمام دست آوردهای استقلال و روشنفکران و تحول طلبان افغانستان تا آن وقت، نقش بر آب شد. دروازه های مکاتب و آموزشگاه های دولتی مسدود گردید. بی امنیتی، زورگویی، تجاوز به مال و دارائی و ناموس مردم آغاز شد. هواداران نهضت امانی یکی پی دیگری به زندان و شکنجه و ترور و اعدام سپرده شدند. برای مدت نه ماه همان ملت که بگفتهٔ همفریز سفیر انگلیس در عهد امانی، از سوراخ های بینی هر افغان نفس آزادی و استقلال فوران میکرد، چنان در بند کشیده شدند که در کابل هر که دختر زیبائی داشت بزور به نکاح دزدان همکار پسر سقاو در آورده میشد، چنانکه سید حسین وزیر حربیه در مدت ۹ ماه چهل بار بدون موافقت دختر و خانواده اش ازدواج کرد و حرم وسیعی از زنان نکاح کرده و بینکاح بوجود آورده بود که بعلت وسعت حرم بعد از مرگش بسیار از آنان باکره مانده بودند.(۴۱)

شاه امان الله غازی قصد داشت جامعه افغانستان ر از خواب قرون وسطائی بیدار و از فقر استخوانسوز نجات بدهد و از طریق اصلاحات اجتماعی آن را در شاهراه تمدن و ترقی

سوق نماید. مگر جامعه برای قبول تحولات اجتماعی از خود جان سختی نشان داد و دست به عکس العمل در برابر اقدامات مدنی و ترقی خواهانه زد و شاه امان الله را که مردی ترقی پسند، مردم دوست و وطنپرست و استقلال طلب و دشمن استعمار و مداخلهٔ بیگانگان در امور داخلی کشور بود او را که برای نجات ملت از چنگ استبداد سلطنت مطلقه پدرش را قربانی داده بود، طرد کردند و بجای او به رهبری و امارت مردی تن دادند که نه دانش داشت و نه از سواد بهره ئی و نه هم از اسلام به اندازهٔ یکصدم شاه امان الله خبرداشت، ولی او امان الله را کافر میگفت و کارهای نیک او را دلیل بی دینی او ابلاغ میکرد و فتوایی علیه او صادر نمود که یک عده رجال و کارمندان دربار امان الله خان نیز مجبور به امضای آن شده بودند: غبار میگوید که در این فتوا دلیل کفر شاه امان الله مواد ذیل بود: سلام شفاهی را منع و اشاره را مروج ساخته، عوض دستار؛ کلاه مقرر کرده، دریشی را عوض لباس قدیم (پیرهن و تنبان) معین نموده، ریش تراشی را رواج داده، مکاتب زنانه تاسیس کرده، برقع را برانداخته، متعلمات در خارج فرستاده، با علمای دین مخالفت داشته، محصلین در مکاتب انگلیسی تحصیل میکردند، سنهٔ شمسی را به جای سنهٔ قمری تعیین کرده، تاریخ و سنهٔ انگلیسی را اعلان کرده، رخصتی جمعه را به یکشنبه تبدیل کرده، معاش ملا امامان و

موذنهـا را موقـوف کـرده، حضـرات مجـددی (محمـد صـادق مجـددی و محمـد معصـوم مجـددی پـدر صـبغت الله مجـددی) را محبـوس و قاضـی عبـدالرحمن خـان مـلا امـام حضـرت صاحب را اعدام نمـوده، امـر معـروف ملاهـا را منـع کـرده، بـت پرستی و شـراب خـواری را تـرویج نمـوده، مـلا عبـدالله و علمـاء و اکـابر جنـوبی (شورشـیان پکتیـا) را اعـدام کـرده، پـس اعمـال او (امان الله خان)خلاف شـرع بـوده اسـت. غبـار مـی افزایـد کـه در میـان هفتـاد و چنـد نفـری کـه ایـن فتـوا را امضـاء کـرده بودنـد، تنهـا عبـدالهادی داوی ایـن جملـه را در پـای امضـای خود علاوه کرد که:"جزئیات مسایل را علماء میدانند."(۴۲)

حـال کـه از آغـاز زمامـداری آن آزاد مـرد وطندوسـت و خیـر انـدیش هشـتاد و پـنج سـال میگـذرد و هـر یـک از مـا شـاهد ده_دوازده (پادشـاه گردشـی) در کشـور خـود بـوده ایـم، بدرسـتی تمیـز و تشـخیص داده میتـوانیم کـه هـر گـاه دسایس خـارجی در تبـانی بـا عناصـر ارتجـاع داخلـی مـانع تحقـق اصلاحات و سبب سـقوط رژیـم امـانی نمـی گردیـد، بـدون شـک افانستان امـروز اینقـدر از کـاروان تمـدن و ترقـی پـس نمـی مانـد و بـا چنـین سـیاه روزی هـا دچـار نمیگردیـد. یـاد آن شـاه ترقیخـواه و وطـن دوسـت گرامـی بـاد! و نفـرین ابـدی نصـیب کسانی بـاد کـه سـد راه تحـولات اجتمـاعی و ترقیـات کشـور مـا میگردند!

ماخذ این نوشته:

۱. استا اولسن، اسلام و سیاست در افغانستان، ترجمهء خلیل الله رمز، ص ۱۳۱_۱۳۳، افغانستان در پنج قرن اخیر، ج ۲، ص ۵۲۸،۵۲۲

۲. لودویک ادمک، روابط خارجی افغانستان در نیمهء اول قرن بیستم، ترجمهء محمد فاضل صاحب زاده، چاپ ۱۳۷۷ پشاور، ص ۱۳۱، ریه تالی استوارت، آتش در افغانستان،ص ۴۳، غبار، ص ۸۰۹

۳. غبار، ج۱، ص ۸۱۰

۴. لودویک ادمک، روابط خارجی افغانستان در نیمهء اول قرن بیست، صص ۱۳۰_۱۳۱

۵. غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ج ۱، ص ۸۰۸_۸۰۹

۶. فضل غنی [illegible]ددی، افغانستان در عصر اعلیحضرت امان الله خان، ۱۹۹۷، امریکا، ص ۲۴۵

۷. لودویک ادمک، روابط خارجی افغانستان در نیمهء قرن بیست، ترجمهء پوهاند فاضل صاحب زاده، ص ۱۹۹

۸. دیده شود، فرمان شماره ۱۳ در پایان کتاب افغانستان در عصر اعلیحضرت امان الله خان، از فضل غنی مجددی.

۹. ریه تالی استوارت، آتش در افغانستان،ص ۳۳

۱۰. اولیور روی، افغانستان، اسلام و نوگرایی اسلامی، ص ۱۰۰_۱۰۱

۱۱. فضل غنی مجددی، افانستن در عهد اعلیحضرت امان الله، ص ۲۹۰،۲۸۳،۲۵۵،۲۵۴،۲۴۴،۲۳۹

۱۲. استااولسن، اسلام و سیاست در افغانستان، ص ۶۰

۱۳. استا اولسن، ص ۱۵۸

۱۴. دکتر شفا، توضیح المسایل، ص ۴۲، چاپ پنجم
۱۵. پوهاند حبیبی، تاریخ مختصر افغانستان، چاپ ۱۳۷۷، ص ۳۰۵_۳۰۶
۱۶. غبار، ج ۱، ص ۸۰۸
۱۷. آتش در افغانستان، ص ۶۵
۱۸. آتش در افغنستان، ص ۵۴
۱۹. غبار، ج ۱، ص ۸۱۷
۲۰. اوستا اولسن، ص ۱۴۳
۲۱. فرهنگ، افغانستان در پنج قرن اخیر، ج ۱، صص ۵۲۸،۵۲۲، غبار، ص ۸۱۷
۲۲. آتش در افغانستان، ص ۶۵
۲۳. آتش در افغانستان. ص ۲۲۶
۲۴. غبار، ج ۱، ص ۸۱۴
۲۵. روابط خارجی افغانستان در نیمهء اول قرن بیستم، ص ۲۱۹_۲۲۰
۲۶. غبار، ج ۱، ص ۸۱۸، ادمک متذکر میشود که محمد علم رهبر شورش شینوار رتبهء جنرال ملکی داشت و شخص دوم محمد افضل خان قوماندان قوای جلال آباد در ۱۹۲۹ بود. (روابط خارجی افغانستان، ص ۲۰۰)
۲۷. آتش در افغانستان، صص ۸۴،۲۱۶
۲۸. کاندیدای اکادمیسین سیستانی، علامه محمود طرزی، شاه امان الله و روحانیت متنفذ، چاپ ۲۰۰۴، ص ۵۷
۲۹. غبار، ج ۱، ص ۸۲۱
۳۰. غبار، ج۱، ص ۸۲۲

۳۱. غبار، ج ۱، ص ۸۲۲

۳۲. آتش در افغانستان، ص ۹۲

۳۳. غبار، ج ۱، ص ۸۲۲

۳۴. سردار عنایت الله خان پس از آنکه شاه امان الله در ۱۴ جنوری کابل را ترک نمود سه روز پادشاه بود و چون پسر سقاو در تاریخ ۱۶ جنوری وارد کابل شد، سردار عنایت الله خان با وساطت محمد صادق مجددی بوسیلهٔ طیارهٔ انگلیس کابل را بقصد پشاور ترک گفت و سپس از پشاور به قندهار نزد شاه امان الله رفت. پس از آنکه شاه درر مبارزه با قوای ارتجاع دچار مایوسیت و شکست شد، هر دو برادر با خانواده های شان در تاریخ ۲۳ می ۱۹۲۹ از طریق چمن وارد هند برتانوی شدند، سردار عنایت الله خان بتاریخ ۲۴ جون از طریق هند و بصره به ایران رفت و در ۲۷ جولای همان سال مهمان رضا شاه پهلوی شد. او پس از سفری که به اروپا کرد به تهران بازگشت و در تهران اقامت گزید و در سال ۱۹۴۶ در آنجا در گذشت. خانوادهٔ او که به عنایت سراج معروف اند در سال ۱۹۴۷ به افغانسان بازگشتند که از میان فرزندان او حمیدالله عنایت سراج در سلطنت ظاهر شاه به وزارت معارف رسید. او مدتی نیز والی هرات بود و در هنگام کودتای ثور او عهده دار سفارت افغانستان در دهلی نو بود و با حدوث کودتای ثور او دهل را ترک گفت و سرانجام به ایتالیا رفت و اقامت اختیار نمود. حمیدالله عنایت سراج شخص بسیار مؤدب، خلیق و ادب دوست بود. دو فرزند دیگر عنایت الله خان خلیل الله و عصمت الله بودند. قابل ذکر است که یکی از قدیمترین چاپخانه

ها در کابل بنام "مطبعهء عنایت" یاد میشد. (کرسی نشـینان کابـل، ص ۵۲)

۳۵. ادمک، همان اثر، ص ۲۴۶

۳۶. غبار، ج ۲، ص ۲۰، ریه تالی استوارت، آتش در افغانستان، ص ۱۸۰

۳۷. فضل غنی، ص ۲۶۷

۳۸. غبار، ج ۱، ص ۸۱۶

۳۹. غبار، ج ۱، ص ۸۳۴

۴۰. فیض محمد کاتب، نژاد نامهء افغان، طبع ایران، ص ۴۱

۴۱. دکتور خلیل وداد بارش، امیر حبیب الله، مردی در حریق تاریخ، طبع ۱۳۷۷ پشاور، ص ۱۰۶، ۱۶۲

۴۲. غبار، افغانستان در سیر تاریخ، ج ۱، ص ۸۲۷

ډاکتر عبدالعلي ارغنداوی

اعلیحضرت امان الله خان او افغانستان ته د هندي مسلمانانو هجرت

د هند او افغانستان اړیکې دومره زړې دي، څومره چې ددې سیمې تاریخ زوړ دی. د افغانستان له غرونو او هوارو څخه آریایان د شمالي هند حاصل خېزه مځکو ته وکوچېدل د کنګا او جمنا د سیندونو په اوږدو کې مېشته شول او د نړۍ پرمختللي مدنیتونه یې جوړ کړل.

خو په افغانستان کې د اسلام تر خپرېدلو وروسته له هند

سره په اړیکو کې نوی تحول منځ ته راغلی او د اسلام مقدس دین د هند په نیمه وچه کې د افغانستان د لارې خپور شو. که څه هم په لومړي ځل محمد بن قاسم سند ته ورسېد، ولې د اسلام د خپرېدلو لویه مرحله د محمد غوري له خوا پیل شوه. ده په ۱۱۷۵ میلادي کال کې ملتان ونیوه او تر هغه وروسته یې د ډهلي په شمول د شمالي هند ښارونه ونیول. محمد غوري خپل تکړه جنرال قطب الدین ایبک په هند کې خپل نایب وټاکه. د غوریانو د دورې له یادګارونو څخه یو هم قطب مینار دی، چې بنسټ یې د قطب الدین ایبک له خوا کېښېښودل شو.

د محمد غوري په لاس په هندوستان کې تاسیس شوی اسلامي حکومت دده تر مرګ وروسته په پېړیو وپایېده او د انګرېزي استعمار تر وخته پورې تقریباً شپږ سوه کاله جاري و. په دې حکومتونو کې افغاني حکومتونه د یادونې وړ دي او د هند په تاریخ کې یې ډېر مهم رول لوبولی دی. یو له دې حکومتونو څخه د غلجیانو حکومت و، چې ددې کورنۍ د دوهم ټولواک سلطان علاوالدین غلجي په مشرتوب یې ټول هند تر یوه واحده اداره لاندې راوستلو. لودي پښتانه د افغانانو بله کورنۍ وه، چې پوره پنځه اویا کاله یې پر هند حکومت کړی دی. هندوسان ته د لودي شاهانو د نورو خدمتونو ترڅنګ د آګرې د ښار تاسیس دی، چې د نړۍ په هر ګوټ کې خلکو ته معلوم دی او تاج

محل یې نور شهرت ور ډېر کړی دی. د تاریخ په اوږدو کې افغانانو خپلو بې اتفاقیو سخت خوږ کړي دي، خو لودیانو خپل دا مشکل حل کړی ، نو ځکه یې وکولای شول چې د یوې پیړۍ درې برخې (۷۵ کاله) په واک کې پاته شي. اخوند درویزه وایي، چې افغانانو د هم سویه غوښتنه کوله، نو ځکه هر یوه مشرته به د ملك خطاب کېده. ظفرکاکاخېل هم اشاره کړې ده، چې ډهلي ته له پښتونخوا څخه یو مېلمه له شاه سره د روغبړ په وخت کې تر ستاره لاندې و، نو پاچا پر غږ کړه: ولې مړه راتر غاړه وځه.

په هند کې د افغانانو بله کورنۍ د سوریانو ده، چې شیر شاه سوري تاسیس کړه. شېرشاه سوري له پېښور څخه تر بنګاله پورې لوی سړك جوړ کړ او د لارې په اوږدو کې یې رباطونه جوړ کړل، چې د امنیت د ساتلو او د مسافرو د شپې تېر لپاره کار ځینې اخیسل کېده. اوس هم دا سړك په هند او پاکستان کې د ترانسپورت لوی سړك دی، چې د Truuk Rd په نوم یادېږي. د هند او پاکستان موجوده سیکه روپۍ په همدې نوم په لومړي ځل شېر شاه سوري راوېستله. د سوري کورنۍ تر سقوط وروسته افغاني حکومتونه په آیالتي سویه پاتې و، خو دومره مهم نه وو.

په هند کې اسلامي حکومتونه انګرېزي استعمار پای ته ورسول او په هند کې تر پښو ټینګولو وروسته افغانستان ته متوجه شول. له افغانستان څخه یې ډېرې سیمې لاندې کړې

او د ډيورنډ د معاهدې له مخې يې له برتانوي هند سره وتړلې. د ډيورنډ معاهدې په اساس افغانستان خپله خپلواکي له لاسه ورکړه. دا معاهده امير عبدالرحمن خان له انګرېزي هئيت سره په کابل کې لاس ليک کړه ولې د افغانستان د خلکو له خوا ونه منل شوه، خو د امير عبدالرحمن د استبداد له کبله د څرګند مخالفت خبرې کمې وې. د هغه تر مرګ وروسته د استعمار پر ضد سمدستي مخالفتونه پيل شول. امريکايي ليکوال ګريګورين وايي، چې په ۱۹۰۱ ميلادي کال کې چې امير حبيب الله خان قدرت ته ورسېد، نو خپل ورور سردار نصرالله خان ته يې ووېل، چې څلور ويشت افسران وټاکئ او د استازو په توګه عثماني ترکيې، امريکا، برتانيې او ديورپ نورو هېوادونو ته يې ولېږئ. ددې کار هدف دا و، چې وښايي، چې د ډيورنډ معاهده د هغه له پلار سره په شخصي توګه لاسليک شوې وه. ده همدارنګه د برتانوي حکومت دعوت ونه مانه چې هند ته سفر وکړي.

د بالقان په جګړه کې د عثماني ترکيې ماتې او همدارنګه په ترابلس کې د ايټاليې برلاسي د هند مسلمانان او په خاصه بيا افغانان سخت خوابدي کړل. هغوی پر انګليس شک کاوه، چې چې د ترکيې پر ضد يې په جګړو کې برخه اخيستې ده. په دې وخت کې په افغانستان کې سراج الاخبار يوازينی اخبار و چې د محمود طرزي په

مشروطه یې نشرات کول. سراج الاخبار او په هند کې ال هلال، کامرید، زمیندار، همدرد او د علیګړ ګزیټ د یادونې وړ دي، چې د عثماني ترکیې په طرفدارۍ یې نشرات کول. د سراج الاخبار ضد استعماري موقف د هند برتانوي حکومت وارخطا کړی او څو ځله یې امیر حبیب الله خان ته شکایت کړی و. د سراج الاخبار مضمونونه به د هند په اخبارونو کې بیا چاپېدل، چې په دې ډول به یې د هند د نیمې وچې مسلمانان له حالاتو څخه خبر کړل.

په اروپا کې د لومړۍ نړېوالې جګړې نښته او د برتانېې پرضد د ترکیې ګډون په افغانستان کې سیاسي حالات تاوده کړل؛ په کابل کې د جګړې طرفداره ډله جوړه شوه، چې د امیر حبیب الله خان د کشر ورور نایب السلطنه سردار نصرالله خان له خوا یې په پټه ملاتړ کېده.

د جګړې په طرفداره ډله کې د نورو ترڅنګ ځوان شهزاده امان الله خان هم شامل و. د جګړې د ډلې ترڅنګ یوه بله مخفي ډله چې مرکز یې د حبیبیې لېسه وه په فعالیت بوخته وه. د حبیبیې لېسه په افغانستان کې لومړۍ لېسه وه، چې په ۱۹۰۴ عیسوي کال کې امیر حبیب الله خان تاسیس کړه. په حبیبیې لېسه کې د نورو ترڅنګ هندي استادان هم په تدریس بوخت وو. د ګریګورین په قول په ۱۹۱۸ کال کې په حبیبیه کې د هندي استادانو شمېر پینځه پنځوس تنه وو. ډېر ددې استادانو څخه د علیګړ د

اسلامي پوهنتون فارغ التحصیلان وو. د لېسې له افغاني استادانو څخه ډېرو یې خپلې زده کړې د هند په دیوبند مدرسه کې سرته رسولې وې. د دیوبند مدرسه او د علیګړ اسلامي پوهنتون دوه داسې مرکزونه وو، چې په افغانستان کې هر چا پېژندل. د هندي استادانو څخه یو هم محمد حسین خان و، چې له علیګړ څخه یې لېسانسه اخیستې وه. ده په افغانستان کې د ښوونې په ډګر کې ډېر خدمتونه کړي دي. په حبیبیې لېسه کې د استادۍ ترڅنګ د ښوونې په وزارت کې د تدریساتو رئیس پاتې شوی دی. ده پر اعلیحضرت امان الله خان د افغان پادشاه تر عنوان لاندې په اردو ژبه یو کتاب لیکلی دی. د هغه بل کتاب د "انقلاب افغانستان" په نوم چاپ شوی دی. ددې کتاب په مقدمه کې وایي کله چې سپه سالار محمد نادر خان په یوه غونډه کې د خدمت نښانونه ورکول، نو ماته یې د معارف نښان راکړ. وایي چې هغه په خپل لاس زما پر سینه نښان ونښلولو او په دې وخت کې یې راته وویل، چې ستا د خدمت احسان پر افغانستان ډېر دی او زیاته یې کړه، چې ته تر دې د لوی نښان مستحق یې. له هندي استادانو څخه بل تن ډاکټر عبدالغني و او د خپلو دوو ورونو هر یوه مولوی چراغ علي او نجف علي سره په کابل کې په خدمت بوخت وو. هندي استادانو د جانثاران اسلام په نوم یوه مخفي ډله جوړه کړې وه. دوی د هند د آزادۍ د اسلامي اتحاد او په افغانستان

کې د مشروطه حکومت لپاره مبارزه کوله. امیر حبیب الله خان د مشروطیت تحریکونه نشو زغملای. هندي استادان یې له نورو افغاني مشروطه خواهانو سره یوځای په زندان کې واچول. مولوی محمد سرور واصف او ځیني نور اعدام شول. پوهاند عبدالحی حبیبي په خپل وروستي کتاب "جنبش مشروطیت" کې وایي، چې افغانستان ته د ډاکټر عبدالغني تر راتګ وړاندې د مولوی محمد سرور واصف سره د مشروطیت مفکوره ورسره وه. د ځینو نورو لیکوالو په قول د مشروطیت فعالیت د محمود طرزي او د هندي استادانو شمولیت نور زورداره کړل. ډاکټر عبدالغني، محمد حسین خان او نور هندي استادان په ابدي بند محکوم شول او د اعلیحضرت امان الله خان په وخت کې له بنده راووتل او ورته په درنه سترګه وکتل شول او لویې چوکۍ وروسپارل شوې.

د لومړۍ نړیوالې جګړې پیل او د جرمني په طرفدارۍ د ترکیې ګډون په افغانستان کې سیاسي حالات نور تاوده کړل. د ۱۹۱۴ کال د اګست پر اتمه نېټه د هند وایسرای امیر حبیب الله خان ته په یوه لیک کې وویل، چې آستریا او هنګري پر سربستان او جرمني پر فرانسې حمله کړې ده، نو برتانیه د خپلو ګټو په نظر کې نیولو سره د فرانسې په طرفدارۍ په جګړه کې دااخله شوې ده. د هند وایسرای له امیر څخه وغوښتل، چې بیطرفه پاتې شي او د خپلو

سرحدونو څارنه وکي. د هند د وایسرای له لیك څخه لږ وخت وروسته امیر د خپلو درباریانو او قبایلي مشرانو غونډه جوړه کړه او په دې غونډه کې خپله بیطرفي اعلان کړه. کله چې ترکیه د آلمان په طرفدارۍ په جګړه کې داخله شوه د امیر ستونزې نورې ډېرې شوې. د ترکیې په طرفدارۍ لا پخوا په هندي مسلمانانو او د افغانستان په خلکو کې د انګلیس پر ضد مخالفتونه راپیدا شوي وو. په دې اړه امیر حبیب الله خان په کابل کې د برتانیې د سیاسي نماینده سره د خبرو په ترځ کې وویل، چې په جګړه کې د ترکیې ګډون د هغه موقف د ستونزو سره مخامخ کړی دی. ده زیاته کړه، چې یو خوا د دین ورور ترکیه او بلې خوا ته برتانیه، چې دوست او ملګری دی په جګړه لګیا دي. ده دا خبره هم وکړه، چې یوه خوا بلا او بله خوا ژور سیند دی.

په داسې حال کې چې د ترکیې په طرفدارۍ او د انګلیس په خلاف په کابل کې خبرې کېدې د ترکیې د سلطان یو لیك امیر حبیب الله خان ته ورسېد. په لیك کې له امیر څخه غوښتل شوي وو چې د برتانیې پر ضد په جګړه کې داخل شي. په لیك کې بله غوښتنه دا وه چې د سرحد پښتانه قبایل د انګلیس پر ضد راپورته شي. امیر په ځواب کې وویل، چې دا جګړه مذهبي نه ده، نو داسې دلیل نه لیدل کېږي چې افغانستان پر هند حمله وکړي. د امیر ډېر درباریان د هند له نظر سره مخالف وو حتی د هغه ورور

نایب السلطنه سردار نصرالله خان د انګریز پر ضد د جګړې طرفدار و. د افغانستان د ملي ورځې په موقع قاضي القضات د هند د برتانوي حکومت نماینده ته وویل، چې دا جنګ مذهبي دی او د هر مسلمان وظیفه ده، چې په جګړه کې د انګلیس پر ضد برخه واخلي. د افغانستان صدراعظم سردار عبدالقدوس خان امیر ته اطلاع ورکړه، چې د افغانستان فوځ جهاد ته تیار دی. د جګړې په طرفداره ډله کې محمود طرزي، شهزاده امان الله خان او د حبیبې په لیسه کې هندي استادان هم شامل وو.

په کابل کې د مخالفت آوازونه هرې خوا ته اورېدل کېدل، چې د آلمانیانو په مشرتوب یو هیئت په ۱۹۱۵ عیسوي کال کې تقریباً په همدا نن ورځ (د اګست یوویشتمه) د افغانستان خاورې ته داخل شو. د ۱۹۱۵ کال د اګست پر دوه ویشتمه نېټه د هرات ښار ته داخل شو. په دې هیئت کې د هندي انقلابیونو دوه مشران راجا مهندر پرتاب او مولوی برکت الله هم شامل وو. یوه میاشت وروسته دا هیئت کابل ته ورسېده او د بابر په باغ کې ورته ځای ورکول شو. کابل ته تر رارسېدلو یوه میاشت وروسته امیر حبیب الله خان په پغمان کې د آلمان له هیئت سره وکتل. په دې غونډه کې سردار نصرالله خان، عنایت الله خان او نادر خان هم حاضر وو. د هیئت غړیو امیر ته د آلمان او ترکیې د مشرانو لیکونه وړاندې کړل، چې ورکې

غوښتنه شوې وه چې د برتانوي حکومت پر ضد په جګړه کې داخل شي. د هندي انقلابيونو غړي مولوی برکت الله چې هم په دې غونډه کې ګډون درلود امير ته وويل، چې آلمان به د جګړې په پای کې بريالی راووځي. د آلمان هيئت له سردار نصرالله خان سره د خبرو په ترڅ کې وعده وکړه، چې تر جګړې وروسته به د هند د فتح شوو علاقو يوه برخه افغانستان ته ورکړي، چې ورڅخه هدف له افغانستان څخه جلا شوې سيمې وې. د آلماني هيئت دوه هندي غړي راجا مهندرا پرتاب او مولوی برکت الله د شاهي کورنۍ له غړيو سره په تماس کې وو، چې يو له هغو څخه شهزاده امان الله و. که څه هم د المان پر هيئت په ښار کې د ګرځېدلو بنديز لګېدلی و، خو د شاهي کورنۍ د غړيو په مرسته هرې خوا ته ګرځېدل. حتی د هيئت ځينې غړي جلال آباد او قبايلي علاقو ته ورسېدل. تر ډېرو خبرو وروسته د آلمان د هيئت غړيو ونه کولای شول چې د امير مرسته ترلاسه کړي نو ځکه په مايوسۍ له افغانستان څخه ووتل. د المان په هيئت کې هندي غړو راجا مهندراپرتاب، مولوی برکت الله د مولوی عبيدالله سندي سره يوځای په کابل کې د هند د موقت حکومت بنسټ کېښود. راجه مهندرا پرتاب د موقت حکومت رئيس، مولوی برکت الله صدراعظم او مولوی عبيدالله سندي د کورنيو چارو وزير وټاکل شو. افغانانو د هندي انقلابيونو ملاتړ وکړ او په پټه يې په قبايلي علاقو او

صوبه سرحد کې انقلابي مرکزونو ته پيسې ليږلې. شهزاده امان الله خان د هغه مور عليا حضرته او محمود طرزي په کابل کې د هند د موقت حکومت پوره ملاتړ کاوه.

د لومړۍ نړيوالې جګړې په ختميدلو سره د امير حبيب الله خان هيله وه، چې انګليس به افغانستان ته آزادي ورکړي ولې د هغه دا هيله ترسره نشوه. د ترکيې په ماتې او د افغانستان په عدم ازادۍ ملت پال خوابدي وو. دا نارضايتي جاري وه، چې امير حبيب الله خان د ۱۹۱۹ عيسوي کال د فبرورۍ پر يوويشتمه نيټه په لغمان کې ووژل شو.

د امير حبيب الله خان د سلطنت په ختميدلو سره د افغانستان په چارو کې نوی تحول منځ ته راغی. کله چې اعليحضرت امان الله خان سلطنت ته ورسيد، نو سمدستي يې د استقلال اعلان وکړ. د هندي ليکوال ډاکتر تيلك راج سرين په قول په افغانستان کې د هند د موقت حکومت غړو د هند حالات اعليحضرت امان الله خان ته تشريح کړل او سپارښت يې وکړ، چې د ازادۍ اعلان وکړي. د پنجاب انګليس والي Michal Odwyer مايکل اوداير هم مشابه نظر ورکړی دی. اعليحضرت امان الله خان دمخه تر دې، چې قدرت ته ورسيږي، د جګړې طرفدار او د مشروطه خواهانو نژدې ملګری و. استقلال د هغه خپل ارمان و، نو ځکه يې استقلال اعلان او د جګړې په زور يې ترلاسه کړ. د

استقلال د جګړې په وخت د سرحدونو پښتانه د جګړې په ټولو جبهو کې د افغانستان په مرسته راپورته شول. په کابل کې د هند موقتي حکومت اعلاميه خپره کړه او په هند کې دننه خلکو ته يې سپارښت وکړ، چې د انګليسانو د حکومت په طرفدارۍ ونه دريږي او خپلې ګټې په نظر کې ونيسي، چې ورڅخه مطلب د هند آزادي وه. د استقلال تر جنګ وروسته د اعليحضرت امان الله خان موقف په اسلامي نړۍ کې ډېر اوچت شو. د غربي ليکوالو په قول دا هغه وخت و، چې د افغانستان ځوان ټولواك ته د نړۍ د ټولو مسلمانانو د تحريك سترګې ورواوښتې. امريکايي ليکوال Poulada چې د اعلحضرت امان الله خان تر سقوط ډېرش کاله وروسته د هغه وخت په چارو کې د شاملو عيني شاهدانو سره خبرې کړي دي، هغوی ورته وويل چې په بهرنيو هېوادونو کې د بهرنيو چارو وزير محمود طرزي ته اسلامي مشرانو په ټينګار سره وويل، چې اعليحضرت امان اله خان دې د اسلامي نړۍ د خلافت مشرتوب ومني. ويل کېږي، چې افغان ټولواك په دا ډول وړاندېزونو خوشحاله شو ولې دا کار يې تر وخت دمخه وباله.

تر لومړۍ نړېوالې جګړې وروسته د عثماني ترکيې امپراتورې د زوال سره مخامخ شوه او د اسلام مهم مرکزونه لکه حجاز، فلسطين، شام او بغداد ورڅخه جلا شول. د هند مسلمانانو د مولانا محمد علي او شوکت علي په

مشرتوب د خلافت تحريك پيل کړ. د هند مسلمانانو فکر کاوه، چې غربي نړۍ په ټول جهان کې د اسلام پر ضد جنګ شروع کړی دی او غواړي، چې مسلمانان له قدرت څخه وغورځوي. د ترکيې سلطان په اسلامي نړۍ کې د خليفه مقام درلود او د خليفه په توګه ډېرو اسلامي هېوادونو پېژندلی و. اروپايي هېوادونو د برتانيې په مرسته د ترکيې د قدرت ويار لومړی په بالقان او وروسته په لومړۍ نړېواله جګړه کې پای ته ورساوه. د افغانستان ملت پال اولس او مشران هم د ترکيې په زوال خوابدي وو او فشار يې اچولی و چې افغانستان په هند کې د انګليس پر ضد جګړه پيل کړي.

د افغانستان ځوان ټولواك د قدرت د رسدلو سره سم د خلافت تحريك ملاتړ اعلان کړ. د ۱۹۲۰ ميلادي کال د جنوري پر څوارلسمه نېټه اعليحضرت امان الله خان د برتانيې امپراتور ته په يوه رسمي ليك کې د خلافت له تحريك سره پوره همدردي څرګنده کړه. هغه وويل چې د اسلامي خلافت په هکله د هند د مسلمانانو سره د هغه نظر يو شان دی. د يوې مياشتې په اوږدو کې دا ملاتړ نور ډېر شو او د همدې کال د فبرورۍ د مياشتې پر نهمه نېټه، چې د امير حبيب الله خان د شهادت لومړۍ کاليزه يې نمانځله د يوې وينا په ترخ کې وويل، چې حاضر دی چې د خلافت د ملاتړ په لاره کې خپل ژوند قرباني کړي. په همدې وخت کې

يې اعلان وکړ، چې د هند د نيمې وچې څخه چې د انګرېزي استعمار تر تاثير لاندې ده، مهاجرين کولای شي افغانستان ته راشي. ددې وينا چاپ شوې پاڼې په ټول افغانستان کې خپرې شوې. په هند کې د افغانستان د ټولواک دا اعلان، چې د هجرت هرکلی کوي، ټولو مسلمانانو ته ورسېد او هندي مطبوعاتو په ډېره دلچسپي نشر کړ.

د هند مسلمانانو په يوه ليک کې د برتانيې صدراعظم لايډ جارج ته وليکل، چې که چېرې د خلافت ستونزه د هغوی د خواهشاتو سره سم حل نشي، نو هغوی به يا د جهاد اعلان وکړي او يا به افغانستان ته مهاجرت وکړي. د خلافت د تحريک مشرانو هر يوه محمد علي او شوکت علي، چې د علي ورونو په نوم شهرت لري لاپخوا د هند وايسرای چيلمز فورډ ته په يوه يادښت کې ويلي وو، چې که چېرې يوځای د مسلمانانو لپاره محفوظ نه وي، نو دوی ته دوې لارې دي، چې يوه يې جهاد او دويمه يې هجرت دی. مسلمانان بايد د هر توان څخه چې الله پاك ورکړی دی کار واخلي، چې خپل وطن آزاد کړي او د اسلام تبليغ ته زمينه مساعده کړي او يا داسې يوه هېواد ته چې په کامله توګه آزاد وي، مهاجرت وکړي. دوی زياته کړه چې د هغوی موقف کمزوری دی نو بايد پر هجرت جدي غور وکړي. د خلافت د تحريك نورو مشرانو چې يو له هغوی څخه مولانا ابولکلام آزاد و، باور درلود چې هجرت په اسلام کې يو

مهم ستون دی.

د هجرت تحریك په حقیقت کې د خلافت د تحریك دوام و او د هند د معاصر تاریخ ددې ملي تحریك په نتیجه کې منځ ته راغلی دی. د هند د نیمې وچې مسلمانانو د برتانیې د حکومت له پالیسۍ سره چې د خلافت په هکله یې غوره کړې وه، د احتجاج په توګه فیصله وکړه چې له هند څخه هجرت وکړي. د هجرت فیصله همدارنګه د خلافت د تحریك د یوه مشر مولانا محمد علي له خوا په یوه غونډه کې چې د برتانیې د کارګر ګوند د شلمې کالیزې په وخت کې د برتانیې د سکاربرا په ښار کې د ۱۹۲۰ میلادي کال د جولای پر دویمه نېټه جوړه شوې وه، اعلان شوه. هغه وویل، چې شپږ اوونۍ وړاندې له ۲۳۰۰ څخه ډېر خلك افغانستان ته مهاجر شول او د افغانستان پاچا امیر امان الله خان په خلاصه غېږ د هغوی هرکلی وکړ. هغه زیاته کړه چې ۲۵۰۰ تنو نورو هندیانو د بمبۍ والي ته تیلګرام کړی دی او پوښتنه یې کړې ده، چې څه فورمولتي په کار ده چې له برتانوي امپراتورۍ څخه څوك ووځي.

په هند کې دننه علماوو لاپخوا فتوا صادره کړې وه او هند یې دارالحرب بللی و. په فتوا کې ویل شوي وو چې د خلکو اسلامي وظیفه ده، چې دارالاسلام ته مهاجرت وکړي. په دې وخت کې دارالاسلام افغانستان و چې په اسلامي هېوادونو کې یو خپلواك هېواد و چې یو کال وړاندې یې د

اعليحضرت امان الله خان په مشرتوب له برتانيې څخه خپل استقلال وګاټه. په پېښور کې د هجرت کمېټه جوړه شوه او هغه چا چې د هجرت خيال درلود بايد ددې کمېټې د لارې يې هجرت کړی وای.

د اعليحضرت امان الله خان په هدايت د افغانستان حکومت ټولو مهاجرينو ته هر ډول آسانتياوې برابرې کړې او ډاکتر عبدالغني په جلال آباد کې د مهاجرو د هرکلي د دفتر مشر وټاکل شو. څنګه چې له ډاکټر عبدالغني سره د هند برتانوي حکومت سخت مخالفت درلود، د هغه پر ضد يې پروپاګنډه پيل کړه، چې د مهاجرينو ښه هرکلی نه کوي. ددې خبرو په اورېدو سره د ډاکتر عبدالغني پرځای بل څوک مقرر شو چې په جلال آباد کې د مهاجرينو هرکلی وکړي.

اعليحضرت امان الله د مهاجرينو د سوکالۍ لپاره يو فرمان صادر کړی او د بهرنيو چارو وزارت ته يې هدايت ورکړ چې دا فرمان عملي کړي.

د فرمان عمده مادې په لاندې ډول دي:

۱ـ هر څوک چې افغانستان ته مهاجر کېږي بايد د افغانستان د هويت پاڼه واخلي.

۲ـ هر مهاجر چې د هويت تذکره ولري. هغه ته به شپږ جريبه زراعتي مځکه ورکول شي. که څوک کور داره وي، ورته به اته جريبه مځکه ورکول کېږي.

۳ـ هر بالغ مهاجر ته به پينځه سېره غنم او کوچني ته به

درې سېره غنم ورکول کېږي.

۴ـ هر مهاجر چې مځکه اخيستې وي، ورته به د يوه جريب پر سر شپږ سېره غنم او پينځه روپۍ ورکول کېږي او په درې کاله کې به حکومت ته بېرته ورکول کېږي.

۵ـ درې کاله به د مځکې ماليات معاف وي او په څلورم کال به د ماليات له قانون سره سم ماليه اخيستل کېږي.

۶ـ د افغانستان د حکومت د اجازې نه پرته مهاجرين سياسي فعاليت نشي کولای.

۷ـ تعليم يافته او کسب کاره مهاجرين کولای شي چې په افغان حکومت کې کار وکړي.

۸ـ مهاجرين به په لومړۍ مرحله کې جبل السراج ته ولېږل شي او د هغه ځای څخه به نورو ځايونو ته ولاړ شي او حکومت به ورته د اوسېدلو آسانتياوې برابرې کړي.

د افغانستان د حکومت له خوا د کلو ملکانو ته هدايت ورکړل شو، چې د هند د سرحد څخه تر جبل السراج پورې په هر کلي کې د مهاجرينو هرکلی وکړي. په جبل السراج کې د مهاجرينو د اوسېدلو لپاره پوره تياری نيول شوی و.

د اتحاد مشرقي ورځپاڼې د ۱۹۲۰ ميلادي کال د جولای د مياشتې د پينځلسمې نېټې په ګڼه کې د اعلحضرت امان الله خان يو ليك خپور کړی، چې د هندي مهاجرينو په برخه کې وايسرای ته ليکل شوي وو: "د هند

مسلمانان او هندوان چې زموږ ورونه دي په دې ورځو کې په ډېر غم او مصيبت کې ژوند کوي. هغوی د دې مقدسې وينا په مطابقت چې وايي د الله پاك په لاره کې هجرت وکړئ د نجات لاره بللې ده او د افغانستان د اسلامي دولت خاوره يې د خپل هجرت ځای ګڼلی دی. ما هم د خپلې خواخوږۍ او مقدسو متونو د هدايت سره سم د هند دا حقيقي بچيان تر خپلې محافظې لاندې ونيول او ورته مې د خپلې شاهي مځکې څخه پينځلس زره جريبه مځکه ورکړه.

په هغه وخت کې د ماليې د وزارت له تخمين سره سم د هر جريب مځکې بيه پينځه سوه افغانۍ وه او ټوله مځکه چې مهاجرينو ته وېشل شوې وه د اوه نيم ميليونو افغانيو ارزښت درلود.

د هند د پولې څخه تر راتېرېدلو وروسته په ټوله لار او ښارونو کې د افغانستان حکومت د اوسېدلو د ځای او د ډوډۍ بندوبست کړی و. ځينې بېلابېل مهاجرو د خپلو دوستانو او نږدې کليوالو خرخ ته غاړه ايښې وه. د تاکال بالا ارباب غلام رضا خان د کابل په ښار کې کوتوالۍ ته نږدې ځای نيولی وا وورسره (۲۰۰۰) تنه مهاجر يوځای وو. ددې مهاجرو مصرف د هغه پر غاړه و.

په برتانوي هند کې د هجرت تحريك د خلکو او سيمې پر ټولنيز ژوند او اقتصاد پوره اثر وکړ. د هند حکومت د هجرت د تحريك په هکله په يوه ليکلي بيان ومنل، چې دا

تحریك هر اړخیزه او په خاصه بیا په پېښور کې ډېر عام او د سیمې هر گوټ ته رسېدلی دی. په اعلامیه کې اضافه شوي وو چې خلك خپل شته او جایدادونه خرڅوي او د سیمې حالات گډوډ دي. په اعلامیه کې د هجرت پر مشرانو تور لگول شوی و، چې د دروغو آوازې یې خپرې کړې دي. د هند د برتانوي حکومت دا خبره، چې د هجرت تحریك په ټولو خلکو کې احساس راپیدا کړی دی، ددې حقیقت منونه وه چې د هجرت تحریك مذهبي انگېزو نور پیاوړی کړی و. د هجرت تحریك د موجوده صوبه سرحد په کلیوالو علاقو کې سخت اثر کړی و او کلیوال اقتصاد ته یې لویه خطره متوجه کړې وه. ددې ځایونو څخه په زرونو کروندگر د پېښور په لور روان وو چې په هجرت کې گډون وکړي. د چارسدې علاقه د هجرت د تحریك له کبله ډېره متاثره شوې وه. په دوابه او آشنغر کې د ۷۰% څخه ډېرو پټواریانو (د مالیې ماموران) استعفی ورکړه او همدا سبب شو چې مرستیال کمېشنر په ټوله علاقه کې وگرځېده او د علاقې خلکو ته یې د ډاډ ورکولو خبرې وکړې. د صوبه سرحد اداري مشر حامیلټن گرانټ د هند وایسرای ته د هند د مسلمانانو د شکایت یادونه وکړه، چې د خلافت استقرار او د مسلمانانو پر مقدسو ځایونو د ترکیې د سلطان اداره د هند د مسلمانانو غوښتنه ده. هغه وایسرای ته دا خبره هم وریاده کړه، چې آیا د ترکیې سره به د سولې د معاهدې په

مادو کې د تغير امکان وي او که څرنګه ګرانټ زياته کړه چې تر هغه وخته پورې چې پر حجاز، بين النهرين او فلسطين د خلاقت اثر نه وي، نو تر هغه وخته پورې به په شمالي هند کې د پوره امن امکان مشکل وي.

د هند حکومت پر حالاتو تر پوره غور وروسته کمېشنر ته سپارښت وکړ، چې د اوسني صوبه سرحد څخه حجاز ته د حکومت په مصرف خلك ولېږي چې حالات په خپلو سترګو وګوري. ددې کاروايي ترڅنګ حکومت د هجرت د تحريك په هکله په منفي تبليغاتو لاس پورې کړ او هڅه يې وکړه چې افکار عامه واړوي. د هند حکومت همدا ډول وړانديز وکړ چې د صحي معاينې په پلمه خلك د هجرت څخه راوګرځوي ترڅو حکومتي پروپاګنډې ته وخت پيدا شي، چې د خلکو احساسات د زوره ولوېږي. په هند کې د انګليس طرفداره ورځپاڼو د هجرت په هکله منفي تبليغات کول او د راپورونو په ترڅ کې پر افغانانو تور لګاوه، چې له مهاجرينو سره مرسته نه کوي. په اخبارونو کې په دروغو راپورونه نشر شول چې ډېر مهاجرين د افغانستان پر لاره له ګرمۍ څخه مړه شول. د هند د بهرنيو او سياسي چارو د څانګې يوه مخفي راپور دا شمېر ډېرش تنه ښوولی و، خو تر نيم ډېر ددې خلکو څخه د برتانوي هند د پولې دننه مړه شوي وو. په افغانستان کې دننه هم د مهاجرو په منځ کې د برتانوي حکومت خلك فعال وو او د هجرت د ناکامۍ لپاره

یې هر ډول هڅې کولې.

اعلیحضرت امان الله خان غوښتل، چې مهاجرینو ته د کرهنې مځکې، کار او په تجارت کې برخه ورکړي، خو هغوی ټینګار کاوه او ویل یې چې هغوی د کرنې مځکو ته نه دي راغلي او غواړي چې د انګلیس پر ضد جهاد وکړي. د دا ډول مهاجرینو په جواب کې اعلیحضرت امان الله خان وویل، چې د هغه سره دومره زور نشته چې د انګلیس پر ضد بیا جنګ پیل کړي. ده وویل چې انګریز تور کوبرا مار دی او افغانستان پر آرامه نه پرېږدي. امیر هڅه کوله، چې مهاجرین په افغانستان کې مېشت شي او د هغوی هر ډول غوښتنې یې منلې.

لاندیني مقررات د مهاجرینو له خوا پېشنهاد شول او د امیر له خوا ومنل شول:

۱ـ په کابل کې د مهاجرینو درې فوځي غونډونه جوړ شي، چې معاش به یې له افغاني فوځیانو سره برابر وي.

۲ـ ځوان خانزاده مهاجرین به په فوځي ښوونځیو کې شامل شي او تر فراغت وروسته به د مهاجرینو په فوځ کې د ضرورت سره سم ومنل شي. په دې فوځیانو کې به مسلمانان او هندوان برابر حق ولري.

۳ـ ډاکټران، ښوونکي او نور د کسبونو خاوندانو ته به په اړونده ادارو کې ځای ورکول کېږي. معاشونه به یې د افغانانو سره یو شان وي.

۴_د افغـان حکومـت بې اجـازې مهـاجرين نشـي کـولای چې اناتوليې ته ولاړ شي.

۵_د مهـاجرينو کمېټـه بـه قطغـن تـه د مهـاجرينو د سـفر ترتيبـات ونيسـي او خـوارو مهـاجرو تـه يـې د ۳۰ زرو افغـانيو د مرستې سپارښت وکي.

۶_د ژمي لپاره به آسانتياوې برابرې شي.

۷_مهـاجرينو تـه بـه غلـې دانـې ورکـول شـي چـې مځکـې وکري او تر بل فصل پورې به ګوزاره پرې کوي.

۸_مهـاجرينو تـه بـه نظـامي زده کـړه پـه خپلـو مرکزونـو کـې ورکول شي او د زده کړې په وخت کې به معاش ونه لري.

۹_مهـاجرين بـه د کمېټـو د لارې د اميـر سـره تمـاس نيـولای شي.

۱۰_غـلام صـادق خـان د مهـاجرينو رئـيس او عبـدالجبار خان د هغه مرستيال وټاکل شو.

ځيـنې مهـاجرين پـه دې نظـر وو چـې د انګلـيس د اسـتعمار پرضـد مبـارزه بايـد پـه هنـد کـې دننـه جـاري وي. دوی فکـر کـاوه چې لـه هند څخـه افغانسـتان تـه مهاجرت يـو ډول تېښتـه ده. خـان عبـدالغفار خـان چـې پـه هغـه وخـت کـې پـه صـوبه سـرحد کـې د خلافـت د کمېټـې مشـر و، هجـرت وکـړ. وروسـته هغـه فيصـله وکـړه چـې لـه افغانسـتان څخـه د آزادۍ مبـارزه هنـد نشـي آزادولای. پاچـا خـان بېرتـه صـوبه سـرحد تـه سـتون شـو او هلتـه يـې د انجمـن اصـلاح افغانـه ټولنـه جـوړه کـړه، چې

په پښتنو کې تحول راولي. د خلافت د تحریك نورو مشرانو لکه مولانا ابوالکلام آزاد، محمد علي او شوکت علي خلك تشویق کړل، چې هجرت وکړي ولې دوی په خپله هجرت ونه کړ. که د هجرت تاریخ وکتل شي، نو مشرانو له خپلو خلکو سره یوځای په هجرت کې برخه اخیستې ده. رسول اکرم ص په خپله مدینې ته مهاجر شو. شیخ الهند مولانا محمدالحسن د هند له دیوبند څخه حجاز ته هجرت وکړ او د عثماني امپراتورۍ تر سقوط پورې هلته پاتې شو.

د هندي لیکوالو په قول د ۱۹۲۰ میلادي کال د هجرت تحریك پر احساساتو ولاړ و، چې په اسلامي نړۍ کې د انګلیس د زورزیاتي له کبله منځ ته راغلی. ملایانو او د خلافت د کمېټې ځینو مشرانو د هند مسلمانان تشویق کړل، چې هجرت وکړي. ډاکټر سیف الدین کیچلو چې د خلافت د تحریك یو مهم مشر و، د هجرت ملاتړ ونه کړ. هغه باور درلود چې د هجرت تحریك د خلافت د کمېټې بې سلا مشورې شروع شوی دی او پارېدلي خلك به په داسې حال کې جهاد شروع کړي، چې مشر ونه لري او په نتیجه کې به ګډوډي جوړه شي. هغه دا هم وویل چې د هند اویا (۷۰) میلیونه مسلمانانو ته ناممکنه ده، چې هجرت وکړي.

تر هجرت یو کال دمخه په هند کې وچکالي راغلې وه، د بزګرو اقتصادي حالت ښه نه و. لومړۍ نړېوالې جګړې او د افغانستان د آزادۍ جنګ د برتانوي هند کاروبار سوکه

کړی و. نو په دې ډول اقتصادي ستونزو کې هجرت پیل شو او څنګه چې د افغان ټول واك هیله وه نتیجه یې هغومره په زړه پورې نه وه. ډېر مهاجرین بېرته هندوستان ته ستانه شول ولې یوه برخه پاتې شول چې ځینو یې د ښوونې او روزنې په څانګه او نورو بیا په اداري څانګو کې کار پیل کړ.

هندي استادان او فني خلك لا د پخوا څخه په افغانستان کې پاتې وو او د نوي افغانستان په جوړولو کې په زیار لګیا و. په ۱۹۲۳ میلادي کال د حبیبیې لیسه د علیګړ د اسلامي پوهنتون پر موډل واړول شو او په لوړو ټولګیو کې په انګرېزي ژبه تدریس کېده.

که څه هم د افغانستان د ریفورمونو د پروګرام په لومړی مرحله کې د فرانسې، آلمان او ترکیې سره اړیکې ډېرې شوې، خو د هند د اولس او په خاصه بیا د مسلمانانو سره ښې اړیکې ساتل شوې وې.

په فني او تخنیکي برخو کې ډېر هندیان په کار لګیا وو. ښه مثال ددې هندیانو څخه میستري عزیز الله دی، چې د وسلو جوړولو په کارخانه کې یې کار کاوه. د تدریساتو رئیس محمد حسین خان په خپل کتاب کې وایي، چې د میستري عزیزالله د نورو خدمتونو ترڅنګ یو هم د سپینو بارودو جوړول وو چې د اروپا له تولید سره یې ډېر تفاوت نه درلود.

په هندي اولس کې اعليحضرت امان الله خان ډېر محبوب و او د هغه د وروستي سفر په وخت کې چې د هند د لارې له افغانستان څخه د تل لپاره مهاجر کېده، په زرونو خلك ورتلي وو. د هنديانو د اخلاص او پېرزوينې په ياد کله چې د ايتاليا پر لاره د بمبۍ په Saint George روغتون کې يې لور پيدا شوه، نو د هغې نوم يې "هنديه" کېښېښود.

هندیه د افغانستان

(دختر شاه امان الله)

خاطرات اخرین سالهای زنده گی شاه امان الله در اروپا

این بیانیه از کست ویدیویی سیمینار استخراج گردیده است

هموطنان عزیز، خواهران و دختران مهربان، دوستان محترم،

در قدم اول میخواهم برای شما بگویم که نهایت خوشحالم که در میان شما هستم و از بودن شما در اینجا افتخار میکنم. اما امروز باهم متحد و یکجا هستیم تا یاد غازی امان الله خان را یکجا باهم گرامی بداریم و از همین خاطر از عمیق قلب احساس خوشی میکنم. از آقای انخور و همکاران شان از صمیم دل تشکر میکنم.

همیشه راجع به افغانستان، راجع به تاریخش، راجع به

پدرم و تغییرات ده سالهء سلطنت شان، از پروژه های انکشافی آن دوران صبحت میکنم. همچنان در کنفرانس ها راجع به حادثات غمبار کشور مصیبت دیده، راجع به زنده گی زنان و اطفال افغانستان و از اوضاع کنونی کشور در اروپا معلومات میدهم. بعد از این در کنفرانسها نخواهم گفت که شنیده ام، در اخبار خوانده ام، برای من گفته اند. بعد از این خواهم گفت که با چشم خود همه چیز را دیده ام، به خاطر اینکه فعلاً از کابل برگشته ام، تقریباً چیزیکه دیدنی بود با لیلی دختر ماما یم (همسر برادرم احسان الله و دوست من) همه را دیدم و بر سر من تاثیر غمگین نمود و خاطرم را پریشان ساخت.

ولی امروز راجع به این مسایل و راجع به رول تاریخی اعلیحضرت غازی و مترقی امان الله خان حرفی نمیزنم، فقط راجع به اعلیحضرت غازی به حیث رئیس فامیل صحبت میکنم.

از پدر مرحومم خاطرات فراموش ناشدنی دارم، در عین زمان خاطرات جالب و پرمحبت دارم. در دوران طفولیت ما هر روز رخصتی ما را برای قدم زدن به پارکهای مقبول روم میبردند. در جریان سال هنگامیکه روزها طولانی میشد مارا با موتر به بیرون از شهر و در تابستان به لب بحر میبردند. برای ما اطفال جشن بود، به خاطریکه با ما بازی میکردند و با ما خوش و مهربان بودند. وقتی که هوا صاف میبود، پدرم خوش داشت که غروب را تماشا کند. وقتی که

افتاب نزدیک به غروب میشد و رنگ سرخ و نارنجی و گلابی میشد ، ایشان به حالت اکرام تا آخر تماشا میکردند. این لحظات او را حتماً به یاد خاطرات دیگر میبرد. ما دور پدر جمع میشدیم اگرچه اطفال شوخ بودیم ولی در این لحظات خاموش می بودیم، چون میخواستیم به حالت متفکر پدرم احترام بکنیم.

از وقت طفولیت مارا تعلیم اسلامی دادند ، سعی میکرد ما به وطن عزیز خود و ملت افغانستان عشق و علاقه پیدا کنیم. مارا در مقابل خود ایستاده میکردند ، مثل یک معلم خوب مارا درس تاریخ و دین اسلام میداد ، برای ما درس تاریخ قدیم و جدید افغانستان میدادند ، تشریح میدادند راجع به پروژه های خود و راجع به آرزوهای خود برای یک زنده گی بهتر و ارامتر و خوشبختر برای زنان و مردان افغانستان و برای یک افغانستان نوین، و مخصوصاً برای زنان، برای ما میگفتند: تا وقتیکه زنان تعلیم نداشته باشند ، هیچوقت نمیتوانند اطفال سالم به محیط خانواده و به جامعه تقدیم نماید. قبلگاه ما همیشه در غم تحصیل ما ، در غم صحت ما بودند. واقعاً به اثر تشویق ایشان همه خواهران و برادران من به تحصیلات عالی رسیدند ، مثل انجنیر احسان الله، همیشه از مصارف اضافی جلوگیری میکردند ، مگر در قسمت تحصیل هیچوقت دریغ نمیکرد ، باوجودیکه شرایط خوب اقتصادی نداشتیم.

از طفولیت برای ما عشق پایان ناپذیر به وطن را انتقال دادند. همیشه می گفتند که برای هر فرد افغانستان احترام داشته باشید، غریب یا پولدار، مهم یا غیر مهم و به تمام اقوام احترام بگذارید. این توصیه ها را من هرگز فراموش نکرده ام و فراموش نخواهم کرد.

ملکه ثریا مادر شیرین در عین حال بسیار جدی بودند برای ما رفتار مرتب اجتماعی یاد دادند. مثلاً میگفتند، چیزیکه من هیچوقت فراموش نمیکنم: حتی وقتی که در میان خود حرف میزنید مواظب باشید، آن نفریکه تصادفاً تیر میشود حرف های شما برای شان بر نخورند. میگفتند: باید کمبود طرف مقابل را درک کند، ولی خود تان جدی و عادل باشید. این قوانین برای زنده گی خیلی مهم است. من کوشش میکنم اینها را مراعت نمایم ولی خیلی مشکل است و بعض اوقات نمیتوانم. من همین توصیه ها را که از والدین خود به ارث برده ام، کوشش کرده ام که به اولادهای خود انتقال دهم.

به مرور زمان ما همهء اولادهای غازی امان الله خان با زنده گی خود مصروف شدیم، ولی همیشه با پدر رابطهء خطی داشتیم، تا زمانیکه متاسفانه در سال ۱۹۵۹ ایشان مریض سخت شدند در یک شفاخانه به ساعت هفت صبح روز ۲۵ اپریل ۱۹۶۰ چشم از دنیا بستند. چند روز قبل از فوت شان خواهش نمودند که یک بار دیگر ساز وطن به صدای استاد قاسم (یک بیت خوان قدیم بود) بشنود، به

خاطر اینکه خیال کند که در وطن خود میمیرد، همین وطن که از همه چیز دنیا آنرا زیاد تر دوست داشتند. وطنی که باشنده گان آن زمان طرفداری از شاه امان الله نکردند و حالا متاسف هستند که مدت سلطنت شان زیاد طول نکشید.

بعد از ۷۵ سال هنوز هم ملت افغانستان همیشه با احترام و با افتخار از ایشان یاد میکنند و در قلب هر افغان جا دارند. به حیث یک زن افغان و به حیث دختر امان الله خان پدر بزرگوارم همیشه در قلبم و در خاطراتم زنده هست.

منته

داکتر محمد اکرم عثمان

اقدامات شاه امان الله در زمینه اصلاحات اجتماعی و عکس العمل های مردم

شاه امان الله همینکه با روسیه شوروی و حکومت هند انگلیس قرارداد هایی در زمینه تحکیم و تثبیت موضع سیاسی افغانستان به امضاء رسانید در صدد تطبیق اصلاحات برآمد که مبتنی برخواست های دیرینه جمعیت جوانان افغان بود. پیاده کردن این اصلاحات برای پادشاه ترقیخواه افغانستان عواقب ناگواری دربر داشت که ما بعد از توضیح و برشمردن اصلاحات مورد بحث بدان اشاره خواهیم کرد.

در این زمینه نخستین قدمی که شاه امان الله خان برداشت اصلاحات امور مالی بود. قبل از او سلاطین افغانستان تمام عواید حاصله از کشور را خزانه شخصی شان تصور میکردند. و در حیف و میل آن هرگز ابائی نداشتند اما شاه امان الله به منظور تنظیم امور مالی قانونی برقرار کرد که بموجب آن تا حدودی صلاحیت و اختیارات مطلق شاه در قسمت مصرف درآمد مملکت محدود شده بود. همینطور او مالیات جنسی بر زمین، و مالیات بر مواشی را به مالیات نغدی تعدیل کرد. و تا حدود شکایت و نارضایی کشاورزان را که از این ناحیه موجود بود برطرف کرد. اما با اعلام آزادی خرید و فروش زمین، زیان شدیدی بر دهقانان کم زمین وارد آمد و شکل طبیعی اقتصد کشور به زیان تولید کنندگان کشاروزی دگرگون شدو زیرا به این ترتیب از جانبی دهقانان تابع داد وستد پولی شدند و از جانب دیگر ملاکین بزرگ از طریق اعمال فشار برخورده مالکان و خرید زمینهای شان بر تعداد دهقانان زمین افزودند و به اجبار گروهی را ورشکست کردند. از سوی دیگر شاه امان الله خان حقوق مستمری سرداران و روحانیون را لغو نمود و وجوه حاصله از آن را در خزانه کشور ذخیره کرد. چنانکه در سالهای ۱۹۲۳ و ۱۹۲۴ موازنه پرداختهای افغانستان به کلی متعادل بود و هیچ کسر و کمبودی نداشت. اما در این قسمت باید متذکر گردید که نصف عواید کشور از راه

تحصیل مالیات های گوناگون از دهقانان بخصوص کشاورزان روستاهای ولایات شمال افغانستان بدست میآمد که این خود باعث نارضایی کشاورزان آن منطقه بود. در دهم اپریل ۱۹۲۲ مصادف به سال ۱۳۰۵ خورشیدی نخستین قانون اساسی افغانستان بنام "نظامنامه اساسی" به توشیح شاه رسید و متعاقب آن اصلاحات دیگری از جمله ایجاد مدارس پسرانه و دخترانه، رفع حجاب از زنها، اعزام شاگردان دختر و پسر بخارج، ساختمان بناهای باشکوه در نظر گرفته میشود که تقریباً مصارف تمام این خرج ها از راه از دیاد مالیات بر دهقانان تامین میگردید. همچنین در مواردی چون برقراری روابط سیاسی با کشورهای خارج اصلاح تاسیسات قضایی و اداری و عقد قرارداد های بازرگانی از جمله کارهای مهمی بود که در عهد شاه امان الله خان صورت گرفت. برخی از اصلاحات فوق که باعث خسارت و زیان گروه های ذینفوذ از جمله روحانیون فیودالها و سردارها میشد باعکس العمل شدید آنهایی روبرو شد که حقوق مستمری و صلاحیت مطلق شانرا از دست داده بودند. این تغییرات یک سیاسی ملوک الطوایفی کشور را که در حال تغییر بود سرعت بخشید و سرمایداری تجاری را با مظاهر فکری و فلسفی آن تا حدودی گسترش داد. اما اکثریت ملت بعضی

دهقانان و شبانان و پیشاوران کماکان در زیر فشار مالیات و اجحاف حواله جات "غله گی[1]" فیودالها و دولت، ارباب ها و مستاجرین و تحصیل داران قرارداشت. با اینکه پادشاه کار رایگان (بیگار) را ملغی نموده بود با این وصف مامورین بزرگ دولت و فیودالها به نحوی از انحاء رعیت را به اجبار به کارهای شاق و بدون مزد وادار میکردند سیاست دولت را سیاهتر مینمودند[2]. بورژوای تباری کشور که طالب توسعه و انبساط خود بود از امتیازاتی که دولت به تجار صراف و دلال خارجی (هندی ها) داده بود شکایت داشتند و از بلند بودن سطح تعرفه گمرکی شاکی بودند و الغای حقوق گمرکی داخلی و محلی را تقاضا داشتند[3]. و اما قشر روشنفکر که بسیاری از آرزوهای خود را در وجود شاه امان الله و جمعیت جوانان افغان برآورده بودند همچنان بر ضد دسایس دشمنان داخلی و خارجی دولت وقت مبارزه میکرد و سعی می ورزید تا جنبش بورژوا و مکراتیک و ملی افغانستان در جریان و مسیر اصلی آن سوق کنند، از همین جهت تعداد کثیری از نویسندگان تحصیلکرده و ضد

[1] غله گی در افغانستان بخشی از حقوق سربازان را که بصورت گندم یا آرد پرداخته میشود په این نام یاد میکنند.

[2] میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، چاپ اول (کابل: مطبعه دولتی، شهر پور ماه ۱۳۴۶) ص ۷۵۱_۵۵۶

[3] همان، ص ۷۵۰_۷۵۷

استعمار مقالاتی در جراید (امان افغان[1])، (انیس[2]) و (اتحاد مشرقی[3]) در باب پشتیبانی از دولت شاه امان الله و نکوهش از ستم فیودالیزم و امپریالیزم به چاپ میرساندند لیکن تعداد آنها در مقام مقایسه با گروه کثیر توده مردم که در جهل و تاریکی کامل غرق بودند قلیل و ناچیز بود و نقش چندانی در ثبات دستگاه های ذیصلاح دولتی نداشت. و از جانب دیگر ملاکین بزرگ از طریق خرید زمینهای خرده مالکان، آنها را بسوی دهقانان بی زمین می راندند.

شاه امان الله که خود سرگرم نوسازی پایتخت و اصلاح سنن و رواجهای قدیمی مردم شهرها بود چندانکه لازم است به مسائل روستاها رسیدگی نمی توانست بنماید و مانند

[1] امان افغان جریده بود که بعد از مرگ امیر حبیب الله خان جای سراج الاخبار را گرفت و در ۱۲ اپریل ۱۹۱۹ به مدیریت و مسئولیت عبدالهادی داوی که اکنون رئیس مجلس سنای افغانستان است به نشرات آغاز کرد. (نقل از صفحهٔ ۸۵ کتاب سیر ژورنالیزم در افغانستان تالیف محمد کاظم آهنگ، در سال ۱۹۷۰ کابل).

[2] انیس در پانزدهم ثور (اودیبهشت ماه) ۱۳۰۶ خورشیدی (پنج مه ۱۹۲۷ میلادی) بعنوان یك جریده (فعلاً روزنامه) خصوصی و آزاد به امتیاز و مسئولیت مرحوم محی الدین انیس به نشرات آغاز کرد و تا هنوز هم از روزنامه های معتبر افغانستان بشمار میرود. (نقل از کتاب سیر ژورنالیزم در افغانستان، صفحهٔ ۱۹۶).

[3] اتحاد مشرقی اولین روزنامه ولایتی افغانستان است که در سال ۱۹۲۰ به مسئولیت و مدیریت برهان الدین کشککی نشر شد (نقل از صفحه ۱۱۱ کتاب سیر ژورنالیزم در افغانستان).

گذشته دست مامورین باج بگیر و مالیه بگیر دولت باز بود و طبقات تحت ستم، همچنان یوغ بندگی نائب الحکومه ها حکام، قضاوت و فیودالهای مقتدر را بگردن داشتند. اما اگر این نقص دستگاههای اداری آنزمان را نادیده بگیریم در مجموع، این حکمدار روشن ضمیر تاجائیکه برایش مقدر بود از سامان دادن به امور کشور دریغ نمی ورزید. چنانکه معارف نوین را بر طبق اصول تدریس اروپایی رواج داد و در مرکز به علاوه مکاتب (امانی) و (امانیه) و نسوان دارالمعلمین و مکتب عالی همت گماشت و تعدادی از شاگردان افغانی را به کشورهای آلمان، فرانسه، انگلستان، ایتالیا و اتحاد شوروی فرستاد. همین طور در شهرهایی چون قندهار، هرات، مزارشریف وغیره مدارسی دایر کرد و عوض دانش سکولاستیک و مسجدی دانش تجربی و پیشرفته را تعمیم بخشید.

همچنین مادر شاه[1] سرور سلطان که زنی دانشمند و کاردان بود و همیشه در تنظیم نقشه ها و طرح های پسرش سهمی به سزاداشت مستقیماً در تربیت و تعلیم زنان مملکت دخالت کرد چنانکه در نخستین سالهای تاسیس مدارس دخترانه به همه و توجه این زن (۱۵۰) دانش آموز دختر مشغول تحصیل بودند و از آن ببعد این رقم فزونی

[1] سرور سلطان (علیاحضرت) یکی از چهره درخشان تاریخ معاصر افغانستان است. او اولین زنی است که نخستین بار در نیم قرن اخیر برای احقاق حقوق و آزادی های دموکراتیك زنان افغانستان پیکار و مجاهدت کرده است.

یافت و با احداث مکاتب دخترانه در ولایات و شهرها تعداد قابل توجهی دختر و زن به فراگرفتن دانش مشغول شدند. همچنین در سال ۱۹۲۵ عده ای از دختران افغان به اروپا اعزام شدند که باعث تحریک روحانیون شد و زمزمه های مخالفانه در بسیاری از نقاط افغانستان بالا گرفت. اما بزرگترین و مهمترین رفورم دوران امانی، رفع حجاب والغا اصول بردگی و خرید و فروش کنیز و غلام بود. همچنین بر اثر کوشش او ازدواج با دختر نابالغ ممنوع شد[1]. و از مردانیکه بیشتر از یک زن میگرفتند مالیات خاص گرفته میشد. به این ترتیب که مرد بخاطر زوجه های دوم، سوم و چهارمش ناگزیر بود مبلغی پول به دولت بپردازد. وضع این مقرره در امر جلوگیری از تعدد زوجات موثر واقع شد و بسیاری از مردان از بیم پرداخت مالیات صرفاً با یک زن اکتفا میکردند. مختصر اینکه قانون حمایت زن در مواد آتی خلاصه میشد:

الف: چگونگی عهد نکاح و پرداخت مهریه بر طبق دستورات دولت در نکاح نامه درج میگردید.

ب: به میراث بردن زن منزله مال منقول منع شد.

ج: درخواست طلاق از طرف زن مجاز گردید و زن بعد از گرفتن طلاق میتوانست به ازدواج مرد دیگری درآید.

---

[1] این قانون در سال ۱۹۲۴ از میان رفت چه روحانیون و عناصر دست راستی امیر را تحت فشار قرادادند.

د: ازدواج بدون موافقت جانبین ممنوع گردید.

برقراری قوانین جدید مالیاتی باز هم دهقانان را تحت فشار قرارداد چه از جانبی ناگزیر به پرداخت عوارض گزافی بودند و از جانب دیگر بمنظور تهیه مالیات نقدی برای دولت مقداری از غله و علوفه شان را به قیمت نازل در بازار میفروختند و در عوض متاع زیادی که حاصل دسترنجشان بود بدهی نقدی شانرا برای مالیات بکیران آماده میکردند.

شاه امان الله در سیستم نظام وظیفه و تربیت افغانستان نیز کارهایی انجام داد. چنانکه قبل از دوران سلطنت اوامر و سلاطین افغانستان سپاهیان دایمی استخدام میکردند، در صورتیکه او تعدیلاتی در این قسمت پدید آورد. شاه امان الله نخست دوران خدمت اجباری نظام وظیفه را سه سال تعیین کرد و بعد آنرا به دو سال تقلیل داد. علت این تغییرات آن بود که عساکر دایمی چون کارمندان ادولت، وظایف اصلی شانرا کنار می گذارند و مشغول کارهای شخصی از جمله چاپیدن مردم میشدند. از جمله اصلاحات دیگری که شاه امان الله در کشور انجام داد یکی تعمیر سدهای آب[1] و جاده ها بود که اغلب توسط روستانشینان بدون مزد و اجرت انجام میشد و فشار ستم هئیت حاکمه

---

[1] سد بتخاك، سد غزنه جاده کابل، پیشاور کابل، بامیان، کابل _ قندهار، و کابل _ پلخمری از جمله کارهایی است که این پادشاه بصورت بیگار بالای مردم درست کرده است.

را چندین برابر میکرد.

یکی از کارهای دیگری که باعث نابسامانی اوضاع مالی کشور شد تعمیر قصر های دارالامان، قصر تپه تاج بیگ و منازل شخصی اراکین دربار و امرای دولت بود که در حدود ۴۰ میلیون افغانی صرف آنها شد و این رقم دو برابر وجوهی بود که برای شبکه های آبیاری کشور به مصرف رسید. عمران قصر دارالامان زیر نظر مهندسین آلمانی به انجام رسید که اغلب وسایل و اسباب تعمیرآن از هندوستان به قیمت گزاف خریداری شد. تجارت "پوست قره قلی" که یکی از اقلام عمده صادراتی کشور بود در سالهای ۱۹۲۸، ۱۹۲۷، ۱۹۲۶ سخت زیان دید چه کاهش قدرت مبادله پول افغانی در برابر پوند استرلینگ[1] بهای فروش قره قل افغانی را در بازارهای اروپا پائین آورد و به صادر کنندگان این متاع لطمه شدیدی وارد کرد. توسعه تجارت و دادوستد و فزونی سرمایه تباری، ایجاب میکرد تا دولت شاهراه ها و راههای شوسه تازه تری اعمار کند. از این جهت با تحصیل نقدی از کشاورزان زمینه را برای تسریع و بهبود تجارت داخلی را آماده کرد اما دهقانان را باز هم در مضیقه گذاشت بعلاوه در سال ۱۹۲۴ دولت مالیات بر زمین و مواشی را دو تا سه برابر کرد چنانکه

[1] در مارس ۱۹۲۶ ۱ پوند انگلیسی برابر با ۲۷ افغانی بود

در مارس ۱۹۲۷	۱	//	//	۲۸	//
در مارس ۱۹۲۸	۱	//	//	۳۱	//

قبل از سال ۱۹۲۴ از هر راس اسب ۳۰ پول و بعد از این سال دو افغانی تعیین شد. همین طور قبل از سال ۱۹۲۴ از هر الاغ ۱۲ پول گرفته می شد در حالیکه بعد از این سال، دارندگان الاغ ناگزیر بودند که از هر راس الاغ یک افغانی بدولت بپردازند. همچنین مالیات برهر جریب زمین از پنج تا ده افغانی تعیین شد که این رقم با رقم قابل پرداخت قبل از سال ۱۹۲۴ تفاوتی بسیار داشت. در سال ۱۹۲۸ مالیات بر اراضی باز هم فزونی یافت چنانکه در این سال از هر جریب زمین خوب پانزده تا بیست افانی تحصیل میشد.

در لویه جرگهء دورهء امانی اعتراضاتی از طرف برخی از نمایندگان اقوام بر سیاست شاه امان الله خان وارد آمد که او را ناگزیر به عقب نشینی و دادن امتیاز به روحانیون فیودالها و از میان بردن برخی اصلاحات اجتماعی نمود در این میان شاه امان الله تحت فشار گروه های ارتجاعی از اصلاحاتی چون برقراری مالیات بر شوهرانی که دارای چندین زن بودند موجودیت مدارس دخترانه، الغاء قانون نکاح دختر نابالغ وغیره چشم پوشید که ما در این مختصر بمنظور مطالعه تاریخ اجتماعی افغانستان در آن زمان و تضاد های موجود بین نظریات امیر و عناصر دستراستی کشور اشاره کردیم و بر مبنای همین مخالفت ها گلیم دوران "امانی" برچیده میشود و مخالفین او که دست آموز امپریالیسم انگلیس بودند، بر دوران طلایی تاریخ

افغانستان که در واقع دوران (رنسانس) آنکشور بود چیره میشوند. با این حال برخی از رفورم های شاه امان الله که ماهیت قشری و شکلی داشت با حزم و احتیاط لازمی صورت نگرفت و باعث بر افروختگی متعصبین و فتنه انگیزی ایادی و عمال انگلیس در دستگاه دولت گردید. توده های مردم که دور از مرکز زنده گی میکردند و صورتهای شان از شلاق تعدی و ستم حکام دولتی و خوانین محلی خونین بود از نوآوریهای امیر دل خوش نداشتند و تبلیغات زهرآگین ملاها و ملاکین در روح شان کارگر می افتاد. چه پادشاه مصارف پایتخت را از ولایات و قریه ها تکافو میکرد و خود بجز افزایش مالیات چیزی به آنها نمیداد. از این رهگذر دهقانان غریبکاران و بسیاری از روستانشینان بی زمین و کم زمین چون گوسفندانی رام و دست آموز مورد استفاده مخالفین داخلی و خارجی پادشاه نو طلب و خیر اندیش واقع شدند و اشتباه در محاسبه نیروهای داخلی و اشتباه در تشخیص و درجه بندی ضورت های مبرم و غیر مبرم مردم بوسیله شاه امان الله باعث شد که حکومت از سپر حمایت قاطبه مردم محروم بماند و روز روز دستخوش آسیب گروه های ارتجاعی بشود.

دولت انگلیس که از مرد آزادی خواه و دلیری چون شاه امان الله خان همیشه در هراس بود به انواع دسایس و لطایف الحیل در صدد براندا ختن مقام سلطنت در

افغانستان برآمد و از هیچ کوششی در این راه دریغ نورزید.

وقوع این حوادث چنانکه قبلاً نوشتیم باعث شورش ملای لنگ[1] و فتنه انگیزی مردی بنام عبدالکریم که فرستاده انگلیسها بود شد. ولی پیروزی نیروهای دولتی بر اغتشاشیون پکتیا (در سابق جنوبی) درد اصلی را که همان مالیات کمرشکن و ستم کارمندان دولت بسرمردم بود چاره نکرد چه در سال ۱۹۲۵ که خشکسالی و قحطی دامن کشور را گرفته بود مردم بیشتر به ستوه آمدند و دست به عصیان و غارت و چپاول اموال دولت و ملاکین زدند چنانکه شورش (شغنان) صرفاً معلول خشکسالی همین سال و بلند بودن سطح عوارض بود.

در سال ۱۹۲۶ در "خوست" شورش کوچکی به ظهور رسید و در سال ۱۹۲۷ مردم بدخشان سر به عصیان زدند و ماموران دولت را فراری ساختند. در سال ۱۹۲۸ که دولت در عدد حمع آوری سلاح های جنگی مردم "قندهار" و "پکتیا" برآمد با زد و خوردهای بین ارتش و جنگجویان محلی بوقوع پیوست اما دراین میان جالب توجه اینست تمام این شورشها را جاسوسان انگلیسی و روحانیون غیر مترقی رهبری کردند و خواستهای مردم را در جهت غیر

---

[1] ملا عبدالله طقب به "ملای لنگ" و ملا عبدالرشید با ۲۰ نفر دیگر در سال ۱۹۲۴ مصادف با چهارم جوزای ۱۳۰۴ خورشیدی در کابل اعدام شدند.

مترقــی ســوق دادنــد ، چــه انگلیســها معتقــد بودنــد کــه قبایــل عقــب مانــده افغانســتان وســیله دفــاع، در برابــر تهــاجم احتمــالی شــوروی هــا میباشــد و از روی تجربــه دریافتــه بودنــد کــه در هــر مــوقعی کــه بخواهنــد میتواننــد روحــانیون غیــر مترقــی را کــه در روح و فکــر مــردم نفــوذی عمیــق داشــتند تطمیع کنند و بوسیله آنها اغتشاشاتی را براه اندازند.

پروفیسر ډاکټر وقار علي شاه کاکاخېل

امیر امان الله خان د پښتنو او د "پښتون" په نظر کې

امیر امان الله خان د هندوستان له پښتنو سره ډېره زیاته مینه لرله. پښتنو هم هغه یو مثالي بادشاه ګڼلو. امان الله خان د خپل شهزاده توب له وخت نه د استعمار او برتانوي امپریالیزم په ضد شهرت درلود. امان الله خان د افغانستان نه یو مثالي مملکت جوړول غوښتل. هغه په خپل قام کې هم د ځان لپاره د عزت ځای پیدا کړو. له پرنګي سره د استقلال د جنګ نه پس امان الله خان اعلان وکړ چې د نن نه پس افغانستان آزاد شو او افغانستان د خپلواکۍ جګړه

وګټله او د خپل دوست او دښمن ترمنځ توپير به اوس افغان ولس پخپله کوي. موږ نور هيڅ چاته دا حق نه ورکوو چې هغه دې د افغانستان د مستقبل فيصلې کوي.

امان الله ان د افغانستان نه يوه مثالي مملکت جوړول غوښتل. په ملك کې دننه هم هغه ډېر اصلاحات وکړل او افغانستان يې د پرمختګ په لاره روان کړ. هغه اراده وکړه چې افغانستان په بهرنيو هېوادونو کې هم په ښه نوم وپېژندل شي. هغه غوښتل چې ځان ته په خارجي دنيا کې څه د عزت مقام پيدا کړي او افغانستان ته څه ملګري هم وګوري. هغه فيصله وکړه چې د نړۍ په دوره ووځي. ځان سره يې خپله ښځه ثريا، چې د محمود طرزي لور وه، هم په دې سفر کې بوتله.

په دې ورځو کې دلته باچا خان او د هغه ملګرو د صحافت په ميدان کې يوه نوې تجربه وکړه او د پښتنو د ښېګړې لپاره يې هم په پښتو کې "پښتون" رساله خپره کړه. په دې مضمون کې هم چې "پښتون" کې د شايع شوي مضمونونو په رڼا کې په پښتونخوا کې د امان الله سره د مينې او د افغانستان د روانو چارو سره د مينې په باره کې ليکل کېږي دا خبره د يادولو وړ ده، چې دلته د پښتنو لپاره امان الله خان د يوه آئيډيل بادشاه حيثيت لاره چې په پښتو، پښتون قام او په پښتونولۍ مين و. د امان الله خان د يورپ د دورې نه واخله د هغه د هندوستان په لاره اټلي ته د

تګ تر وخته پوري په "پښتون" کې ډېر څه ليکل شوي دي. په لاندې ډول د هغې يوه لنډه شان ارزونه کېږي. دا خبره هم د ذکر وړ ده چې د کوزې خوا پښتنو په خيال د امان الله روښن فکري، د قامولۍ مينه او د رجعت پسندۍ نه کرکه او د هغه په جار د برتانوي امپرياليزم غندنه د هغه دښمنان سېوا کړل. پرنګي د استقلال په جنګ کې خپله بې عزتي نه وه هېره کړې. دوی هېڅ قسم داسې موقعه له لاسه نه ورکوله، چې امان الله خان ته پرې نقصان ورسوي او هغه په خپل قام کې بدنام کړي. پرنګی په دې ډېر ښه پوهېده چې د افغانستان په ترقۍ د هندوستان پښتانه خوشالېږي او دوی هم له امان الله خان نه ډېره تمه لري. د هغوی په خيال امان الله خان د هندوستان د پښتنو مرستې ته هر وخت تيار و، ځکه خو د پرنګي دا کوشش و چې په هر ډول کېږي امان الله خان د لارې لرې کړي، ځکه چې هغه د پرنګي استعمار د سترګو ازغی و. پرنګي دا کله زغملی شول، چې افغانستان دې په خپلو پښو ودرېږي او د نړۍ له نورو آزادو قامونو سره دې د پرمختګ او ترقۍ په لار کې ځنګ په ځنګ روان وي.

په "پښتون" کې د امان الله خان د دورې د تفصيلاتو سره سره د هغې په اثراتو باندې هم بحثونه شوي دي. لکه چې وويل شول لاندې به ددې مضمونونو په رڼا کې د امان الله خان د يورپ دوره او د هغې له نتايجو سره سره د امان الله

خان د افغانستان پرېښودو او د هندوستان په لاره اټلي ته دتګ پورې ځینې تفصیلات ورکول کېږي.

د "پښتون" په لومړۍ ګڼه کې د پېښور د مشن کالج یوه طالب علم د عبدالمجید افغاني مضمون "د افغانستان ملکه او د یورپ لباس" د سرخط لاندې چاپ شو. په دې اوږد مضمون کې لیکوال اول خو د امان الله خان د اروپا د دورې تفصیلات بیانوي او د هغه عزت او درناوی ذکر کوي، چې امان الله خان ته په دې دوره کې د اروپا نورو باچایانو ورکړی و. لیکوال وایي، چې د امان الله خان د ازادۍ سره مینه او د خپلې خاورې عزت ده ته د نړۍ په نورو هېوادونو کې د عزت ځای پیدا کړو. امان الله خان هم دا ثابته کړه چې د هغه قام پښتون یوازې وحشي او جاهل نه دی لکه چې پرنګي مشهور کړی دی، بلکې هغوی هم د نورو مهذبو قامونو په شان د دنیا په ژوند ژواك ښه پوهېږي.

عبدالمجید لیکي، چې"زموږ بادشاه اروپا په خوب کې هم نه وه لیدلې نه د کور نه بهر وتلی و، مګر کوم وخت چې هغه د اروپا خاورې ته ورسېد هم هغه وخت نه، نه دی مشرقي بادشاه و او نه هغه امر و، چې یو څو ورځې وړاندې د مومندو په جرګه کې ولاړ و، خبرې یې کولې او یو خوارکي مومند ورته وویل "امیر صاحب بل چا له هم وار ورکوې که نه؟ ډېر مه ګړېږه چې زه هم خبره وکړم" او ده

ورته وویل "ډېره ښه نه به کړېږم" بلکې دلته داسې معلومېده، چې دی هم د اروپا بادشاه دی او په همدې آب و هوا کې پیدا شوی، لوی شوی او دومره خود راز چې معلومېږي تمامه اروپا دده زیر فرمان دی. دا ټول سفر دده په خلاصېدو دی. د اروپا تمام متعصب اخبارات په دې انتظار کې دی چې کله به د امیر صاحب نه څه غلطي کېږي او دوی به پرې اعتراض کوي او سپکوي به یې، مگر هېڅ عیب په کې نه پیدا کوي او نه د هغې په خودداری کې څه عیب مومي نه په لباس کې نه په خبرو کې څه نقصان او نه د یورپ د تهذیب نه خلاف څه کمی شته. نه د هغو کارخانو دد نیا د تباهۍ سامان دریابي بېړې په ده باندې څه وېره راولي. تمام یورپ حېران دی چې دا څه رنگ سړی دنیا ته راغلی دی"(۱)

د ملکه ثریا په باره کې هم لیکوال خپله رایې داسې ورکوي:

"همدارنگه د افغانستان ملکه چې کوم وخت د مغرب په زمکه قدم ایښی دی دا نه معلومېږي، چې دا هغه مادر وطن ده چې د کابل په کوڅو کې به په جینکو پسې گرځېده او په یو څو ورځو کې یې اته سوه جینکۍ په مدرسه کې داخلې کړې او د هغو د تعلیم انتظام یې وکړ بلکې داسې معلومېږي چې د یورپ یوه ملکه ده او ټول عمر یې په یورپ کې تېر کړی دی. نه د یورپ قومونه د هغې په

وضعې اعتراض کولی شي، نه په خبرو باندې. نه په لباس باندې او نه د هغې په شاهانه خودداری باندې. د یورپ تمامې ملکې د هغې هرې ادا ته ګوري او حېرانېږي، چې د کابل په غرونو کې دې څرنګ دا تهذیب پیدا کړی دی او دا تمامه تبدیلي د شاه افغانستان په حکم او اجازت سره وه.

هغه ته دا معلومه ده چې دا ټول تصویرونه به افغانستان او هندوستان ته ځي. هغه ته خپل قومي غېرت معلوم دی. هغه ته دا هم معلومه ده، چې پښتون ته په ښځه څومره غېرت ورځي. هغه ددې نه هم خبر دی چې دښمنان به په دې بهانه سره په افغانستان کې د فساد پیدا کولو کوشش کوي او د هغو خلکو لپاره چې د زماني له رنګ سره ناآشنا دي دا یو لوی سند دی. دا هرڅه غازي امان الله خان ته معلوم دي، مګر بیا هم دی هېڅ پروا نه لري". (۲)

ښاغلی لیکوال دا زیاتوي چې دا کومه پرده چې دلته پر هندوستان کې رایجه ده او د کومې مطابق چې ملکه ثریا "بې پردګي" کوي دا نه په اسلام کې شته او نه په پښتو کې.

وایي چې "د کوم قوم چې د ګلونو په شان جینکۍ غرونو ته ځي او په خپلو سرونو لرګي راوړي، په وچو مېرو کې لوونه کوي د جنګ په میدان کې په مخکې رواني وي او خاندان د دوی په اوږو باندې ټوپکونه ایښي وي، دښمن ولي او دوی په سرو لمبو کې ولاړې وي. د داسې قوم ملکه به څه پرده وکړي؟ نه ورله پرده کول مناسب دي." (۳)

په دې مضمون باندې هم په دې ګڼه کې يوه خدايي خدمتګار ميا احمد شاه د خپلې رايې اظهار کوي او ليکي، چې:

"د ګونګوسي نه داسې معلومېږي چې د بعضو روح مړو، ړوند زړو خلکو په سترګو کې د افغانستان آزادي او ترقي غړېږي او دا خيرن مخي کوشش کوي، چې په څه چل سره زموږ د سر ګل، زموږ د زړه آرام، زموږ د حجرې شته، زموږ د کنډك شپون، زموږ د محفل شمع غازي شاه امان الله خان په خلکو کې بدنام کړي. په خپله خو مو دا ايمان دی، چې عزت دده کېږي او د خوشحالۍ نه موږ باغ باغ کېږو"([۴])

د جون کال ۱۹۲۸ د "پښتون" په ګڼه کې هم دا عبدالمجيد افغاني د امان الله خان له قوم سره مينه ستايي او د برمنګهم (انګلستان) واقعه بيانوي چې کله امان الله خان په برمنګهم کې و، نو هلته ځينې پښتانه هلکان چې د تعليم په سلسله کې دېره وو او يکې سعدالله خان (ډاکټر خان صيب زوی) هم و، هغوی چې خبر شو چې امان الله خان دلته راغلی دی، نو هرکلي ته ورغلل. امان اله خان د خپلو مصروفياتو نه وخت ووېستو او په دې ډېر زيات خوشاله شو، چې کله ورته وويل شول چې دلته په ګڼ شمېر کې پښتانه هلکان د تعليم په سلسله کې دېره دي. امان الله خان دې زلمو ته بلنه ورکړه چې کله دوی په رخصتي وي، نو

ضرور دې افغانستان ته په سیل راشي.(۵)

کله چې امان الله خان د یورپ د دورې نه واپس راغی، نو بیا "پښتون" ورته تودهرکلی ووایه. د ۱۹۲۸ م کال د جولایي په ګڼه کې د میا احمد شاه یو مضمون "د افغانستان ملکې او بادشاه ته هرکلی" د سرخط لاندې چاپ شو. لیکوال ډېر په ویاړ او فخر د امان الله خان د دورې ستاینه کوي، چې ددې په برکت پښتانه هم لکه د نورو قومونو په خارجي هېوادونو کې په ښه شان وپېژندلی شول. ولې ددې سره سره امان الله خان ته خبرداری هم ورکوي، چې:

"اګرکه مشرق هم نن ورځ د ترقۍ میدان ته راکوز شوی دی، ولې لا په خرپوسو دی. کوشش کوي چې ډېر زر د ګرځېدو او د منډو شي. پښتانه هم په ننګیالۍ او سیالۍ شوي دي. دا سیالي یې مبارك شه. خو ګوره د سردارۍ تاج یې ستا په سر دی، هسې نه چې قدم دې خطا نه شي او دا خپلې قام قبیلې درته بلا نه شي او دا غېرتمند ننګیالی قوم د چا د خندا نه شي."(۶)

میا احمد شاه امان الله خان ته خبرداری ورکوي، چې په هره طریقه چې وي ځان او خپل هېواد دې د جنګ نه وساتي، ځکه چې جنګونه له ځان سره تباهي او بربادي راوړي. هغه لیکي، چې:

"جنګ په حقیقت کې یو ډېر لوی مصیبت دی. کل کاروبار ګډوډ شي اګرکه نن ورځ داسې ډېر مهذب قومونه

شته دی چې جنګ یې خپل کسب ګرځولی دی، ولې چې د بل بربادي د ځان ودانې ګڼي لیکن دا انصاف ته قریبه خبره نه ده. په خپلو خپلو نصیبونو صبرېدل باعث د آرام او د امن ګرځي. پاتې شو افغانستان، تر ډېرو کلونو پورې افغانستان له په څه جنګ کې حصه اخیستل په کار نه دي که چېرې په جنګ کولو باندې مجبور نه کړی شي. ولې چې مجبوري لویه بلا ده. بېشکه د ژرندې پلونه د افغانستان نه یو خوا او بل خوا پراته دي او زوګ دی، چې په ګرځېدو دې هسيء نه چې افغانستان دل نه کړي ولې چې افغانستان ته امن امان په کار دی. اول د کور ودانې ده چې ریښتینې ځوانمردي ده. د هر ممکن کوشش نه کار اخیستل په کار دي، چې د ملك مالي حالت ښه شي او بعد د هغې نه چې څومره کېدی شي په فوځي او تعلیمي کارونو باید د حد نه زیاتې روپۍ خرڅول په کار دي."(۷)

هم په دې ګڼه کې په لندن کې د پښتنو هلکانو (طالب علمانو) له خوا بادشاه لپاره تیاره کړې شوې سپاسنامه (هرکلي نامه) شايع شوه. دوی په څه وجه دا د بادشاه په خدمت کې هلته پېش نه کړی شوه او دلته د "پښتون" په ذریعه یې ورورانده کړه. د دوی د ستړې مشې نه پس لیکي، چې:

هم ستاسو په سعې او کوشش سره پښتون قوم نن ورځ په دنیا کې لکه د نور هسې ښکاره شو. موږ د سرحد پښتنو

کې هم د یو نوي ژوندون روح پیدا شو. ستاسو قومي او ملي کوششونه دې همېشه کامیاب وي.

مور د سرحد پښتانه اګرکه په ظاهر بېل ښکارو ولې زمور او زمور د نورو ورونو خواه هغه په افغانستان کې دي یا علاقه غېر کې د ټولو زړونه یو تر بله سره ګنډلي دي. ظاهر بېلتون مور نه شي بېلولی. نسل، قومیت، ژبه، عادتونه، خویونه، زمور د ټولو یو دي. بېشکه نن ورځ تاسو آزاد یې مور درته ګورو او زهیرېږو. ولې بیا هم په "لا تقنطوامن رحمة الله" باندې پوره پوره ایمان لرو. نن که په مور غم دی، دا به تېر شي". دوی دا هم زیاته کړه، چې:

"بل زمور دا عرض دی، چې د قومیت بنیاد په غیر متزلزل عصبیت ایښودل پکار دي او دا دواړه د یو صحیح قومي تعلیم چې هم د قوم په خپله ژبه کې وي په موجودګۍ کې په وجود کې راتلی شي. پښتنو له په خپله ژبه کې تعلیم ورکول پکار دي. د هرې ژبې د ترقي د هغې په ویونکو باندې موقوف وي. دا به څه رنګ ښه وي، چې د پښتو طرف ته خاصه توجه وکړی شي. دلته په انګلستان کې او په نورو مغربي ملکونو کې خپلې خپلې ژبې رایجې دي. علم او هنر او اخبارات او رسایل ټول په قومي ژبه کې خپرېږي. که آسانتیا په کور پیدا شي، نو به ډېره ښه وي." (۸)

لکه چې لیکل شوي دي پرنګیانو خپل بې عزتي نه هېروله کوم چې هغوی د امان الله خان دلاسه په کال ۱۹۱۹

کې لیدلې وه. هغوی هېڅ داسې موقعه د لاسه ورکول نه غوښتل، چې امان الله خان ته پرې نقصان ورسوي. امان الله خان د هغوی د سترګو ازغی و او بیا اوس خو نور هم پرنګیان د امان الله خان په ضد شول کله چې هغوی دا ولیدل، چې خارجي دنیا کې د هغه ځومره عزت او درناوی وشو. "پښتون" په بار بار امان الله خان ته خبرداری ورکولو، چې ګوره بې غمه نشې ځکه چې ستا عزت او درناوی د پرنګي د سترګو ازغی دی. هغوی د خپل مقصد لپاره په افغانستان کې "د دین ستنې" ترلاسه کړې او ډېره منظمه پروپاګنډا یې د امان الله په ضد شروع کړه.

د ۱۹۲۸ز کال د اګست په "پښتون" کې یو مضمون د "د شاه افغانستان پرخلاف سازش د پرنګیانو د شر نه ډك کارونه" د سرخط لاندې چاپ شو. په دې کې امان الله خان ته ویل شوي دي، چې ځان د پرنګي د چلو نه بچ ساته، ځکه چې هغوی لګیا دي او ستا په خلاف یې د خپلو "تنخواه خورانو" په ذریعه "په خلکو کې د شر او فساد د پیدا کولو کوشش کېږي. دا د دین ستنې ملایان ددې پلیت کار د پوره کولو لپاره د بادشاه د ښځې ملکه ثریا هغه څیرې چې کومې هغې په ولایتي جامو کې ایستلې دي، په خلکو کې خوروي او دا رنګ خلك ترینه اړوي... اګرکه دا خبره تر اوسه پورې هسې مشهوره وه، ولې اوس رښتیا شوه او دا پټه خبره ښکاره شوه، چې پرنګیانو په پیسو باندې ملایان

ساتلي دي او دا ملايان د دين په جامو کې د پرنګيانو لپاره د افغانستان د مسلمان بادشاه په خلاف دا خبره خوروي، چې د بادشاه اراده ده، چې د افغانستان ټوله زمکه او جماعتونه د خلکو نه واخلي او د ټول قام ملکيت يې کړي او بله دا چې په مدرسو کې د مذهبي تعليم په ځاى څه بل تعليم شروع کړى شي."(۹)

هم په دې مضمون کې دا هم ليکل شوي دي، چې پيرنګيان دا هرڅه ددې لپاره کوي، چې امان الله خان د هغوى هيڅ خبره نه مني او نه يې د دوى ملګرتيا قبوله کړې ده، پيرنګيان په دې هم پوهېږي چې ترڅو پورې چې امان الله خان په پاچاهۍ ناست وي، د دوى مقاصد پوره کېدل ناممکنه دي. په امان الله خان د پرنګي د طاقت هيڅ اثر ونه غورځېد او دا ځيز په پيرنګي بد ولګېدو، ځکه خو يې دده په ضد سازشونه پيل کړل.

د ۱۹۲۸کا د نومبر په "پښتون" کې د عبدالغفار خان (باچا خان) مضمون د "عربستان بې تاج بادشاه په افغانسان کې" سرخط لاندې ليکل شوى دى. په دې مضمون کې باچا خان د بمبۍ د يوه انګريزي اخبار "ټايمز آف انډيا" په حواله خبر ورکوي (دا خبر ددې اخبار په ۲۸ اکتوبر شايع کړى دى) چې کرنل لارنس چې عربو ورته د ډېرې مينې نه د خپل "بې تاج بادشاه" خطاب ورکړى دى او چا چې د ترکو خلاف عرب راپورته کړي وو او په کاميابۍ سره يې دا بغاوت

ترسره کړی و، هغه اوس په افغانستان کې د انګرېزانو لپاره د افغانانو د ژوند د مطالعې کولو لپاره دېره دی. ددې اخباري خبر مطابق د هغه د کار یوه اهمه خبره دا هم ده، چې وګوري چې امان الله خان د یورپ نه په واپسۍ کوم اصلاحات په افغانستان کې نافذوي او ددې په خلکو څه اثرات پرېوځي. باچا خان لیکي، چې:

"موږ ته د کرنل لارنس یا د "بې تاج شا لارنس" ناپاك کارونه او کارنامې معلومې دي. خدای دې خیر کړي چې زموږ خوش اعتقاده او ساده پښتنو رونو ته به یې کوم کوم حسن د ځان زبرګ جوړ کړی وي او خپل مطلب به وباسي."(۱۱)

هم په دې ګڼه کې د میا احمد شاه مضمون "شاه امان الله او پښتانه" چاپ شو. په دې مضمون کې لیکوال د افغانستان او د پښتنو ترقي د امان الله خان په وخت کې لیکلې ده. هغه وریادوي چې هغه ورځې لاد خلکو هېرې نه دي، چې د افغانستان خلك هم د غلامۍ په تورو تیارو کې پراته وو. بیا یې د غازي امان الله د لاسه آزادي وموندله، خو په ځای د خوشحالېدو د پښتنو ترقي او پرمختګ باندې د ډېرو خلکو زړونه وچاودل. لیکوال د هندوستان د یوه انګرېزي ورځپاڼې "سول اند ملټري ګزټ" ذکر کوي، چې په هره څلورمه-پینځمه ورځ به داسې مضمون ضرور شایع کوي چې پکې افغانستان او د امان الله خان سپکاوی

ښکاره شي. ولې افغانستان د امان الله خان لاندې دنیا ته ورښکاره کړه، چې دوی دداسې قسم ته خنداګانو هېڅ پرواه نه کوي او غواړي چې هندوستان ته هم د ازادۍ سبق وروښايي.(۱۲)

د ۱۹۲۸کال د دسمبر "پښتون" ګڼه کې هم د "افغانستان" د سرخط لاندې د میا احمد شاه یو ډېر اوږد مضمون شایع شوی دی. لیکوال د غازي امان الله ستاینه کوي او لیکي، چې د غازي امان الله خان په برکت نن د نړۍ په ګوټ ګوټ کې پښتون قام هم پېژندل کېږي. لیکي، چې په امان الله خان قسم قسم تورونه لګي، چې هغه جماعتونه ورانوي او د ښځو د پردې خلاف دی. دا هرڅه ځکه دي چې هغه د افغانستان ترقي او پرمختګ غواړي. هغه د شینوارو نه هغه مالیه غواړي کومه چې هغوی د تېرو څو کلونو راسې نه ورکوي، نو په دې کې څه بده خبره ده. په هغه باندې ددې مالیې د غوښتلو سره د کافر، ملحد او بې دین تورونه ولګېدل. ولې په نورو ملکونو کې خلك ماليه نه ورکوي څه؟ لیکي، چې:

"غیر غماز ته هم ډېره ښه موقعه په لاس ورغلې ده، کوشش کوي چې د بادشاه امان الله خان ټول کوششونه، چې د قام لپاره په ډېر اخلاص او نېك نیتۍ سره کوي تباه او برباد شي. زه وایم که چېرې پښتانه د امان الله خان غوندې مخلص بادشاه دلاندې ترقي ونه کړي، نو بیا هېچېرې څه

امید کېدی نه شي." (۱۳)

ښاغلی لیکوال د هغه خلکو او په خاصه توګه د هغه ملایانو، چې د امان الله خان په ضد راولاړ شوي وو، غندنه کوي او وایي چې:

"پاتې شو ملایان، تراوسه پورې چې په غره او سمه دا ټول پښتانه بغیر د څه پردې نه بهر ګرځي راګرځي او خپل کاروبار کوي، نو ملایان دوی ته نه وایي، چې تاسو پرده ولې نه کوئ؟ زه تپوس کوم چې د ملا صاحب د کور خلك ولې پرده نه کوي" (۱۴) او دا چې "لور په لور جوارۍ، زنا، قتل، لارې شوکېدل د دروغو ګواهۍ کول جاري دي، ملایان چرې هم په دې بدو خلکو پسې شوي دي. او یا یې د یو بدکار سرې جنازه پرېښې ده؟ چې جماعتونو کې هلکان څوك ساتي او ګډوي. د دروغو ګواهۍ پسې چا ملا تړلې ده؟ د مخبرۍ په کار کې څوك وړاندې وړاندې دی؟ ماته په خپله معلومه ده چې کوم ملایان ډېر ډېر پیش دي هغه ټول مخبران دي باقاعده تنخواه ګانې خوري". (۱۵)

ښاغلي لیکوال د امان الله خان د تقریرونو نه اقتباسات راخیستي دي او دا ترینه ثابتول غواړي، چې بادشاه په هر حال د پښتنو ښېګړه غواړي. امان الله په جار جار دا وینا کړې ده، چې "ای پښتنو وروڼو! راغونډ شئ او د خپل وطن ودانۍ ته ملا کلکه وتړئ. زه ستاسو ورور یم. څه خدمت چې په ما اچوئ هغې ته تیار یم، خو ګورئ چې د چا په

لمسه پسې لاړ نه شئ ګنې نو بیا به ارمان کوئ او وخت به تېر وي."(۱۶)

په دې ورځو کې افغانستان کې د امان الله خان په ضد بغاوت شروع شوی و. دلته په "پښتون" کې داسې مضمونونه ورکول شروع شو چې خلکو ته دا ووایي، چې د خپل وطن په بربادۍ کې د چا په لسمون برخه مه اخلئ. دوی د امان الله خان هغه اصلاحات وستایل، چې د افغانستان د پرمختګ او د اولس د ښېګړې لپاره یې کړي وو. غالباً چې ددې غټ مقصد هم دا و چې دې خلکو ته ووایي، چې امان الله خان د ذاتي ښېګړې او مفاداتو لپاره دا کارونه نه کوي، بلکې دا خو د قوم او وطن د فایدې لپاره دي.

میا جعفر شاه د ۱۹۲۹ کال د جنورۍ د "پښتون" په ګڼه کې یو مضمون د "په افغانستان کې د تعلیمي ترقۍ دور" د سرخط لاندې شایع کړو. په دې اوږد مضمون کې ښاغلی لیکوال په افغانستان کې د امان الله خان په وخت کې د تعلیمي ترقۍ تفصیلات بیانوي. په دې مضمون کې لیکوال د تعلیم د ځینې څانګو یوه جایزه په ژور نظر اخلي او د امان الله خان ددې قدم ډېره زیاته ستاینه کوي، چې هغه تعلیم په ټولو خلکو په زور زده کول غواړي. وایي، چې:

"اوس لکه چې د اعلی حضرت دا خیال دی چې تعلیم جبري شي نو که عمل پرې شروع شي توقع دا ده چې د

افغانستان به د سلو نه سل تعلیمیافته یعنې ټول خلك به لیکونکي او لوستونکي شي او په مخکې لس کاله کې افغان قوم به په مقابله د هندوستاني قوم چې یو نیم سل کاله د دې نام نهاد تهذیب دعویدار او د علم علمبردار حکومت دلاندې اوسېدلی دی، ډېره زیاته ترقي وکړي. په شرط ددې که د دښمنانو د شیطانۍ او د جبر نه بچ پاتې شو".(۱۷)

هم په دې ګڼه کې یو مضمون "د شینوارو غوبل او د سپین مخو مراد بل" په نوم د راحت الله زاخیلي له طرف نه چاپ شو. ښاغلي لیکوال په دې ډېر اوږد مضمون کې د مشرق د مسلمانانو په ساده توب او د دوی د دښمن په مکارتوب رڼا اچوي. وايي، چې:

"له پېړیو راسې دَ مغرب د سپین مخو قامونو یو ټولی د اسلامي ملکونو بربادولو لپاره ملا تړلې ده. او دې مار په دنیا کې په ډېرو دروغو باندې د مسلمانانو دښمنان پیدا کوي او زیاتوي دی خوا د مشرق بې علم، وهمیان، په رسمونو رواجونو کې بوخت او وېشلي قامونه په دې دروغو داسې یقین کوي او داسې د دښمنانو مراد ترسره کوي، چې هغو ته لاخوند ورکوي، ځکه ورځ تر ورځ ددې دروغو مزې اوږدوي او اوږد یې کړ."(۱۸)

لیکوال ډېر اوږد بحث په دې کړی دی، چې څنګه یورپي قومونو په رنګ رنګ ترکان بدنام کړل. د هغوی د بدنامۍ

نه وروستو یې د افغانستان د بدنامۍ پسې بدې ووهلې او دا کوشش یې روان دی، چې په څه طریقه هم وي د افغانستان د ترقۍ او پرمختګ مخنیوی وکړي. وایي چې:"د افغانستان په باب کله دا شتې هم ویشتل کیږي، چې درې ماشینونه یې راغوښتي دي په هغو کې به مړی سوزوئ. کله وایي چې سیکانو او مسلمانانو نه یې په زور ږیرې او سرونه وخرېل، کله وایي ښځې یې باهر ته وویستې، کله وایي ټولو ته یې د پیرنګیانو ټوپۍ په سر کړې، کله وایي ملایان یې توپو کې والوزول او کله وایي جماعتونه یې وران کړل. د مسلمانانو په عقل هم کاڼي پرېوتي دي، چې په دې خبرو باور کوي. شکیان خلك خو به دا وایي، چې هسې څوك چا پسې خبرې نه کوي. څه تور سپین خو به وي. ولې زه وایم چې کومه خوله په دروغو عادت وي د هغې رښتیاو سره څه دي. پښتو کې متل دی چې "رښتیا راځي، نو دروغو به کلي وران کړي وي" ولې اوس دا متل هم جوړ پښتنو نه هېر دی."([19])

راحت زاخیلي د شنوارو د غوبل متعلق لیکي، چې:

"په افغانستان کې که د چا کور کې دوه لوښي وګرېږي، نو دلته کارغان ملك په سر واخلي، هم دا ټوکه د شنوارو په غوبل شوې ده، شینواري د هندوستان سرحد سره نزدې پراته دي. لس دولس زره به په شمېر وي. دوی د سړك په سر د کابل بادشاه نه پخوا داسې وظیفه خوړه او څه شوکه موکه

به یې نه کوله یعنې د سړك ساتنه د دوی په ذمه وه. اوس بادشاه دا کار خپلو حاکمانو ته حواله کړ، نو د دوی وظیفه بنده شوه. دوی په دې مرور شول او تاو ورغی. بس خبره دومره ده. نه خو اعلیحضرت جلال آباد ته راغلی دی نه خو باغیانو د هغه د سر لپاره انعام مقرر کړی دی، نه هغو جلال آباد سوی دی نه ۸۲ سیکانو پرې ډزې کړې دي او نه بادشاه له باغیانو نه په تېښته خلاص شوی دی."(۲۰)

بیا زیاتوي، چې امان الله خان کلك مسلمان دی، قبلې ته لمونځ کوي، کلمه وایي، د مسلمان کره او په یوه مسلمان ملك کې پیدا شوی دی. دا صرف د دښمنانو پروپاګنډه ده، چې د هغه بدنامول غواړي او دا ځکه چې هغه د خپل ملك او قام ترقي غواړي. هغه ددې ملك اوسېدونکی دی او "دا د هغه کار دی چې د قام اوچتولو ویښولو قابلولو نوې نوې لارې وباسي او خرابې خبرې او ناکاره دستورونه له ملك نه لرې کړي. هسې خو په افغانستان کې دا نوې نوې خبرې له ډېرې مودې راسې شروع دي ولې کوم وخت نه چې غازي امان الله خان په تخت ناست دی، نو دا کارونه یې ډېر په تندۍ راخیستي دي."(۲۱)

ښاغلی لیکوال دا ثابتول غواړي، چې په مسلمانانو کې درې داسې په زړه کې د قوم درد لرونکي پیدا دي، چې هغه د یورپ په خلکو ښه نه لګي. دا درې کسان د ترکیې

مصطفی کمال اتاترك، د ایران رضا شاه پهلوي او د افغانستان امان الله خان دي. دوی غواړي چې "دا د پېنځو سوو کالو راسې په خواره خوب اوده مسلمانان، د مړژواندي او بې ښې مسلمانان دا بېخوده او سرسام وهلي مسلمانان، دا د چیرړو جوړ شوي مسلمانان وېښ شي، تکړه شي، په خود شي، سم شي، هوښیار شي، پوه شي او بیا لکه د خپلو مشرانو او پخوانو نیکونو په شان نران شي، بهادران شي، بادشاهان شي او د خپل خدای او رسول په لار روان شي، چې دنیا او اخرت یې ودان شي".([٢٢])

راحت زاخیلي په دې خبرې خپله حېرانتیا ښکاره کوي، چې:

"په افغانستان کې ددې خبرو نه چرته اور لګي، نو هغه په داسې علاقه کې لګي چې د هندوستان سرحد ته نزدې پرتې دي. د افغانستان په بادشاهۍ کې چرته بلې ډډې ته هېچېرې داسې اړې ګړې جوړ نه شو، چې خلك پرې مجلسونه ګرم کړي. دا انتظامي خبرې هر څومره چې جاري شي، نو د کندهار، هرات، ترکسان او د کابل خلك یې په چپه خوله مني، لیکن د سوېل ډډې خلك چې د هندوستان سرحد ته پورې اوسېږي، دوی په هغه خبرو یاغیان شي. دې خرابو کارونو لرې کولو او ښو کارونو شروع کولو باندې ټول افغانستان کې هېڅوك څه نه وایي، خو که مرچکی لګي، نو د ډکې ګیرچاپېره شینوارو باندې چې د سرحد نه

پورې را پوري پراته دي؟ هر سړی نه خپل عقل نه تپوس کوي، چې ای په ټول افغانستان کې نور هېڅ پرته ملایان زبرګان او په دین باندې مین خلك نشته، خو بس که د دین دنیا ټیکیداران دي، نو دا د سرحد کرښې خواوشاه خلك دي، چې د هندوستان وړمه وررسي. چې دې خبرو ته بنده وګوري، نو سمدستي یې دا شك په زړه کې پرېوځي، چې د مغرب او مشرق خبره جوړ پېښه ده او په دې غاړه باندې ضرور داسې پلیتان شته دی، چې هغوی تل په دې فکر او سودا کې لګیا دي کوششونه کوي، چې د خلکو زړونه خپل بادشاه نه وټکوي. دا لویې وړې خبرې، چې بنده ځان ته مخکې کړي او فکر په کې وکړي، چې ای دا کوم قامونه چې تل خپل بادشاه پسې ټوپك واخلي، د هندوستان سرحد ته نږدې پراته دي او هغه قامونه سره یې تله راتله دي چې د هندوستان لکۍ پورې نښتې دي، نو خامخا به دا خیال د هغه مغزو کې وګرځي، چې خدای مې دې غاړه نه نیسي دا قامونه پورته کول او همېشه یې په خپل بادشاه وراچول، د غر غمازو لسمون دی". (۲۳)

راحت زاخیلی په دې خبره هم ډېر حیران دی، چې کله هم داسې غوبل راپورته کېږي نو د پښتنو د سیمې نه راپاځي. لیکي، چې:

" عقل خو دا وایي چې د افغانستان د منځ یا د لمر پرېواته ډډې خلك دې د امیر صاحب په خبره بد ومني، ځکه

چې د امیر صاحب دا نوي اصلاحات هغو لپاره د بلې دنیا خبرې دي او بالکل ناآشنا دي او څومره چې د هندوستان سرحد ته نږدې قامونه دي هغوی دې پرې بد نه مني، ځکه چې دوی د هندوستان علاقې ته ځي راځي او داسې نوو خبرو سره یې خوی بوی اخیستی دی او ویني ګوري، چې په دنیا کې نوي کارونه کېږي ولې دلته دا خبره اپوته ده، هغه خلك خو هېڅ نه وايي، چې څه یې لیدلي نه دي او چې څوك بلد دي، په هغو اور بلېږي دا ولې؟

په افغانستان کې به هر قسم خبرې پېښېږي او هرې بادشاهۍ کې داسې ماتې ګوډې راځي. قامونه مرورېږي، بادشاه غوسه کېږي، ډاکه مار پیدا کېږي، لارې شوکېږي، غلا غلتۍ قتلونه خونونه پیښېږي، ولې هغو نه داسې لویه خبره جوړول د بدناموسۍ کاغذونه خورول او داسې بند په بند دروغ پیوندول د دښمنانو کار دی. هر چا سره پکار دي، چې خپل عقل وچلوي او خپل دوست دښمن وپېژني نیك خواه بد خواه بېل کړي.

خلك به هرڅه هرڅه وايي

جانانه مه د چا منه نه به یې منمه" (۲۴)

د مضمون په پای کې راحت زاخیلی پښتنو نه غوښتنه کوي، چې:

"په امن و امان سره خپل عملونه سم کړئ، د اسلام په بادشاه پسې چې ستاسو د دین ورور دی، د سپکو خبرو

ملاتړ مه کوئ. د هغې شرمولو پسې مه ګرځئ، زړه ترې مه بدوئ، د غير غماز په خبره خپل ايمانونه مه ډوبوئ. دې خپلې بدې ورځې ته خو وګورئ، خدای خو داسې پېژندلي يئ چې د بل د کوتك لاندې مو عمر دی. د غار په خوله کې مو شپه ده، د دنيا ټولې پليتۍ په موږ کې پرتې دي، بيا لا پاڅېږو او د سلام هغه بادشاه ته ګوته نيسو، چې توره يې په لاس کې ده. خلق ويښوي او سرې ترې جوړوي. د غير غماز ترې سترګه سوځي او د خپل دين خدمت کوي. مسلمان دی د مسلمانانو نېکخواه دی، په مسلمانانو يې ښه ورځ پېرزو شي. د خپل قام لپاره سر وهلی بر وهلی کله ددنيا په يوه ګوټ، کله په بل ګوټ ګرځي او د قام د فايدې لارې لټوي. خدای مه کړه که دی نه وي، نو موږ نه خو به مغربيان ښځې جوړې کړي او پوزو کې به راته سنۍ واچوي. په آخور به مو وتړي. دا ددغې آزادې علاقې برکت دی، چې موږ لا څه خاورې ايرې په برېټو ګوتې وهلی شو، ګنې د هندوستان لنګوټيان به رانه پخوا جوړ شوي وو". او دا چې "امان الله خان هم دا غواړي چې پښتانه د هر چا د سيالۍ شي، د هر چا د جواب شي، هر چا سره د ناستې شي".([25])

په افغانستان چې کوم غوبل د پيرنګي په لمسه شروع شوی و، هغه ورځ په ورځ زياتېده. امان الله خان ته په خو خو واره وويل شول، چې هغه خپل فوځ د بغاوت د ختمولو لپاره استعمال کړي ولې هغه د پښتنو د وينو توېولو نه

انکار وکړو. هغه به ویل چې زما دا قوم ډېر ناپوهه دی او د دښمن په لمسه دا هرڅه کوي. په ۱۹۲۹ کال په جنورۍ کې امان الله خان د کابل تخت پرېښود او کندهار ته لاړ او هلته استوګن شو. په کابل د سقاو د زوی پاچايي شوه.

دلته په کوزه پښتونخوا کې د امان الله خان په تخت پرېښودو يوه غوغا جوړه شوه. د انجمن اصلاح الافاغنه غړي د باچا خان تر مشرۍ لاندې په څو څو واره راغونډه شول او په داسيء طور طريقو يې بحث وکړو، چې امان الله خان سره په دې سخت وخت کې مرسته او کمك وکړو، چې د پښتنو دا باچايي ګډه وډه نشي. لکه چې وويل شو "پښتون" په دې ټول وخت کې د خپل وس مطابق د امان الله خان مرسته کوله، په دې کې فبرورۍ کال ۱۹۲۹ په "پښتون" کې د خان مير جلالي څه شعرونه "ځئ قندهار ته" د سرخط لاندې چاپ شول. په دې شعرونو کې ښاغلي خان مير پښتنو ځوانانو ته وويل، چې هم دا وخت دی چې پکار ده تاسو په امان الله خان غيرت وکړئ، ځکه چې هغه ستاسو مرستې او کمك ته ضرورت لري. په تشو خبرو څه نه کېږي، ملا وتړئ او ځانونه سنبال کړئ، چې د امان الله خان سره ملګري شئ او دا شوکمار د کابل نه وشړئ، چې:

قندهار کې زموږ شاه امان الله دی
منتظر ستاسو سبا او هم بېګاه دی.

نو ددې لپاره څومره په تلوار چې درنه کېدی شي د هغه

امداد ته ځانونه کندهار ته ورسوئ.[۲۶]

هم په دې ګڼه کې د پښتونخوا د يوې درنې علمي کورنۍ يو څو غړيو چې د لوی ولي الله حضرت کاکا صاحب اولاد و، هغوی هم يو مضمون "د افغانستان پښتنو ته د کاکاخېلو سوال او زاري" د سرخط لاندې چاپ کړو. د کاکا صاحب مريدانو چې پکې اپريدي، اورکزي، مومند، شينواري، خوګياڼي، وزير، محسود او اتمان خېل شامل وو، دوی ته کاکاخېلو سوال او زاري کړې وه، چې د امان الله خان مرسته وکړي او:

"په خپل کور کې خپل ځانونه په خپله مه وژنئ او دا خپل کور په خپل لاس مه تاله کوئ او په خپل لاس د خپل ملک بادشاهي اغيارو ته مه ورکوئ او ټول په اتفاق سره خواره ورونه شئ.

دويم دا سوال کوو چې موږ خپل شرعي تحقيق په ښه شان سره کړی دی. پوره پوره حال مو معلوم کړی دی او دې نتيجې ته رسېدلي يو، چې غازي امان الله خان ډېر ښه مسلمان دی او د اسلام لپاره او د ټولو پښتنو لپاره بلکې ټول ايشيايي قومونو لپاره دده په شان بهتر او اولالعزم انسان موږ په موجوده زمانه کې بل نه وينو. د ټولو پښتنو د اتحاد او ترقۍ لپاره او د ټولو مسلمانانو د اتحاد او ترقۍ لپاره او د ټولو ايشيايي قومونو اتحاد او ترقۍ لپاره غازي امان الله خان ملا تړلې ده او د خپل قوم او د اسلام او د

مشرق د خدمت لپاره يې خپل ځان او مال وقف کړي دي. ددې لپاره موږ کاکاخېل ټولو مسلمانانو ته او په خاص ډول ټولو پښتنو ته او د کاکا صاحب رح مريدانو ته خاص کر افريدو ته، اورکزو، مومندو، شينوارو، خوګيانو، وزيرو، مسعودو او اتمانخېلو او نورو قومونه چې دي، دې ټولو ته دا کاغذ په طور د جرګې ورلېږو، هر چاته چې دا کاغذ ورسېږي، نو هغوی دې داسې وګڼي چې د کاکا صاحب ټول لمسي راغلي دي او زما په در او زما په کوڅه کې ناست دي او دا سوال رانه کوي، چې پاسئ او ملا وتړئ او تر هغې پورې په قلار مه کېنئ، چې ترڅو پورې مو غازي امان الله خان بيا د کابل په تخت نه وي کېنولی او موږ کاکاخېلو به تر هغې پورې د کاکاصاحب په روضه کې پاك رب ته لاس په دعا نيولي وي، چې ترڅو پورې ستاسو د فتحې خبر نه وي راغلی". (۲۷)

هم په دې ګڼه کې د انجمن اصلاح افاغنه د هغه سمدستي جلسې هم تفصيلات ورکړي شوي دي کوم چې په ۲۳ د جنوری کال ۱۹۲۹ باندې په اتمانزو کې وشوه. په دې موقعه دا تجويزونه پاس شو:

"۱_ د مصلحتي مجلس دا جلسه په حيثيت د اسلام او د قوم د برتانيه حکومت ته دا مشوره ورکوي، چې هغه دې ددې انګتي نه بالکل غير جانبدار وي او د هندوستان حکومت ته هم دا خبرې ورکوي، چې دې خبره کې دخل

ورکول ټولو مسلمانانو ته او بیا په تېره تېره د پښتنو قامونو ته یو قسم چیلنج دی چې په دې خبره به د برتانیې او د پښتنو په راشه درشه کې خامخا د فرق پیدا کېدو وېره وي او ددې ټوله ذمه واري به د سرکار په سر وي.

۲_ د مصلحتي مجلس دا جلسه د افغانستان هغه شریانو ملایانو او پیرانو او نورو دښمنانو ته، چې د افغانستان د بربادۍ سبب دي د کرکې په سترګه ګوري..."(۲۸)

په دې ورځو کې امان الله خان په کندهار کې و. دلته انجمن فیصله وکړه، چې د امان الله خان امداد لپاره یوه طبي وفد هلته ولېږل شي. ددې طبي وفد مشر یې ډاکټر خان صیب، چې د باچا خان مشر ورو و هغه ته وسپارلې شوه او له هغه سره د کمك لپاره ۳۵ هلکان وټاکل شول، چې پکې څه ډاکټران هم شامل وو. په دې ورځو کې عبدالغني خان د باچا خان مشر زوی په جامعه ملیه اسلامیه ډیلي کې و، هغه هم پلار راوغوښتلو چې لاړ شي او د افغانستان د خلکو په دې سخت وخت کې امداد وکړي. دلته پرنګي حکومت وفد ته د تلو اجازه ورنکړه. باچا خان او جعفر شاه میا صیب ته بیا دا ذمه واري ورپه غاړه کړل شوه، چې د امان الله خان سره په کندهار کې ملاقات وکړي او د هغه له خوا لیکل شوې غوښتنه راوړي چې پکې دا لیکلي وي، چې امان الله خان دا غواړي، چې طبي وفد دې

افغانستان تــه راشـي. دوی دواړو پـوره کوششـونه وکـړل ولــې حکومـت دوی بلوچسـتان تـه هـم ورننوتـو تـه پرېنښـودل. ددې ټول تفصیلات په "پښتون" کې شایع شوي دي.

د ۱۹۲۹کـال د مـارچ پـه ګڼـه کـې د میـا احمـد شـاه یـو اوږد مضـمون "د غـازي بادشـاه امـان الـه خـان اسـلام او کفـر" د سـرخط لانـدې چـاپ شـو. پـه دې مضـمون کـې ښـاغلي لیکـوال په ښکاره او جار باندې وویل:

"خـدای خرڅونکـو، رسـول خرڅونکـو، دیــن و ایمــان خرڅونکـو، خپـل آزاد وطـن، عـزت، حیـا او پښتـو خرڅونکـو د اسـلام پـه جامـه کـې د ددیـن د دښمنـانو پـه لمسـون او وینـا سـره یـوه مـومن مسـلمان بادشـاه امـان الله خـان تـه د کفـر نسـبت وکـړ، غـرض یـې دا و چـې عـام نـاپوه خلـك د هغـه نـه وګرځـي او بدمعاشـانو او دښمنـانو تــه د آزاد افغانســتان د بربــادولو موقعـه پـه لاس ورشـي. هـم هغـه شـان وشـوه. ولـې چـې ورځ د قیامـت شـي او خـدا ی پـاك کـل مخلوقـات د حسـاب لپـاره راوبلـي او زمـوږ رسـول الله ص قـرآن پـه تـرخ کـې د خـدای پـاك پـه مخکـې حاضـر شـي، نـو پـه هغـه لـوی میـدان د حسـاب کـې پـه حقـه سـره خـدای منـونکی، رسـول بانـدې قربانېـدونکی او د خپـل وطـن پـه خـاوره بانـدې لـه خپـل بـال بـچ سـره زارېـدونکی بادشـاه امـان الله خـان بـه د خلکـو نـه راجلا شـي او پـه لـوی آواز سـره بـه کلمـه طیبـه درسـته کـړي او بیـا د زړه د درد نـه بـه یـوه کریکــه وباســي او د هغــو ګــز ګیــرو زر تســبیحو د مکرقبــا

پوښو ملايانو ګرېوان تـه بـه لاس واچوي او خـداى پـاك تـه بـه يې پېش کړي او پـه ژړا بـه شي، چې اى لويـه خدايـه! دا هغـه عـزت ورکـي ملـك خرځـونکي قـام شـرمونکي خلـق دي، چـې د يـو څـو روپـو لپـاره يې پـه مـا بانـدې د کفـر فتـوى ورکـړې ده او حـال دا وه، چې ماتـه ستـا رسـول ستـا قـرآن سـتـا کعبـه پـه حقـه سره منـل او خپـل عمـر مـې سـتـا د يـو لـوى مخلـوق لپـاره چـې پښتانـه بللـى شـو، وقـف کـړى و. او خپـل سـر د مـال مـې ترېنـه زارول ولـې دې مکـارو د کفـارو پـه لمسـون سره پـه مـا بانـدې د دروغـو تورونـه پـورې کـړل او خپـل آزاد وطـن يـې لـوټې لـوټې کـړ.(٣٩)

ليکوال وړاندې ليکي، چې:

"يـو خـوا بادشـاه امـان الله خـان و، چـې د پښتنـو د ترقـۍ لپـاره يـې مدرسـې، کارخـانې، سـړکونه، آبـادۍ شـروع کـړې وې او خپـل قـام تـه يـې پـه حکومـت کـې واك او اختيـار ورکـړى و او قـام تـه يـې پـه لـوى آواز سـره بلنـه کولـه، چـې راشئ چـې دا خپـل وطـن پـه جمـع سـره سـنبال کـړو.... پـه افغانسـتان کـې بادشـاه پـه خپلـه خلـك رابلـي او ورتـه وايـي، چـې راځئ چـې د وطـن د سـاتنې او د ترقـۍ لپـاره ښـې ښـې لارې رااوباسـو. بـل خـوا يـو بـدمعاش، پوچـه، جـوارګر، بنګـي، چرسـي، غـل ډاکـو سـړى لکـه بچـه سـقاو (د مشـکي زوى) چـې د پېښـور نـه د بدمعاشـيو پـه سـبب د پـوليس لـه وېـرې تښتېـدلى دى، د افغانسـتان د ازادۍ دښمنـانو پـه کابـل کـې کېنـولى دى او پـه

ټول جهان کې يې پښتانه رسوا کړل او کوم ظلمونه چې هغه په ښځو سره په جار باندې او د هغه په حکم سره بدعملي کېږئ او عام مسلمانان قتلېږي او بيا هم دغې شيطان ته دا ګز ګيري تور زړي پيران او ملايان مسلمان وايي او تعريف يې کوي او د بادشاه امان الله خان په ځای يې کېنولی دی. اصله خبره دا ده، چې روپو د ملايانو د بچه سقاو، د شينوارو او د خوګيانو سترګې ړندې کړې دي او د سپي مچان ترېنه جوړ شوي دي."(۳۰)

ليکوال زياتوي، چې:

"د مور د سينې پی، حرام شه په هغه پښتون باندې چې په بادشاه امان الله خان پسې ټوپک راواخلي. وخت راغلی دی، چې ننګيالي ځوانان د افغانستان د ازادۍ د ساتنې لپاره خپل سرونه قربان کړي. تاريخ ګواه دی، چې قومونه په قربانۍ سره ژوندي پاتې کېږي. د افغانستان د آزادۍ بنياد بادشاه امان الله خان کېښود او هم دا بادشاه امان الله خان و، چې په پښتنو کې يې د ژوندون يو نوی روح پيدا کړ. ۱۹۱۹ کال به د افغانستان په تاريخ کې لکه د لمر هسې ځلېږي. ای شاه امان الله خانه! دا ته وې، چې په دې کال دې د پښتنو د قامولۍ بنياد کېښود، مور به مړه او هېر شو او دېرې پېړۍ به راشي او تېرې به شي، ولې ستا نوم به د هميشه لپاره ژوندی وي. د پښتنو د ازادۍ د تاريخ شروع به هم ستا په نوم کېږي. راتلونکي نسلونه به دې هم په

احسان او تعریف سره ستایي. د بچه سقاو بدمعاشي او د شوربازار د پیر وطن او آزادي خرڅول به د پښتنو په سپینه جامه باندې تر ډېرې مودې پورې یو تور داغ وي."(۳۱)

د ۱۹۲۹ کال د اپریل په "پښتون" کې د باچا خان مضمون چاپ شو، چې سرخط یې دا و:"د افغانستان د بغاوت په حقله کې دنیا څه وایي. روس، فرانس او نور خلکونه په چا ملامتیا وایي. آیا د کرنل لارنس (د یو پرنګي نوم دی) په دې کې لاس شته".

په دې اوږد مضمون کې باچا خان د ولایت او د نور یورپ د ځینې اخبارونو نه خبرونه ورکړي دي او دا یې د ثابتولو کوشش کړی دی، چې د افغانستان په بغاوت کې د رسوایۍ زمانه کرنل لارنس لاس شته. لارنس د ترکانو خلاف د عربو پورته کولو نه پس افغانستان ته رالېږل شوی و او په "صوبه سرحد کې په یو خاص کار باندې مقرر و" باچا خان لیکي، چې برتانیه دا کوششونه په بار بار کوي، چې په افغانستان کې یو ځلي بیا د انګرېزانو هغه اثر و رسوخ پیدا شي، کوم چې په ۱۹۱۹م کال کې د امان الله خان بادشاه کېدو په وجه ختم شوی و او برتانیه دا هم غواړي، چې د هندوستان په ګاونډ کې دې خلک کمزوره او تابعدار وي.(۳۲)

هم په دې ګڼه کې د "پښتون" د چلونکي (باچا خان) د طرفه یوه بل مضمون د "د جلیل ملا چیتې: د هك دك کېدو

خبرې" په نوم چاپ شوی دی. لیکوال وایي چیې دا هاغه د مولانا ظفر علي خان د اخبار "زمیندار" نه ترجمه کړی دی. دا ملا جلیل چې په اخونزاده هم مشهور و، د هډې ملوی صیب په خپلوۍ کې راتلو. په هندوستان کې یې هم ډېر وخت تېر کړی و او بیا د شوربازار ملا د کشر ورو په لاس یې بیعت کړی و. لیکي، چې:

"ددې نه زما مطلب دا نه دی، چې ټول پیران او ملایان بدنام کړم، زما خو اوس هم په ځینو ملایانو او زبرګانو داسې عقیده ده، چې د هغو په اشارت اور ته دانګم، ولې له داسې بدذاته او کم اصلو ملایانو او زبرګانو نه مې کرکه وشوه، چې د خپلو نفسونو غټولو لپاره په قوم او ملك کې تربګنۍ اچوي، د شر فساد اور تازه کوي. د پښتنو بادشاهي ټوټې ټوټې کوي او د افغانستان له دښمنانو سره یارانې ساتي، نو د داسې زبرګانو له ټګۍ برګۍ نه مسلمان بچ کول زه خپل فرض ګڼم".

ملا جلیل په ښه تفصیل سره د خپل یوه بل پیر بهایي کرم علي شاه ذکر کړی دی، چا چې لکه دده د کشر حضرت شور بازار نه لاس نیوی کړی و. وایي چې دا کرم علي شاه په شکل خېره بدلولو کې ډېر بد دی، چې ساعت کې یې ګورې نو ښه پرهېزګار عالم به وي،د تسبو لوی ګړپال به یې لاس کې وي او د زبرګۍ او د کرامتونو خبرې به کوي. په ساعت کې به یې ږیره او بریت سره د روحو ټول خریلي وي

او د بهنګو کوتک به يې په اوږه ايښې وی او د قلندرۍ خبرې به کوي. ماښام به د کاتهياوار په جامه کې د وړوکي حضرت صاحب په شيخانو کې ناست وي، ذکر به کوي. ماسخوتن به د يو پښتون ملا په جامه کې په لمانځه ولاړ وي، سحر به يې بله نمونه جوړه کړې وي. لنډه دا چې په څېره بدلولو کې داسې مېړنی دی، چې د امکان خبره نه ده". وړاندې ليکي، چې د حضرت په وينا دوی لاړل افغانستان ته، د سرحد په اکثرو چاوڼو کې وګرځېدل او بيا آزادې علاقې ته واوړېدل. لومړی دوی لاړل شينوارو ملک ته چې د شور بازار ملا ډېر اخلاص مند مريد وو، شينوارو د دوی ډېره درنه مېلمستيا وکړه. کرم علي شاه دلته خپل دوه کرامتونه وښودل: پنځه ويشت دپاسه اووه سوه (۷۲۵) ولايتي ټوپکې او شپږ د پاسه سل (۱۰۶) بکسونه د کارتوسو د يوه غار نه د شينوارو ملک بيامونډل. بله دا چې څو زره د سرو زرو اشرفۍ د حمايت نه باهر زمکه وکيندل شوه او دا د شينوارو ملک ته ورکړی شوه. په دې باندې کرم علي شاه ډېر زيات مشهور شو او د خپلو "کراماتو" په سبب په باغستان کې بې تکليف ګرځېدو. دی چې به هرچېرته لاړو، د ملايانو په مجلس کې به شامل شو او د ملکه ثريا د تصوير کيسه به يې رااچوله او د خلکو په غم و غوسه کې به يې اضافه وکړه.

ملا جليل دا هم ليکي، چې دی کوهد امان ته هم لاړو او

د بچـه سـقاو سـره يـې ملاقـات وكـړو او هلتـه يـې د "جـاهلو ملايـانو" نـه د امـان الله خـان خـلاف قسـم قسـم فتـوې واخيستې.(۳۳)

د مـلا جليـل پـه دې مضـمون بانـدې راحـت زاخيلـي خپلـه رايې داسې وركړې ده:

"دا دي هغـه ملايـان او زبرګـان، چـې مـوږ ورتـه د ديـن واګـې لاس كـې وركـړي دي او هغـوی د دښمنـانو لپـاره ثنګـه د خپـل قـام مـرۍ پرېكـوي. خلق خو وايـي، چې زبـرګ تـه د ټـولې دنيـا شـكې هـم معلـومې وي ولـې زمـوږ زبرګـانو تـه دا هـم نـه دي معلـوم كـه قـام او ملـك غـرق شي نـو د دوی بـه پـه خپلـه څـه حـال شـي؟ كـاپران خـو نـه دړی زبرګـان كـوي او نـه تـرې طريقـه كـوي او نـه بـه بيـا شـكرانې وركـوي. دوی لـه خپـل خرتـوب لـه لاسـه خپـل كـور تـه اور ورتـه كـوي. خـدای دې هـر مسـلمان دداسـې خرو نه وساتي."(۳۴)

هـم پـه دې ګڼـه كـې يـو بـل مضـمون "د افغانسـتان اور" د مولـوي خليـل الرحمـان لـه قلمـه چـاپ شـو. ليكـوال د هغـو ټولـو خلكـو ډېـره زياتـه غندنـه كـوي، چـې د غيـر غمـاز پـه لمسـه يـې خپـل كـور وران كـړو او لكـه د لېونـو سـپو يـو بـل داړي. ليكـي، چې:

"د غيـر قومونـو نمـك حلالـو غلامـانو شـاباس! ستاسـو منـډې تـړې، ستاسـو تقريرونـه، تحريرونـه، ستاسـو د محنـت او سـختۍ مېـوه راوړه. مبـارك شـه! مبـارك شـه! دغـه دی

افغانستان وران شو. خزاني لوټ شوې، ميژزينونه تالا والا تباه او برباد شو. بنګلې، قلاګانې ورانې شوې،بادشاه بې کوره شو، جرنيلان او کرنيلان در په در شول، د زړو او وړو ځيګرونه ځېرې شول. مزکه د ماشومانو د وينو نه سره شوه، ښځې کونډې شولې، واړه يتيمان شول، پرده نشين زنانه بې حرمته شوې. واه! ددې نه زياته فتحه ستاسو کله کېداى شي؟".(٣٥)

د ١٩٢٩م کال د مې "پښتون" کې د امان الله خان يو خط چاپ شوى دى، چې د ځينې اعتراضاتو، چې په هغې به کېدل د هغې ځوابونه يې په ښه طريقه ورکړي دي او دا وايي، چې:

"دا خو د دښمن ډولې بهانې او چالاکۍ دي، چې زما ساده قوم له يې په دې دهوکه ورکړه او خپل ملك يې پرې باندې تباه او برباد کړ او د دښمن زړه يې يخ کړ."(٣٦)

هم په دې ګڼه کې د امان الله خان له خوا "ترکيې ته د جينکو لېږل" باندې يوه مضمون نما خط هم ورکړى شوى دى، چې نورالحق نومي پښتون طالب علم، چې په حيدر پاشا مډيکل کالج استنبول کې يې سبق وايه، هغه رالستولى دى. ښاغلى ليکوال په تفصيل ددې افغاني جينکو ترکيه ته د راتلو حال ليکي، چې:

"دا زمونږ پښتنې جينکۍ ډولې په ليليې مکتب کې دي. په دې مکتب کې هلك نه شته او استاذانې يې هم ښځې

دي. په داسې مکتبونو کې بغېر د خپل پلار، تره، ماما او ورور نه بل چا سره د ملاقات اجازت نه شي ورکولی. د پښتنو جينکو لپاره ملاقات بالکل ناممکن دی. ددغې مکتب د يو څو ترکانو جينکو ورونه زما د سبق ملګري دي دوی د خپلو خوېندو د خولو نه د پښتنو جينکو د دينداری او د ښو اخلاقو نيك تعريف بيانوي."(۳۷)

ددې مضمون په پای کې باچا خان دا څو کرښې ليکلي دي:

"ای زما پښتنو ورونو! دا څه الزامات او فتوې، چې په غازي امان الله خان باندې لګېدلي دي، ددې څه حقيقت نشته دی او دروغ دي. د خدای لپاره دوست او دښمن وپېژنئ او د الله په خاطر نور خپل ملك د خودغرضو او نفس پرستو خلکو په لمسه مه ورانوئ."(۳۸)

د ۱۹۲۹ کال د جون د "پښتون" په لومړي پانه د نورالحق دا شعرونه ليکل شوي :

ناپوهه پښتنو ته خطاب

ته يې پورته خېژوې دې ځي په ښکته
دا متل دی چې د خره مينه وي لته
د دښمن مکر پرې څنګه تاثير وکه؟
چې يې توږه کړه په پلار پسې اوچته
د مرغی غوندې اجل دا رنګ روند کړی
دانه وينې د دام نه لګوي پته

تـه بـه پـس د بربـادۍ نـه خبـردار شـې
د جاهــل مخبـر مــلا د نصــيحته.(۳۹)

د "پښتـــون" د جــون پــه گڼــه کــې د باچــا خــان د طـرف نــه ليکلی شوې "اداريـه" کې هـم د امـان الله خـان ذكـر كـوي او پـه جار وايي، چې:

"د ټـول پښتــون قــوم صــرف يــو بادشــاه دی او هغــه غــازي امــان الله خــان دی. زمــوږ فــرض دی، چــې د هغــه د فايــدې او بهبـود يـې حفاظـت مـوږ داسـې وكـړو لكـه چې څـرنګ چې د خپـل سـكه ورور كـوو. د خـداى لپـاره لـږ خـو نـورو قومونـو تـه وګـورئ، چـې هغـوی څـرنګ د خپـل بادشـاه پـه وينـا بانـدې ځـان، مـال، زامـن او خپلـوان قربـانوي. د هـر قـام د اتفـاق د يـووالي او د مــنظم كېـدو لپـاره دا ضـروري ده، چــې د هغــې قـام سـړي د خپـل مشـر او بادشـاه، جونګـړه خپلـه جونګـړه او د هغـه تكليـف خپـل تكليـف وګڼـي او هېڅېـرې داسـې خبـره ونـه كـړي، چـې د هغـې پـه وجـه د قـام پـه يـوه ډلـه او بلـه ډلـه كـې فساد، دښمني او جنګ وشي."(۴۰)

هـم پـه دې ګڼـه كـې د "طبـي وفـد او پښتانـه" د سـرخط لاندې د باچـا خـان يـو بـل مضمـون هـم چـاپ شـوی دی، چـې پـه كـې تفصـيل سـره هغـه حـالات بيـانوي، چـې دوی د طبـي وفـد پـه ليـږلو كـې ورتـه مخـامخ دي او ليكـي، چـې حكومـت پـه هېـڅ حـال كـې دوی تـه اجـازت وركولـو تـه تيـار نـه دی، چـې دوی دې كنـدهار تـه لاړ شـي يـا د كابـل او خـواو شـا علاقـو كـې دې

فساد ځیلي خلکو امداد او کمك وکړي. ددې سره يې د سردار عبدالهادي خان، چې د افغانستان د تجارت وزير و او اوس له امان الله خان سره د کندهار نه بمبۍ ته راغلی و، د هغه بیان هم ورکړی دی. د عبدالهادي خان نه تپوس وشو، چې تا ولې دومره زر افغانستان پریښود. عبدالهادي ورته وويل، چې بادشاه دا د اول نه فیصله کړې وه، چې که چرې هغه خبر شي، چې قومونه د هغه په سر پخپلو کې جنګونه کوي او بادشاه ته دا معلومه شوه، چې ددې جنګ سبب زه یم، نو زه به فوراً د تخت نه دست بردار شم، ځکه چې زه نه غواړم چې زما په سبب سره دې زما د مسلمانانو پښتانه ورونه خپلې وینې تویې کړي.(۴۱)

د ۱۹۲۹ کال د جولايي په "پښتون" ګڼه کې باچا خان خپل د "شاه امان الله خان سره ملاقات" تفصیلات ورکړي دي. باچا خان لیکي، چې زه خپلو ملګرو په دې مجبور کړم چې بمبۍ ته لاړ شم او له امان الله خان سره ملاقات وکړم. هغه ته د پښتنو د زړونو خپګان ښکاره کړم او دا ورته ووايم، چې ستاسو د ناکاميو په وجه سره افغانستان خو لا پرېږده، موږ د سرحد پښتنو ته ډېر سخت نقصان ورسیده. کومه جذبه او همت چې ستاسو په وجه سره په موږ سرحدیانو کې پیدا شوی و او ورځ په ورځ په ترقۍ و هغه ستاسو د خپل قام نه خپه کېدل او بمبۍ ته د راتللو د پښتون قام لپاره یو داسې انقلاب و چې ددې خبر په اورېدو

یکلخت د قام تولې ارادې بدلې شوې او د همت په ځای بې همتي او مایوسي پیدا شوه.(۴۲)

باچا خان لیکي، چې ځنګه هغه د بمبۍ تاج هوټل ته لاړ، هلته یې له بادشاه سره ملاقات وکړ. باچا خان ترینه په نورو تپوسونو کې دا هم کړی و، چې تاسو ولې جنګ نه کوئ او په زور مو ملك باندې قبضه نه کوله. امان الله خان ورته په ځواب کې وویل، چې:

"چې ګوره اصل کې بادشاه خو یو څوکیدار دی او ددې حق خلکو ته حاصل وو که ماته؟ آیا دا به ښه وي، چې د یو کلي څوکیدار کوتك راواخلي او په زور خلکو ته وایي، چې ما خپل څوکیدار کړئ که چېرې د خلکو د رضا برخلاف زور جایز وي، نو بیا ماله هم پکار وو چې جنګ مې کړی وای."(۴۳)

باچا خان امان اله خان ته وویل، چې:

"نن په افغانستان کې خانه جنګي ده، په کار دي چې هلته ستاسو لپاره تبلیغ وشي او ستاسو خوبۍ خلکو ته وښودلی شي، چې خلك بیا ستاسو طرف ته رجوع وکړي"

ددې په ځواب کې یې وویل:

"بس زما کار ختم شو، ما لس کاله ددې قام خدمت وکړ، په دې لس کالو کې ما په وخت ډوډۍ نه ده خوړلې، د سحر نه مې ماښام پورې کار کړی دی، د خپلې ښځې، زامنو نه خبر نه وم. د شپې به بیا هم ددې قام په فکر کې

وم، چې دوی به ځنګه ترقي وکړي. ددې په صله کې زه قوم قادیاني او کافر کړم. زه د خپل ځان لپاره هیڅ قسمه پروپیګنډه او تبلیغ نه غواړم، نه یې پخپله کوم او نه چاته وایم چې زما لپاره دې وکړي. زه تاته رښتیا وایم، چې د هغې بادشاهۍ نه اوس ډېر په ارام یم. زمینداري به کوم او خپله ګوزاره به کوم. خدای رازق دی."(۴۴)

هم په دې ګڼه کې عبدالاکبر خان اکبر "د غازي امان الله خان د خپل ملك نه وتل" د سرخط لاندې یو ډېر په زړه پورې مضمون لیکلی دی.

لیکي، چې په ۲۷ مۍ کال ۱۹۲۹ دا "سپېره خبر" راغی، چې امان الله خان د اټلي په لور روان شو. ډېر زیات د خپګان اظهار پرې کوي او لیکي: "حقیقت دا دی، چې د امان الله خان د خپل بدنصیب او جاهل ملك د اصلاح نه نا امیده کېدل او په ملك پرېښولو باندې مجبوره کېدل د یو نا امیدي یا د یو اسلامي سلطنت د تباهۍ بربادۍ سوال نه دی، بلکې دا سوال د اسلام د راتلونکي وخت د ټول عالم اسلام د انجام او د هغې، چې آیا هغه ساعت لاتراوسه نه دی راغلی؟ چې د هغې علمبردارانو د مذهب د هغې ټیکیدارانو د جنت چې په اصلي معنو کې د انسانیت دښمنان او آدم خواره دي، برخلاف یو لوی جهاد وشي. زه تر قیامته ددې خبرې منلو ته تیار نه یم، چې د افغانستان انقلاب د بېروني سیاست د مکارۍ نتیجه ده. ولې که

چېرې د ملك مذهبي پیشوایان چې د هغوی په اشاره باندې د جاهلو پښتنو عمل او حرکت موقوف دی، پخپله ذلیل نه وی، نو ولې به هغوی بیروني اثر قبلولو ته تیارېده. (که چېرې داسې اثر پیدا کړی شوی وای) او دا د ځناورو تولې به د خپل هلاکت او تباهۍ سبب پخپله ولې کېده. خبره دا ده، چې بدنصیب دی هغه قوم، چې بې علم او د چا واګې د مذهبي ناپوهه ملایانو په اختیار کې وي او حد درجه بد بخت دی هغه ملك، چې د چا په اصلاح او تدبیر کې د خودغرضو نفس پرستو ته دخل وي".(۴۵)

۱۹۲۹ کال د اګست په "پښتون" کې باچا خان یو مضمون د "واه پښتونه!" د سرخط لاندې شایع کړی دی. په دې مضمون کې باچا خان په قسم قسم خبرو پښتنو ته پېغورونه ورکوي، چې د خپل بادشاه سره مو څه وکړل او د چا په لمسه باندې خطا شوئ او فکر مو دې طرفته هېڅ ونکړو، چې د امان الله خان نه پس به ستاسو څه حال وي؟. وړاندې لیکي، چې:

"ای پښتنو! لږ خو فکر وکړئ، موږ به د لږ ساعت لپاره فرض کړو، چې امان الله خان خراب و. ددې لپاره د هغه برخلاف په افغانستان کې جنګ شروع شو. لیکن اوس خو دوه میاشتې وشوې هغه خراب سړی د افغانستان نه بهر شو او افغانستان خو یې خلکو ته پرېښود، نو بیا ولې کور په کور جنګ دی.

سرو چې موږ به تاسو ته نعرې وهلې، چې ګورئ دوی د دښمن په لمسه د پښتون قام تباهي کوي او د هغه وطن بربادوي، نو تاسو به پکې شك او شبهې كولې. اوس خو هيڅ شك او شبهه پاتې نه شوه.

د خدای لپاره ای پښتنو ورونو! سترګې وغړوئ، تباه شوئ، برباد شوئ دښمن ستاسو د تخت په ورکېدو پسې دی او ستاسو په تخت د مشکي زوی، چې هغه پښتون نه دی کينوي. ستاسو بادشاه ورکوي، ستاسو په يوه ځای د جمع کېدو ځای ورانوي، ستاسو د دماغونو نه د بادشاهۍ خيال وباسي. تاسو نااميده کوي. لکه څنګه چې نن ورځ زموږ ډېر خلك ماته مايوسه او نااميده معلومېږي. مايوسي د بې همته خلکو کار دی. پاسی د الله پاك او د هغه د پاك رسول ص په خاطر د خپل قام د خدمت لپاره په اتفاق سره او په جمع سره ملا وتړئ. ذاتيات او پر جنبه پرېږدئ. د چا نه چې په مال كېږي هغه دې په مال او د چا نه چې په ځان كېږي، هغه دې په ځان صرفه ونه كړي. تر هغې وخته پورې يو پښتون له آرام کول نه دي پکار تر کوم وخته پورې، چې موږ دا خپل تخت دا خپله بادشاهي واپس د مشكي د زوی نه اخيستې نه ده او په هغې مو يو پښتون نه دی كېنولی.

او كه دې وخت کې مو څه قدرې ځان او مال ته وکتل او سستي مو وكړه، نو اميد نشته، چې زموږ هستي د دنيا په مخ پاتې شي."

د امـان الله خـان لـه تلـو سره د پښتنـو پـه جذبـه کـې هـم ډېـر لـوی فـرق راغلـو او ددې نـه پـس بيـا د ډېـرې مـودې پـورې شـعرونه خـو شـايع کېـدل، چـې پکـې د امـان الله خـان ذکـر و خـو داسـې لـوی يـا اوږد مضـمون پـه دې موضـوع نـه دی چـاپ شوی.

ماخذونه:

۱. "پښتون، اتمان زئی، می کال ۱۹۲۸، ص ۳۸_۳۹
۲. // // // ص ص ۳۹_۴۰
۳. // // // ص ص ۴۰_۴۱
۴. // // // ص ۴۱
۵. پښتون، جون کال ۱۹۲۸، ص ص ۵_۱۰
۶. پښتون، جولايي کال ۱۹۲۸، ص ۶
۷. // // ص ۷
۸. // // ص ص ۸_۹
۹. پښتون، اکست، کال ۱۹۲۸، ص ۳۲
۱۰. // // // ص
۱۱. پښتون، نومبر کال ۱۹۱۲۸، ص ۳۴
۱۲. // // // ص ص ۳۸_۳۹
۱۳. پښتون، دسمبر کال ۱۹۲۸، ص ۷
۱۴. // // // ص ۱۵
۱۵. // // // ص ص ۱۰_۱۱
۱۶. // // // ص:۱۵
۱۷. پښتون، جنوري کال ۱۹۲۹، صص ۱۱_۱۳
۱۸. // // // ص ۴۳
۱۹. // // // ص ۴۵

۲۰. // // // ص ۴۵
۲۱. // // // ص ۴۶
۲۲. // // // ص ۴۶
۲۳. // // // ص ۴۷
۲۴. // // // ص ۴۹
۲۵. // // // ص ۵۰
۲۶. پښتون، فبروري، کال ۱۹۲۹، ص ۲
۲۷. // // // ص ص ۴۷_۴۸
۲۸. // // // ص ۴۹
۲۹. پښتون، مارچ، کال ۱۹۲۹، ص ص ۵_۶
۳۰. // // // ص ص ۶_۷
۳۱. // // // ص ص ۸_۹
۳۲. پښتون، اپریل، کال ۱۹۲۹، ص ص ۵_۱۰
۳۳. // // // ص ص ۱۱_۱۸
۳۴. // // // ص ۳۶
۳۵. پښتون، مې، کال ۱۹۲۹، ص ۵
۳۶. // // // ص ۸
۳۷. // // // ص ۱۰
۳۸. پښتون، جون، کال ۱۹۲۹
۳۹. // // // ص ص ۹_۱۰
۴۰. // // // ص ص ۳۹_۴۰
۴۱. پښتون، جولايي، کال ۱۹۲۹، ص ۱۰
۴۲. // // // ص ۱۲
۴۳. // // // ص ص ۱۴_۱۵
۴۴. // // // ص ص ۴۲_۴۳
۴۵. پښتون، اگست، کال ۱۹۲۹، ص ص ۱۳_۱۴

محمد انعام واک

اماني دوره

او په افغانستان کې د ملت جوړونې بهير

لرليد:

په يوه ځانګړي سياسي جغرافيه کې د خلکو هغه ټولنه، چې ګډې تاريخي، کولتوري، اقتصادي او سياسي ګټې، ملي احساس، ايکې يو ملي هويت او ګډ ملي ارزښتونه ولري، "ملت Nation" او ددې ګټو او ارزښتونو د يوځای کېدو او پخلي بهير "ملت جوړونه Nation Building" بلل کېږي.

د يوه افغان پوه له نظره ملت هغې ټولنې ته وايي، چې اوسېدونکي يې له قومي، ژبني او مذهبي توپيرونو سره

سره ځانونه د هغې منلي غړي وبولي، هغې ته د زړه له کومې وفادار وي او له بلې هرې ټولنې زيات له هغې سره کلك ټولنيز، سياسي او رواني تړون ولري.(۱)

ژبني، قومي، مذهبي، ديني او تاريخي يووالی کولای شي چې له ملت جوړونې سره مرسته وکړي. خو په ملت جوړونه کې کېدای شي کله کله دا فکتورونه هومره پرېکنده رول ونه لوبوي. په نړۍ کې داسې ټولنې شته چې له هره پلوه متجانسې يانې نګه وي لکه جاپان او يا په ډېرو اړخونو کې سره توپير ولري لکه سويس.(۲)

د ملت جوړونې ستونزې او اسانتياوې د يوه هېواد له سياسي انکشاف سره نېغ تړاو لري. په لويديز کې سياسي تکامل ځانګړي سياسي پړاوونه وهلي دي:

ـ لومړی دولت جوړ شوی،
ـ بيا د ملت جوړونې کار پيل شوی،
ـ بيا اقتصادي ودې ته پام اړول شوی،
ـ وروسته په سياست کې د عامو خلکو ګډون، يانې ديموکراسي، مطرح شوې،
ـ او بيا له اقتصادي ودې وروسته د ملي عايداتو په وېش کار شوی.(۳)

سياسي انکشاف په افغانستان کې لرغوني سابقه لري، خو د "ملت جوړونې" په بڼه کې دې انکشاف نه خپل لازم پړاوونه وهلي او نه د کومې ځانګړې ستراتېژۍ له مخې پرې

عملي كار شوى. همداراز په افغان "ملت جوړونه" باندې لازمې تيوريكي څېړنې هم نه دي شوي، نو په همدې بنسټ زموږ ليكنې هم په دې اړه ډېرې لومړنۍ، خامې او نيمګړې دي. افغانستان ته د اسلام د مقدس دين د ظهور نه لا وړاندې په مركزي آسيا، غور او جنوبي اسيا، ملتان كې "سوري" او "لودي" حكومتونو په افغانستان كې د دولت او ملت جوړونې مونډ مات كړ.

ځينو افغانستان پوهانو په پنځلسمه پېړۍ كې د اعليحضرت "شيخ ملي" ټولنيز_اقتصادي ريفورمونه، په شپاړسمه او اولسمه پېړيو كې د اعليحضرت "پير روښان" او اعليحضرت "خوشال خان ختك" ملي غورځنګونه هم افغان دولتونه ګڼلي دي. دوى كله كله پښتون په يوازې ځان "ملت" ګڼلى. موږ پخپله هم ځانته د افغان ملت خطاب كوو. ښايي دا خبرې ددغه يا هغه "ملي" او "سياسي" مصلحت او يا واقعيت په بنسټ وي، خو ددې مصلحتي او يا واقعيتي تېزسونو د ثبوت لپاره ژوره څېړنه په كار ده.

د افغانستان موسس ستر احمد شاه بابا د دولت او ټولنې هويت "افغان" وباله. څه ناڅه دوه نيمې پېړۍ وړاندې په "افغان" هويت باندې د مېشتو قومي ګروپونو سلا په معاصر افغانستان كې د افغان "دولت" او افغان "ملت" جوړونې د بنسټ ډبره كېښوده.

سره له دې چې امير عبدالرحمن خان (۱۸۸۰_۱۹۰۱) د

ملت جوړونې په اړه ځانګړې ستراتيژي درلوده او په ملت جوړونه کې يې د انجنير په توګه د باچا، د معمار په توګه د پوځ او د کاريګرو په توګه د خلکو په رول ټينګار کاوه.(۴) خو بيا هم سياسي انکشاف د دولت جوړونې تر پولو وانه وښت.

د انګرېز او افغان له درېيمې جګړې وروسته په اماني دوره (۱۹۱۹_۱۹۲۹) کې ملت جوړېدنې ډېر وخت نه درلود. د اماني دورې لومړی پړاو (۱۹۱۹_۱۹۲۴) د ملت جوړونې د هڅو او دويم پړاو (۱۹۲۵_۱۹۲۹) د بهرنی لاسوهنې او کورني اغتشاش له امله د دولت او ملت ورانونې پړاو و.

په داسې حال کې چې په اروپا کې د سياسي انکشاف پړاوونو هر يوه لږ تر لږه پېنځلس شل کاله وخت اخيستی، نو د اماني دورې لومړی پېنځه کلن پړاو د ملت جوړونې لپاره لږ وخت و.

ويلای شو چې سياسي انکشاف په افغانستان کې د دولت جوړونې له پړاوه ورانده نه دي تللي. د کورنيو عواملو په توګه د ټولنيز پرمختګ د ښو طرحه شويو او اوږدې مودې د پلانونو نشتوالي او ددې پلانونو په طرح کې د کورنيو بشري او اقتصادي منابعو په نظر کې نه نيول(۵) د دولتي حاکميت د ټينګېدو نه وروسته په ډېرې چټکۍ د سياسي انکشاف د نورو پړاوونو يوځايي پيل له يو خوا او

وخت په وخت د افغانستان په لار شمال ته د جنوب او جنوب ته د شمال د ښکېلاك سياسي او پوځي مانورو له بلې خوا، افغانستان ته د ملت جوړونې چانس نه دی ورکړی. لږ تر لږه په تېره يوه نيمه پېړۍ کې د افغان او انګرېز درې جګړې يو او په ۱۹۸۰ لسيزه کې د افغان شوروي جګړه بل مثال دی. داسې چې انګرېزي ښکېلاك د نولسمې پېړۍ په پای کې "افغانستان" او شوروي ښکېلاك له هغې يوه پېړۍ وروسته، د شلمې پېړۍ په پای کې افغان "ملت" ټوټه کړ.

اماني دوره:

اماني دوره په واقعيت کې د دريو اهدافو لپاره پيل شوه:

۱ـ د يوه نوي او ملي دولت جوړول،

۲ـ د سياسي خپلواکۍ بيا ګټل،

۳ـ د ټولنيز ـ اقتصادي نظام بدلول.

د سياسي انکشاف لومړی پړاو يانې د نوي دولت جوړېدل په برياليتوب سرته ورسېد. د هېواد سياسي خپلواکي بيا ترلاسه شوه، خو د دولتي واك د غزولو، د ملي هويت د پخولو، د يوې ملي ټولنې د جوړولو، اقتصادي ودې، سياسي ديموکراسۍ او د عايداتو د عادلانه وېش غټ غټ ملي کارونه په مخ کې وو.

د دولتي واک غزول:

دولت په نهو اداري واحدونو (پېنځو غټو ولايتونو او څلورو اعلی حکومتونو) کې د درې ګونو "اجرائيه، مقننه او قضائيه" قواو له لارې د دولتي واك د غزولو كار مخكې بيوه.(٦)

ملي هويت:

په قومي-ژبني لحاظ ارجل يانې نامتجانسو ټولنو كې د ملت جوړونې لومړی او ستونزمن كار د "ملي هويت" ټاكل او پخول دي، خو دا چې په افغانستان كې د دولت او ټولنې هويت په عنعنوي توګه "افغان" پاتې و، نو په اماني دوره كې، هم په افغان هويت باندې يوه عمومي سلا موجوده وه، خو تر هغه ځايه چې د ملي هويت خبره له قومي-ژبني جوړښت سره تړاو لري، نو دا خبره د څېړلو ده.

افغان ملت جوړونه په افغانستان كې له افغان ژبني جوړښت سره ستونزې لري او دا ملي تاوان په دې كې دی، چې قومي جوړښت په افغانستان كې په ژبني جوړښت نه دی لګېدلی. قومي جوړښت يو او ژبني جوړښت بل دی.(٧) د دولت سياسي ژبه يوه او ملي ژبه بله پاتې شوې ده، نو د يوه پاخه ملي هويت په نه جوړېدلو كې كولتوري عنصر يانې د يوې ملي ژبې نشتوالی هم لاس كړی دی.

د قومي جوړښت له مخې دا ستونزې بنسټيزې نه دي، ځكه

نه یوازې دا چې قومي جوړښت په افغانستان کې یو په بل کې یو ننوتی جوړښت پاتې شوی، بلکې د ځینو نامتجانسو ګاونډیو ټولنو، د ساري په توګه د ایران او پاکستان، د قومي جوړښت په پرتله یو مناسب جوړښت هم دی.

له دغسې یوه مناسب قومي جوړښت او تجانس سره سره بیا هم د یوه ښه انکشاف په توګه په افغانستان کې د یوه Ethnic Nation په ځای د یوه **Civic Nation** د جوړېدو هڅې شوي دي، خو په افغان بټۍ کې د بېلو بېلو قومي ګروپونو خام پخلي او کمزوري ملي Integration د یوه پاخه او پیاوړي ملي هویت لار نیولې ده. همدلته ده چې له اماني دورې څه ناخه اتیا کاله راوروسته هم ژبه د یوې ملي ستونزې په توګه لا پاتې ده، ځینې افغان قومي ګروپونه ځان نن سبا افغان نه، بلکې افغانستاني بولي او د یوه مرکزي او پیاوړي افغانستان په ځای د یوه کمزوري او وېشلي افغانستان غوښتنې پوره قوت لري.

په اماني دوره کې په ملت جوړونه کې د کولتوري ارزښتونو او یوې ملي ژبې په بنسټیز رول ټینګار وشو. د نړۍ د یوه نومیالي ناروېژي انتروپولوګ پروفیسر فریدریك بارت **Prof.Fredrik Barth** له قوله په ۱۹۲۰ کلونو کې په افغانستان کېې د ملت جوړونې کار پیل شو. هغه وایي، چې په دې لړ کې یوې اکادمیکې ژبې ته د پښتو ژبې د اوچتولو او ملي کولو (د افغانستان ژبه) هڅې پیل شوې.(۸)

د نړۍ نومیالی ختیز پوه او بیا وروسته پښتو ژبپوهاند Georg Morgenstierne په ۱۹۲۴ کال کې افغانستان ته سفر وکړ. افغان ټولواک د هغه تودهرکلی وکړ. د پښتو ژبې د معیاري کېدو په لار کې د نورو څېړنو په څنګ کې ناروېژي ختیز پوه د پښتو ژبې Ethymology ولیکله.(۹) د یوې ملي ژبې د جوړېدو کار افغان ټولواک غازي امان الله له ځانه پیل کړ. هغه خپله پښتو ژبه زده کړه.

لیدل کېږي، چې د افغاني ملت جوړونې دې ارخ ته د اماني دورې پام و، خو وروسته په لازم ډول تعقیب نشو، نو تر هغه ځایه چې قومي او ژبني جوړښتونه هم په ملت جوړونه کې لاس لري، په افغانستان کې له اماني دورې مخکې او راوروسته د دولتونو د پوره بې مسئولیتۍ، اغماض او د یوې رښې ستراتیژۍ او ملي هوډ د نشتوالي له امله په افغان بټۍ کې د بېلو بېلو قومي ګروپونو د نه ویلې کېدو او یوې ملي ژبې د نه جوړېدلو له امله یو پوخ افغان ملي هویت منځ ته رانغی، نو په زغرده ویلای شو چې ملت جوړونه په افغانستان کې د یوه "پاخه ملي هویت" له بحران سره مخ وه او ده.

اقتصادي پرمختګ:

د ملت جوړونې د یوه درېیم پړاو په توګه اماني دورې په افغان "ملت جوړونه" کې اقتصادي پرمختګ ته پاملرنه وکړه او یو لړ اقتصادي بریاوې هم ترلاسه شوې. د اماني

دورې د دويم پړاو په وروستيو کې، کله چې له ۱۹۲۷ کال څخه بدلانه زور اخيست، دولت يو لړ بهرني اقتصادي تړونونه ترلاسه کړل، خو زياتېدونکې سياسي ناکرارۍ، لړو کورنيو بشري او طبيعي منابعو، د ښه پلان او ښې متودولوژۍ نشتوالي، اماني دولت ته د اقتصادي بنسټونو د رغونې په دود د يوه پياوړي مواصلاتي نظام، پخو سړکونو، تجارتي مارکېټونو، ميدانونو، د ښار او کور جوړولو، د کرنې او اوبو لګولو او نورو اقتصادي منابعو د هستولو او په کار اچولو او په پای کې د ملي عايد د عادلانه وېش وخت ورنه کړ.

قومي مساوات او ملي يووالی:

اماني دورې په افغان ملت جوړونه کې د قومي مساوات او ملي يووالي لپاره هم ګامونه واخيستل. د اماني دورې د ۱۹۲۳ کال د اساسي قانون د اتمې، نهمې، لسمې، دوه ويشتمې او څليريشتمو مادو له مخې د افغانستان ټول اوسېدونکي پرته له ديني، مذهبي، جنسي، قومي او نژادي تبعيضه د افغانستان د مساوي حقونو درلودونکي تبعه وګڼل شول.(۱۰) او په قانوني ډول د ملي يووالي او يوه موټي "ملت جوړونې" هڅه وشوه.(۱۱)

ښوونه، روزنه او کولتوري پرمختګ:

د ملت جوړونې د يوه مهم توکي په توګه د ښوونې او

روزنې په برخه کې هم بې ساری پرمختګ وشو. د وخت د اساسي قانون د ۶۸مې مادې له مخې لومړنۍ زده کړې حتمي شوې. ۳۲۲ لومړني، ۳لیسې او ۲۲ مسلکي ښوونځي جوړ شول. په مسلکي ښوونځیو کې درې زرو (۳۰۰۰) او لومړنیو ښوونځیو کې په ۱۹۲۷ کال کې ۵۱۰۰۰ تنو زده کړه کوله. تر ۱۹۲۷ کال پورې د پرش توکه ببل ببل درسي کتابونه په ۶۹۳۵۷۵ شمار کې چاپ شول. یو شمېر نارینه او ښځینه زده کوونکي د لوړو او مسلکي زده کړو لپاره بهر ته واستول شول. د ملي شعور او ملي احساس د پیاوړي کولو لپاره د اماني دورې په لومړي پړاو کې څه ناڅه ۱۳ خپرونې په مرکز او ولایاتو کې خپریدې.(۱۲)

سیاسي ډیموکراسي:

د ټولنیزو، کولتوري او اقتصادي ریفورمونو په پلي کولو برسېره د سیاسي دیموکراسۍ په دود سیاسي فعالیت ازاد، سیاسي خپرونې تاسیس او لږ تر لږه دوه سیاسي ګوندونه، یو کینې او بل ښي، جوړ شول.(۱۳) په اماني دوره کې ددې سیاسي ګوندونو یو تن هم د دولت له خوا اعدام نشو.(۱۴)

ملت جوړونه که امت جوړونه:

په ۱۹۱۹ کال کې اماني دولت له شوروي اتحاد سره د

دوستۍ اړیکې ټینګ کړل. شوروي مشرانو افغان دولت ته د نړۍ د یوازیني خپلواك مسلمان دولت په سترګه کتل او هغه یې د ازادۍ په لوري د نړۍ د نورو مسلمانانو رهبرۍ ته هڅاوه.(۱۵) افغان ټولواك غازي امان الله خان تر ۱۹۲۲ کال پورې له پان اسلامیزم سره مرسته وکړه. هغه په جنوبي اسیا، هندوستان، کې د انګرېزي ښکېلاك په وړاندې د "خلافت او هجرت" او په مرکزي اسیا کې د بلشویکي ضد "باسمچي" غورځنګونو سره مرسته کوله. هغه په دې ډول د هېواد دننه او بهر د اسلام د یوه قهرمان په توګه وپېژندل شو.(۱۶)

تر ۱۹۲۱ کال پورې د اماني دورې بلشویکي او انګرېزي ضد سیاستونو شوروي او برتانیه په اسلامي نړۍ کې ګوښه کړل.(۱۷) او کابل د انګرېزي او شوروي ښکېلاك په وړاندې د سیمې د ملي او اسلامي غورځنګونو د مشرۍ مرکز وګرځېد.

خو دې پالیسیو که له یوې خوا د افغانستان د سیاسي خپلواکۍ د لاخوندي کولو لپاره حیاتي اهمیت درلود، نو له بلې خوا یې د افغان ملت جوړونې انرژي په "اسلامي امت جوړونه" هم لګوله.

د اماني دورې د ملت جوړونې کورني امکانات:

له افغان ملي او مذهبي عقایدو سره برابر د غازي امان الله له خوا دننه په هېواد کې د دین، دولت، ملت او وطن د

شعار پورته کول[۱۸] له انګرېز نه د درېیمې جګړې د ګټلو په نتیجه کې د یوه غټ ملي امکان په توګه د "غازي" د لقب ګټل او بیا په ملي سیاست کې ددې لقب سیاسي ګټه، د اماني دورې په لومړي پړاو (۱۹۱۹_۱۹۲۴) کې د دولت او خلکو ترمنځ متقابل باور، له مرکز نه د اطرافو اطاعت، د خلکو له خوا د دولتي احکامو منل، دولت ته مالیه او اعانه ورکول، دې ټولو د اماني دورې د ملت جوړونې باالفعل کورني سیاسي او اقتصادي امکانات برابرول.

کورني مخالفین: ملا او خان:

یو شمېر مذهبي او روحاني قوتونه څه د اماني دورې د پېرنیو مخالفینو له خوا، څه د خپل په شا تلونکي طبیعت له مخې او څه په ټولنه کې ددې قوتونو له سیاسي او کولتوري موقف سره د اماني دورې د مترقي پروګرامونو د ټکر له مخې ان د اماني دورې د لومړي پړاو (۱۹۲۳) راهیسې د اماني دولت په وړاندې تجهیز او تشویق شول. تر دې چې دې په شا تلونکو قوتونو په ۱۹۲۹ کال کې د سقاو د زوی اړ او دوړ اسلامي پاڅون وباله. ان لا نن هم د افغانستان ځینې بنسټپالي اسلامي تنظیمونه هغه اسلامي پاڅون ګڼي. ځینې څېړونکي د دې اړ او دوړ پړه په اماني دولت اچوي او د هغه یو علت د مرکزي اسیا له "باسمچي" غورځنګ سره د اماني دولت د مرستو پرېښودل ګڼي.(۱۹) فیوډال، ملا او روحاني په شاتلونکي قوتونه، چې ان د

اماني دورې د ۱۹۲۳ کال د مترقي اساسي قانون نه ناراضه شوي وو.[۲۰] په ۱۹۲۹ کال کې یې د سقاو د زوی ملي ضد اغتشاش ته اوږه ورکړه. په دولت کې د خان او سردار د نفوذ له منځه وړلو او په قضايي چارو کې د مذهبي او فقهي کارکوونکو د واك راکمولو دا دواړه مذهبي او فیوډالي قوتونه د اماني دورې د مترقي پروګرامونو په وړاندې ودرول.

اقتصادي ستونزې:

اقتصادي ستونزو هم په خپل وار د اماني دورې د ټولنيز_اقتصادي بدلانه په لار کې تېرې واچولې. د ساري په توګه د هېواد په ختيز (پکتيا) کې په ۱۹۲۳ کال کې د دوو ملايانو په مشرۍ د لومړي ښکاره دولتي ضد اړ او دوړ ټکول دولت ته د څه ناڅه دوه کلني دولتي بودجې په بيه تمام شو.[۲۱]

مـــاليــه:

په عمومي توګه د ماليې زياتولو او په يو شمېر سيمو، د ساري په توګه په باميان، کوهدامان، کوهستانونو او هرات کې د باچا په نه موجوديت (ډسمبر ۱۹۲۷_جولای ۱۹۲۸) کې له بې وسه بزګرو او مالدارو نه د پاتې دولتي ماليې راټولولو هم د دولت د مخالفينو کتار پياوړی کړ:

ملي عايد له ۸۰ ميليونو افغانيو نه ۱۸۰ ميليونو

افغانیو ته جیګ کړای شو. ددې عاید په سلو کې څه ناڅه ۶۰ د ځمکو مالیات او د حیواناتو ټکس و.(۲۲)

<u>اداري فساد، بډه او دولتي ډلبازیو</u>: د ساري په توګه د باچا او صدراعظم ترمنځ تاو تریخوالي، له یوې خوا او د شته ستونزمنې سیاسي وضعې نه د یو شمېر دولتي مامورینو غلطې استفادې، اداري فساد او بډه (۲۳) په خپل وار د اماني دورې د ټولنیز_اقتصادي بدلانه او دولتي حاکمیت لار ونیوه.

بهرني مخالفین:

پیاوړي بهرني مخالفین د اماني دورې په وړاندې د کورنیو مخالفینو شاته ولاړ وو:

_ افغانستان ته د اسلامي خلافت د مرکز د انتقال نظر،

_ د شمال او جنوب، شوروي او انګرېزي ښکېلاك،

_ د انګرېزي او شوروي ښکېلاك په وړاندې د اماني دورې د مهاجرت د خلاصو دروازو سیاست،

_ او د مرکزي او جنوبي اسیا له مهاجرو سره ډول ډول مرستو،

دې ټولو او نورو د اماني دورې ملت جوړونه په ټپنو ووهله.

لنډیز:

_ ملت جوړونه په اماني دوره کې په یوه پیاوړي ملي

هوډ پیل شوه، خو ددې دورې د لومړي پړاو لنډ تنګ وخت او د دويم پړاو اړ او دوړ د ملت جوړونې د ستراتېژۍ د تخنيکي او تکتيکي ستونزو او يو له بله د ملت جوړونې د کوچنيو پړاوونو بېلول ژوره څېړنه غواړي.)

_ اماني دوره په واقعيت کې يو افغاني رنسانس او د بنسټيز ټولنيز_اقتصادي بدلانه يوه بې سارې دوره وه، خو ددې دورې د "افغان ملت جوړونې" په وړاندې:

_په افغانستان کې د پرمختګ له دوو دايمي عناصرو، مذهبي محافظه کارۍ او کولتوري حساسيت، سره د اماني دورې ټکر له يوې،

_ او د مذهبي محافظه کارۍ، کولتوري حساسيت او بهرني ښکېلاك د پياوړي مثلث جوړېدل له بلې خوا،

_ د افغان "ملت جوړونې" د يوې ښکاره او رڼې ستراتېژۍ نشتوالي،

_د سياسي انکشاف د بېلو بېلو پړاوونو يو واري او چټك پيل،

_ په افغان بټۍ کې د يوه پياوړي Integration نشتوالي،

_ او د يوه "پاخه" ملي هويت بحران،

_ د ټولنيز_اقتصادي نظام د بدلولو حساسيتونو،

_ د يوه ملي سياسي ضرورت له مخې د اماني دورې د مهاجرت د خلاصو دروازو سياست،

_د شمال او جنوب پياوړو ښکېلاګګرو او د افغانستان حساسي سياسي جغرافيې،

هر یوه په خپل خپل ځای او بیا دې ټولو په ګډه د امانی دورې د ملي دولت، د یوې پرمختللې ملي ټولنې او ملت جوړونې سره بریالی دښمنی وکړه.

اخځونه:

۱، ۲، ۳ د ډاکټر انورالحق احدي مقاله (ملي ژبه د ملي ټولنې بنسټیزه ستن)، د پښتو ژبې د ودې ارتیا او لارې چارې (د بېلوبېلو لیکوالو د لیکنو ټولګه)، ۹_۱۴ مخونه، د پښتني فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنه، جرمني، ۱۹۹۹ کال.

4_ Wak, Mohammad Enam, "Afghanistan:Afghan nationalism and Islamic fundamentalism",p.6,Danish Book Center, Peshawar, Pakistan, 1999.

5_ Shahrani, M.N (1986) State Building and Social Fragmentation in Afghanistan:in A. ·Banuazizi and M.Weiner (eds), The state, Religion and Ethnic Politics:Afghanistan, Iran and Pakistan, Syracuse University Press, p.47.

۶_ میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۷۹۴، ۷۹۶ مخونه، د چاپ کال ۱۳۶۶، چاپوونکی مرکز نشر انقلاب با همکاري جمهوري، چاپ سوم، چاپ اول جمهوري.

7- Wak foundation for Afghanistan, The Ethnic Composition of Afghanistan,pp.10-19-27, KOR, Peshawar, Pakistan,1999.

8_ An interview with prof.Fredrik Barth, Afghanistan Nytt, p.12, A.nytt 1/2002, Oslo,9 Ibid,p12.

۱۰_میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۷۹۴ مخ.

11_Shahrani, M.N (1986), State Building and Social Fragmentation in Afghanistan: in A Banuazizi and M.Weiner (eds), The state. Religion and Ethinic politics:Afghanistan, Iran and Pakistan. Syracuse University, p.46.

۱۲_ میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۷۹۲، ۷۹۳ مخونه.

۱۳_پورتنی اخځ، ۷۹۷ او ۷۹۸ مخونه.

۱۴_ پورتنی اخځ، ۷۹۸ مخ.

15,16,17. Shahrani, M.n. (1986), State Building and Social Fragmentation in Afghanistan: in A Banuazizi and M.Weiner (eds), The state, Religion and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran and Pakistan. Syracuse University press. p.46.

17, ibid, p.45.

19_ibid,p.46.

20_ ibid, p.47.

21_ibid,p.48.

۲۲_میر غلام محمد غبار، پورتنی اخځ، ۷۹۲مخ.

۲۳_پورتنی اخځ، ۸۰۴ او ۸۲۳ مخونه.

عبدالباري جهاني

د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو د ناکامېدلو علتونه

په افغانستان کې چې هر وخت د ترقۍ، تغییر او تنویر کلمات یادېږي، نو د اعلیحضرت امان الله خان نوم به سم ورسره ملګری وي. د افغانستان په تاریخ کې به هېڅ مشر په دغه اندازه له خپل اولس او د هغه له ترقۍ سره دونه ژوره، صمیمانه او صادقانه لېوني مینه نه وي ښودلې. د افغان اولس د نېکمرغه کولو، عصري کولو او پرمخ بیولو

سره د امان الله خان مینه د یوه پاچا مینه نه، بلکې د یوه شاعر، هنرمند او نقاش مینه وه، چې زیاتره په احساس افاده کېدله، خو لکه ثرنگه چې بیده اولسونه د خپلو هنرمندانو او شاعرانو د احساس په ژبه ډېر ناوخته پوهېږي، دغه راز د خپل دې وطن پالونکي پاچا په نیکو احساساتو او سپېڅلې مینې هم هغه وخت وپوهېدل، چې هغه وخت یې د ارمان او افسوس اوښکې پسې تویولې، چې هغه د دوی او د خپل گران هېواد له تودې غېږې څخه، چې ده د جنون تر سرحده مینه ورسره درلوده، ډېر لرې تللی و او نور یې د بېرته راستنېدلو امکان موجود نه و. هغه په ژوند د خپل اولس لپاره مړ شوی و او هغه ژبې، چې دده په یاد وگړېدلې، وار په وار غوڅې شوې.

امیر امان الله خان، چې په نړۍ کې د وخت د تر ټولو ستر استعماري طاقت په مقابل کې د سر پورته کولو او د جنگ د اعلانولو په افتخار خپل اولس په جوش او خروش استقبال کړی او د غازي لقب یې ورکړی و، خپل هغه اولس صرف د ترقۍ، ازادۍ او پرمختگ سره د لېونۍ مینې په گناه د کافر او لامې په نوم له ملکه وشاړه، خو د هغه پیل کړي اصلاحات ناکام نه، بلکې د ناپوهانو او داړه مارانو د اغتشاش له امله د لنډې مودې لپاره بند ش... ول او ددې اغتشاش سره گواکې د اماني نهضت کمبله ټوله شوه، خو افغان اولس د شلمې پېړۍ په وروستیو لسیزو کې د دوهم

ځــل داخلـــي جنګونـــو تـــر پيـــل کېـــدلو پـــورې، د ترقـــۍ او پرمختګ پر لور، کله بيده او کله ويښ ګامونه پورته کړل.

افغانســتان لــه برتــانوي اســتعمار څخــه د اســتقلال د ګټلـو پــه وخــت کــې داســې هېــواد و، چــې ســړی يــې لــه خپلـو تقريبــاً ټولـو ګاونــډيو هېـوادونـو څخــه وروســته پــاتې بلــلای شــي. سـواد د نشـــت پـــه انـــدازه و او خلکـــو بـــه حتـــى خپـــل خصوصـــي او كـــورني ليكونـــه پـــه مـــلا ليكـــل او لوســـتل او د ژونـــد د تقريبـــاً ټولـــو معلومـــاتو او اطلاعـــاتو منبـــع يـــې ملايـــان او د جومـــاتونو انګړونـــه وو. راډيـــو وجـــود نـــه درلـــود او لـــه يـــوه ښـــار څخـــه تـــر بـــل ښـــار پـــورې د ســـفر كولـــو لپـــاره كلـــه شـــپې او كلـــه هفتـــې پـــه كـــار وې.

اعليحضـــرت امـــان الله خـــان پـــه داســـې يـــوه وروســـته پـــاتې عنعنـــوي او پـــه دننـــه كـــې پرمتخاصـــمو فرقـــو او قومونـــو وېشـــل شـوې ټولنـه كـې اصـلاحاتو تـه مـلا وتـړلـه، چـې پـه هغـې كـې هـر اصــلاحي پروګـــرام د يـــوه انقـــلاب راوســـتلو معنـــى درلـــوده. ددې اصـــلاحاتو پـــه پيـــل كېـــدلو، تعقيبېـــدلو او ناكامېـــدلو كـــې د اعليحضـــرت امـــان الله خـــان شخصـــيت او اغېـــزه تـــر بـــل هرڅـــه زيـــات مطـــرح دي. دا ځكـــه چـــې افغانســـتان شـــاهي نظـــام درلـــود او شـــاهي نظامونـــه كـــه هرڅـــو نـــه ډيموكراتيـــك هـــم واى بيـــا هـــم پاچـــا تـــر ټولـــو قـــواوو برتـــر او تـــر ټولـــو يـــې برخـــه او مســـووليت زيـــات و. پـــه عمـــومي صـــورت ويـــلای شـــو، چـــې اعليحضـــرت امـــان الله خـــان پـــر وطـــن او ترقـــۍ مـــين شـــهزاده و، خـــو پـــه يـــوه

وروسته پاتې ټولنه کې د دونه ژورو او حتی آنی اصلاحاتو د راوستلو داېره یوازې وطن پالنه او مینه کافي نه وه. امیر امان الله خان بیا هم یو شهزاده و. هغه د ژوند ترخې او خوږې نه وې لیدلې. هغه ته قدرت په میراث پاتې شوی او د اصلاحاتو د پروګرام له جدیت څخه یې ښکاري، چېې د خپل وطن په حالاتو ډېر خبر نه و.

یو له هغو کسانو څخه، چې د استقلال په جګړه کې یې فعاله برخه درلوده او هم یې وروسته د پوځ په تنظیمولو او روزلو کې فعاله ونډه اخیستلای شوای هغه سپه سالار محمد نادر خان و، چې اعلیحضرت امان الله خان یې پر هوښیارو مشورو غوږ ونه نیوی او ډېر ژر د افغانستان له فعالې سیاسي صحنې څخه ګوښه کېدلو ته مجبور شو. نادر خان په کال ۱۹۲۴ کې له کابل څخه د وتلو په وخت کې پېش بیني وکړه، چې د امان الله خان چټک اصلاحات به د افغانستان د بربادۍ او دده د سقوط سبب شي. (تیتلر، ص ۲۲۵).

د امان الله خان د بربادۍ یو لوی علت دا و، چې هغه د خوست له پاڅون څخه هېڅ عبرت وانه خیست. په هغه پاڅون کې، چې د منګلو او ځاځیو لویو قبایلو برخه پکې درلوده او لا یې د پاڅون په جریان کې د پخواني پاچا محمد یعقوب خان زوی عبدالکریم د پاچا په حیث ټاکلی و، د خلکو اصلي او یا لږ تر لږه څرګند شعار دا و، چې د امیر

امان الله خان اصلاحات د شریعت مخالف دی او هغه کافر دی او باید چې له قدرته لیرې شي.

د اعلیحضرت امان الله خان پوځ له هغه پاڅون سره، چې بالاخره یې د لوګر او غزني ځینې سیمې هم ورسره واخیستلې، د مقاومت توان نه درلود او امان الله خان بالاخره مجبور شو، چې ملایانو ته د ځینو امتیازاتو په ورکولو سره د منګلو او ځاځیو په مقابل کې د نورو قبایلو مرسته ترلاسه کړي او د خوست د پاڅون چاره په وکړي.(رفورم، ص۱۲۳)

اعلیحضرت امان الله خان باید پوه شوی وای، چې نه دده اصلاحات لکه څرنګه چې ده یې فکر کاوه، خلکو او په تیره بیا د هغوی مذهبي مشرانو ملایانو ته د منلو وړ دي او نه دی ددغه راز اصلاحاتو په مقابل کې د راپورته کېدونکو احتمالي عکس العملونو د ځپلو لپاره قوي پوځ او قوه لري. دغه راز نه د افغانستان ختیځ سرحدات، چې هاخوا ته یې په لسګونو فراري شهزاده ګان او د تخت و تاج مدعیان پراته دي، چنداني مصون دي. دا شهزاده ګان او د تخت او تاج مدعیان دده د نیکه امیر عبدالرحمن خان په وخت کې له افغانستان څخه فرار شوي وو. مګر امیر عبدالرحمن خان د هغوی د کوښښونو او د افغانستان د بې ثباته کولو په منظور د هغوی د نقشو د شنډولو دپاره هر وخت پر قوي پوځ، غښتلو او وفادارو جنرالانو او مطلقې مرکزي ادارې

باندې تکیه کوله او هم یې د سرحد پورې خوا ته له برتانوي هند سره داسې دوستانه اړیکې ساتلي وو، چې هغه دولت هر وخت د افغانستان په چارو کې له منفي مداخلې څخه ځان ژغوره او خپل خیر یې د امیر عبدالرحمن خان په دوستي، د هغه تر سلطې لاندې په قوي او یو موټي افغانستان کې لیده. د امیر امان الله خان پلار امیر حبیب الله خان ځینې دغه شهزاده ګان پخلا کړل او د افغانستان د اداري سیستم او پوځ په بهترولو او اصلاح کولو کې یې کار ورڅخه واخیست. هغه د هر خطر په مقابل کې خپله هوښیاري وساتله، د پوځ پر قوت یې تکیه وکړه او د خپل غښتلي ختیځ ګاونډي برتانوي هند دوستي یې له لاسه ورنه کړه.

خو اعلیحضرت امان الله خان له انقلابي اصلاحاتو سره د لېونۍ مینې له امله ځان په لوی لاس په هره جبهه کې له خطر او مقابلې سره مخامخ کړ. هغه باید استقلال له جنګ څخه وروسته، چې که یې په اینده کې د انګرېزانو دښمني په بیه وانه خیستله، نو دوستي خو یې لږ تر لږه له لاسه ورکړه، نو په دې صورت کې باید د مرکزي قدرت او منظم پوځ قوي کولو او بهترولو ته متوجه شوي وای او ځان یې له دغه درکه د راپیدا کېدونکو احتمالي خطرونو سره مقابلې ته چمتو کړی وای.

د اعلیحضرت امان الله خان نیکه، امیر عبدالرحمن

خان، چې تر امان الله خان په څو چنده کمو وسایلو او تقریباً تش لاس قدرت ته ورسېد، د خپل قدرت په زمانه کې له پیرانو او ملایانو څخه امتیازات او هغه عایدات واخیستل، چې هغوی د اوقافو له لارې ترلاسه کول او د ملا مشك عالم، ملا نجم الدین اخوند، چې د هډې په ملا صاحب مشهور دی، کندهاري عبدالرحیم اخوندزاده او ډېرو لویو بانفوذو او مقتدرو پیرانو او ملایانو سره مخامخ شو، مګر هغه نه یوازې پر زور او پوځ باندې کلکه تکیه کړې وه، بلکې ځان یې د ملایانو او پیرانو ترڅنګ له نورو اجتماعي او عنعنوي تضادونو سره مخامخ نه کړ، خو اعلیحضرت امان الله خان له یوې خوا خپل پوځي قدرت دونه کمزوری کړ، چې د خوست د پاڅون د ځپلو لپاره یې نورو قبایلو ته د مرستې خواست وکړ او له بلې خوا یې په داسې بې تعلیمه ټولنه کې، چې د علم او سواد رڼا د نشت په اندازه وه، پر تقریباً ټولو کلتوري او عنعنوي بنسټونو باندې په یوه ځل حمله پیل کړه. هغه کولای شول چې خپل اصلاحات په کراره کراره عملي کړي او د افغانستان وروستیو حوادثو وښودله، چې د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو عملي کېدل نه یوازې غیر ممکن نه وو، بلکې د ټولنې تقریباً ټولو طبقاتو یې په خلاصه غېږه هرکلی وکړ.

د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د پاچهۍ په وروستیو کلونو کې یعنې د اماني نهضت له ناکامېدلو څخه څه کم

نیمه پیړۍ وروسته په افغانستان کې داسې سیمه نه وه، چې د نجونو ښوونځي یې نه درلودل او د کندهار په څېر محافظه کار او مذهبي ولایت څخه نجونې اروپایي ملکونو او شوروي اتحاد ته د عالي تحصیلاتو لپاره ولاړې.

د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو د ناکامېدلو ترټولو عمده علت دا و، چې هغه کارونه چې ده باید تر ټولو وروسته کړي وای، هغه یې تر ټولو دمخه وکړه او هغه کارونه، چې ده باید تر ټولو لومړی کړي وای، چې هغه د پوځ قوي کول او عصري کوي او د ټولنې باسواده کول، ښاري کول او صنعتي کول وو او باید چې خپله ټوله انرژي یې ورته متوجه کړې وای، یا یې ونه کړه او یا یې دونه لږ توجه ورته وکړه، چې لږ تر لږه د دونه انقلابي اصلاحاتو لپاره کافي نه وو.

د افغانستان په تاریخ کې ښايي ډېرو لږو مشرانو د اعلیحضرت امان الله خان په څېر د ټولنې په ټولو طبقاتو کې محبوبیت درلودلی وي. یوازې د غازي نوم کافي و، چې د هغه په مقابل کې هر ډول ښورښ شرعاً ناروا کړي او ټول مخالفین یې باغیان وبلل شي. ښايي دغه محبوبیت او دده په نزد د اصلاحاتو حقانیت، هغه دونه مغرور کړی و، چې د محمود طرزي په څېر هوښیار او وطن پالونکي او د نادر شاه په څېر تکړه او محتاط ملګري یې خوابدي کړل او د محمد ولي خان، محمود سامي او علي احمد خان په شان

احساساتي، غوړه مالو او پر خپلو شخصي ګټو مین کسان یې پرخان راوګرځول، چې یې اعلیحضرت امان الله خان د ټولنې له ټولو واقعیتونو څخه بې خبره وساته او هم یې د هغه د قدرت او ژوند په حساسه مرحله کې ځانونه ورڅخه ګوښه کتل او حتی له دښمن سره یې همکاري وکړه. (رفورم، ص ۱۲۳_۱۲۱)

محمود طرزي، چې د امیر امان الله خان له ناکارو او غوړه مالو درباریانو سره یې چنداني ګوزاره نه شوای کولای، له کابل څخه د علاج لپاره سویس ته ولاړ. هغه که څه هم د اوږدې مودې لپاره په اروپا کې پاتې شو، خو له اروپا څخه یې په افغانستان کې هغه څه لیدلای شوای، چې امان الله خان له کابل څخه له ارګ څخه نه شوای لیدلای او یا یې چا د لیدلو مجال نه ورکاوه. محمود طرزي د کال ۱۹۲۷ د ډسامبر له میاشتې څخه مخکې، چې امیر امان الله خان د اروپا او اسیا د اوږدې دورې د پیل کولو لپاره تیاری کاوه، ځان له سویس څخه کابل ته ورساوه او اعلیحضرت امان الله خان ته یې وویل، چې له افغانستان څخه په هیڅ توګه او د هیڅ مقصد لپاره د خارج په دونه اوږده سفر روان نه شي، ځکه چې د افغانستان وضع د هغه د دونه اوږده غیابت لپاره مساعده نه ده. (دوبرې ۴۵۰) خو امیر امان الله خان د هغه مشوره ونه منله او د هغه کال د ډسامبر په میاشت کې د اروپا او آسیا په اوه میاشتنۍ دوره

روان شو. اعلیحضرت امان الله خان پر خپله خبره ټینګ ولاړ و. نه یوازې یې د اروپا د دونه اوږده سفر عزم فسخ نه کړ، بلکې محمد ولي خان یې چې مخکې یې اروپایي هېوادونو او امریکا ته د سیار سفیر په حیث استولی و، د سلطنت د مقام د کفیل په حیث وټاکه او سفر یې پیل کړ. (ریفورم ۲۰۱)

اعلیحضرت امان الله خان نه یوازې د هېواد په ډېرو خطرناکو حالاتو کې خارج ته اوږد سفر پیل کړ، بلکې قدرت یې داسې سړي ته چې اهلیت یې نه درلود او لا د خطر په وخت کې د دښمن جبهې ته هم ورواوښت، پرېښود او په دې کې هېڅ شك نشته چې په خپل دې انتخاب او مقررۍ سره به یې د کابل او شاوخوا سرداران ډېر سخت خفه کړي وي.

اعلیحضرت امان الله خان نه یوازې په کابل کې د خپل هوښیار دوست محمود طرزي په مشوره عمل ونه کړ او د اروپا سفر یې پیل کړ، په اروپا کې یې هم د سپه سالار محمد نادر خان پر مشورو غوږ ونه نیوی، بلکې هیېواد ته له ستنېدلو سره یې د خپلو اصلاحاتو عملي کولو ته نور زور هم ورکړ. د افغانستان هغه ترخه واقعیتونه چې له امان الله خان څخه خپلو غوړه مالو درباریانو پټ ساتلي وو، په اروپا کې سپه سالار محمد نادر خان په خبر وو. هغه او دوو ورونو یې (سردار شاه ولي خان او محمد هاشم خان) ځانونه

د ایټالیې د ناپل ښار ته وروړسول او هلته یې ورته ووېل، چې د افغانستان په اوسنیو اجتماعي، سیاسي او اقتصادي شرایطو کې د چټکو او ژورو اصلاحاتو لپاره زمینه برابره نه ده، خو کله چې یې امیر امان الله خان پر مشورو غوږ و نه نیوه، نو سپه سالار هم بېرته د فرانسې جنوب ته ستون شو او د امان الله خان په نورو سفرونو کې یې له برخې اخیستلو څخه ډډه وکړه او کله چې امیر امان الله خان افغانستان ته د بېرته ستنېدلو امر ورته وکړ، سپه سالار یې پر امر باندې غوږ ونه کانه واچول. (سنځل نوید، ۱۴۹_۱۴۸)

لکه څرنګه، چې سپه سالار د اعلیحضرت امان الله خان پر امر غوږونه کانه واچول، دغه راز امان اله خان هم د هغه پر دوستانه او معقولو مشورو غوږونه کانه واچول او افغانستان ته له ستنېدلو سره سم یې خپلو اصلاحاتو ته لس چنده زور ورکړ.

سړی نه پوهېږي، چې امان الله خان به د خپلو اصلاحاتو د عملي کېدلو لپاره د چا پر زور حساب کړی و، ځکه چې د هغه اداري، پوځي، اقتصادي او اجتماعي اصلاحاتو له هغه څخه د لوړو او کښتو رتبو مامورین، پوځي افسران، خانان او ملکان او د ټولنې پر عنعناتو مین خلك ټول خوابدي کړي وو. (ریفورم ص ۱۲۰) د هغه پر ضد په جوماتونو کې تبلیغات روان وو او لویو ملایانو او پیرانو پر هغه باندې د کفر فتوا لګوله او ده بیا هم خپل اصلاحات په

داسې توګه عملي کول لکه چې اصلاً څه پېښه شوې نه وي.

په دې کې شك نشته، چې ملایان په تېره بیا پیران، چې هر وخت یې د انګلیسانو، سیکهانو او نورو غیر اسلامي قوتونو او ملکونو په مقابل جګړه کې تر هر چا او منظمو پوځونو او قواو زیاته او فعاله ونډه اخیستې وه. د افغانستان د استقلال د جنګ په وخت کې د اعلیحضرت امان الله خان تر ټولو ټینګ ملګري وو. مګر امان الله خان ته باید دا خبره څرګنده وای، چې پر ملایانو او پیرانو باندې یوازې د جهاد په وخت کې حساب کېدلای شي او کله چې د افغانستان په ځېر وروسته پاتې، بېسواده او پر خپلو عنعناتو باندې میني ټولنې کې د اجتماعي اصلاحاتو او هغه هم د امان الله خان په څېر انقلابي اصلاحاتو، حرکت پیل کېږي، نو ملایان او پیران تر ټولو د قوي او خطرناك دښمن په حیث د بې سوادو او بې خبرو خلکو د رهبرۍ بیرغ اخلي او په هغه صورت کې یوازې منظم او قوي پوځي قوتونه او مرکزي غښتلي حکومت د هغوی په مقابل کې مقاومت کولای شي.

په داسې حال کې چې اعلیحضرت امان الله خان خپل پوځ پخپله کمزوری کړي او د مرکزي حکومت د پرو سترو مقاماتو یې د ناراضي او فعالو سیاسي پیرانو، د شور بازار له حضرتانو، ګل آغا او شېرآغا سره اړیکې درلودل او د امان الله خان پر ضد دسیسو کې یې برخه ورسره

اخیستله. (فایر ص ۳۳۰)

سربېره پر دې چې د امان الله خان د اجتماعي اصلاحاتو په مقابل کې پراخ مذهبي عکس العمل موجود او تقریباً په هر جومات کې پنځه وخته په میلیونونو مسلمانانو د هغه په مقابل کې د ملایانو تبلیغات اورېدل. برسېره پردې، چې په اروپا کې د هغه د ملکې ثریا په لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو کې اخیستل شوي عکسونه د افغانستان په عنعنوي او بې سواده ټولنه کې لاس پر لاس کېدل او ټولو خلکو خپل پاچا تکفیراوه یا یې لږ تر لږه د تکفیر فتوا منله او برسېره پردې چې ګل اغا مجددي له څلورو سوو مذهبي عالمانو او مشهورو ملایانو څخه د امیر د کفر فتوا ترلاسه کړې او د افغانستان په اطرافو کې یې خپروله. (فایر ص ۳۹۰) امیر امان اله خان د خپلو بې وختو اصلاحاتو د راوستلو په برخه کې له خپل جدیت څخه لاس وانه خیست او په دغه وخت کې یې هم پېغلې نجونې د تحصیل لپاره ترکیې ته واستولې او په دې توګه یې لګېدلی اور نور هم تازه کړ.

د کال ۱۹۲۸ د سپتامبر د میاشتې له وروستیو شپو ورځو څخه د کابل په جنوب، شمال او ختیځ کې د ښورښونو اورونه ولګېدل. په ختیځ کې شینوارو او خوګیانیو حکومتي پوستې او قشلې چور کړې او د برتانیې قونسلګري یې چور او وسوځوله. که څه هم چې امیر امان الله خان ددغه ښورښ د ځپلو لپاره هېڅ پوځي قوه نه

درلـوده او يـوازې يـې لـه ياغيـانو سـره پـه مـذاکراتو اکتفـا کولـه، بيـا هـم ياغيـانو د ډسـامبر د مياشـتې پـه لومړيـو ورځـو کـې د روغـې جـوړې شـرايط ورتـه راواسـتول او لـه امـير څخـه يـې وغوښتـل، چـې خپـل اجتمـاعي اصـلاحات منسـوخ کـړي او د دوی نجـونې بېرتـه لـه خـارج څخـه ورتـه راوغـواړي او پـه عـوض کـې بـه هغـوی ټـولې هغـه وسـلې او مهمـات ورتسـليم کـړي، چـې لـه حکـومتي قشـلو څخـه يـې ترلاسـه کـړي دي.(ادمك ص ۱۴۱)، خـو امـير امـان الله خـان حتـی لـه دغـه مسـاعد فرصـت څخـه هـم پـر خپـل وخـت ګټـه وانـه خيسـتله او ايلـه د جنـورۍ پـر پنځمـه يـې د خپلـو ځينـو اصـلاحاتو د منسـوخولو وعـده وکـړه، خـو دا وخـت د ښورښـونـو لمبـو دونـه زور اخيسـتی و، چـې هغـه لـس ورځـې وروسـته د سـردار عنايـت الله خـان پـه ګټـه اسـتعفې کولو ته مجبور شو.

د امـيـر امـان الله خـان يـا د امـيـر امـان الله خـان د اصـلاحاتو د تحريـك، د سـقوط عوامـل دونـه پـراخ بحـث دی، چـې پـه يـوه مقالـه کـې يـې ځـايول تقريبـاً غيـر ممکـن کـار دی، خـو پـه لنـډ ډول ويـلای شـم، چـې د هغـه د سـقوط اصـلي علـت، يـوازې پـه يـوه وروسـته پـاتې او بـې تعليمـه ټولنـه کـې د بـې وختـه اجتمـاعي او کلتـوري اصـلاحاتو طـرح کـول نـه، بلکـې ددغـو اصـلاحاتو د عملـي کولـو لپـاره د لازمـي وسـيلې نـه درلـودل او د هغـو پـه مقابـل کـې راپارېـدونکو عکـس العملونـو تـه پـه بـې اهميتـه نظـر کتـل وو. دا وسـيله قـوي مرکـزي پـوځ او اداره وه، چـې هـر وخـت يـې پـايې سسـتې شـوې دي، پـه افغانسـتان کـې يـې د کوچنيـو او لويـو ښورښـونـو د جوړېـدلو لپـاره زمينـه

برابره کړې ده.

وروستیو پېښو او اصلاحاتو او د نادر شاه، ظاهر شاه او داود خان کلونو وښودل، چې په افغانستان کې د پوځ او حکومت په زور تقریباً هر ډول اصلاحات ممکن دي او چې خلك لږ و ډېر ورسره بلد شوي دي، هرکلی یې هم کړی دی.

BIBLOGRAPHY:

1_ Poulada, Leon.Reform and Rebellion in Afghanistan. 1919_1929

2_Stewart, Rhea Talley. Fine in Afghanistan.

3_Ademec, Ludwig W.Afghanistan Foreign Affairs to the Mid Twentieth Centrury.

4_Wild, Ronal.Amanullah Ex_Amir of Afghanistan.

5_Tytler, W.K Freser. Afghanistan a study of Political Develoments.

6_Navid, Senzil K.Religious Response to Social Changes in Afghnaistan 1919_1929

7_Dupree, Louis. Afghanistan.

محمد اکبر کرگر

غازي امان الله خان او مدرنیزم

(د عصري ښوونې او روزنې پیلامه)

(ای ملت معظم افغانستان! من هنگام شهادت پدر وکالت سلطنت را در کابل داشتم و اکنون به اصالت ان بار سنگین امانت را متوکلاً و معتصما به عهده گرفتم. وقتیکه ملت بزرگ من تاج شاهی را بر سر من نهاد، من عهد بستم که بایستی دولت افغانستان مانند سایر قدرتهای مستقل جهان، در داخل

کشـور ازاد و مسـتقل باشـد ، ملـت افغانسـتان در داخـل کشـور ازادی کامـل داشـته و از هـر گونـه تجـاوز و ظلمـی محفـوظ و مـردم فقـط بایـد مطیـع قـانون باشـند و بـس. کـار اجبـاری و بیگـار در تمـام رشـته هـا ممنـوع و ملغـی اسـت. حکومـت مـا در افغانسـتان اصـلاحاتی خواهـد نمـود کـه ملت و مملکـت مـا بتوانـد در بیـن ملـل متمـدن جهـان جـای مناسـب مقـام خـود را حاصـل نمایـد. مـن در اجـراات امـور کشـور مشـورت را بحکـم (شـاور هـم فـی الامـر رهبـر) قـرار خـواهم داد. ای ملـت عزیـز وای قـوم بـاتمیز در حفـظ دیـن و دولـت و ملـت خـود بیـدار و در نگهبـانی وطـن خـویش هوشـیار باشـید ، مـن از خداونـد بـرای شـما و اهـل اسـلام و کلیـه بنـی نـوع انسـان خیر و سعادت میخواهم.) (۱ ـــ ۷۵۲)

* * *

پـورتنی پراګـراف چې د غـازي امـان الله خـان د يـوي وينـا يـوه برخـه ده، پـه واقعيـت کـې د هغـه د اهـدافو او پروګرامونـو لنډه مانيفيسـتو ده، يـا د مـدرنيزم پـه لـور د هېـواد د سـمولو تګـلاره ده. نومـوړې ددې وينـا وروسـته د يـو لـړ سـترو کـارونو پـه لـړ کـې غوښتـل، چـې د هېـواد پـه اقتصـادي او فرهنګـي او سياسـي ځېـره کـې يـو کيفـي بـدلون راولـي. پـه همـدې هيلـه مـې

تکل وکړ، چې د امان الله خان او مدرنیزم په باب یو څه ولیکم، خو دمخه تر دې، چې د امانیه دورې د مدرنیزم بحث ته په تېره د ښوونې او روزنې په برخه کې داخل شو، ښه به وي چې د هغه مهال په مقیاس د مدرنیزم شاخصونه جوت کړو.

(مدرنیزم یعنې د لویدیځې تکنالوجۍ رااخیستنه یا په بله مانا د انساني، فزیکي او طبیعي قوتونو سم کارول او په عقلاني توګه د انسان تر کنترول لاندې راوستل او په معقوله توګه ترې ګټه اخیستل دي.)

سره له دې، چې د مدرنیزم په باب بېلابېل تعریفونه وړاندې شوي دي، خو دا یوه د بحث او جدل وړ خبره هم ده. په مجموع کې هغه ټولې پروسې چې د هېواد د اقتصاد د صنعتي کېدو او تواعمیت په لور پرمخ ځي، د مخابراتو، مواصلاتو او سوداګرۍ وده او په ټولنیز او سیاسي سطحه کې د ټولنیز تحرک (سوسیال موبیلیتي) رامنځ ته کېدل، د روغتیايي او صحي خدماتو انکشاف، د لوړ پوړو او باقدرته ډلو او د ټیټو پوړیو ترمنځ د اړیکو ایجادېدل، د کورنیو خیلونو او قبیلوي اړیکو تدریجي کمزوري کېدل او په یوه ملي ټولنه کې مستحیل کېدلو څخه عبارت دی. په لویه پیمانه د دودیزو ارزښتونو وده او د غیر ضروري ارزښتونو له منځه تلل. د ضروري عقایدو وده او ددې عقیدې رامنځ ته کېدل، چې یوازې د بدلون رامنځ ته

کېدل نه، بلکې ډېر ضروري او حیاتیي او په متوازنه توګه د بدلون غوښتنه او اړتیا ده. مودرنېزیشن له سیکولریزم، علمي او تخنیکي زده کړو سره او همدارنګه د جمعي وسایلو له پرمختګ سره نه جلا کېدونکې رابطه لري. همدارنګه د زړو او نویو اجتماعي ډلو د خبرتیا او اګاهۍ لوړتیا د هغوی د علاقمندۍ او غوښتنو سره ملګری دی.

مودرنایزیشن د سیاسي واك د وېش په برخه کې ټولو پوړیو ته د ګډون څرګندوی دی. ددې ځانګړنه دا ده، چې ټولو ټولنیزو پوړیو ته د ټولنیزې عاجلې ودې، په ټولو حکومتي موسساتو، سوداګرۍ او صنعت کې ونډه ولري. زوړ نسل د زیړون او یا مړینې په پروسه کې په نوي ایلیت نسل کې چې د ښوونې او روزنې په لاس ته راوړنو تکیه کوي، ځای نیسي. ښاري، مدني او صنعتي ژوند رونق پیدا کوي. سیکولریزم ایجادېږي او د ملي سیاسي یووالي په لور تمایل زیاتېږي. نوې نړیوالې اړیکې او روابط یې د تېرو ځای نیسي. په ایډیالوژیك لحاظ هم دا تمایل قوت پیدا کوي، چې یو نظام باید په خلکو کې محبوبیت ولري. د یوه نظام د مشروعیت مساله د هغه واك او صلاحیت د خلکو د رضا او خوښۍ پورې اړه لري، اهمیت پیدا کوي، په دې ډول د ملت، ملیت پالنې (نشنالیزم) مفکوره رامنځ ته کېږي، مدني او ښاري ژوند، برابري او د قانون په وړاندې یو شان ته وال د پوهېدو وړ ګرځي.

په افغانستان کې د لومړیو مدرنستو روښانفکرانو او اصلاح طلبانو د مبارزو په اړوند زیات څه نه دي ویل شوي، سبب دا و چې دغه هېواد په نولسمه پېړۍ کې یو ګوښی او منزوی هېواد و. د لویدیځې نړۍ زیاتره څېړونکیو ورته لږه پاملرنه کړې او په دې اساس له نظره لیرې پاتې شوی دی.

د لومړیو مدرنیستانو د فکر او اندېښې په باب د هګل دا خبره صدق کوي، چې د تابعیت د ۱۷۸۹ کال د بشري حقونو د اعلامیې په باب یې کړې وه:انسان د لومړي ځل لپاره (د فکر په بنیاد واقعیت جوړ کړ). (۲_۲۹ مخ)

سره له دې، چې ځینې څېړونکي په افغانستان کې نوی مدرني حرکت په امانیه دور پورې منحصر نه بولي، بلکې په دې باور دي، چې دغه پروسه له هغه مخکې پیل شوې وه، خو واقعیت دا دی چې په اماني دور کې دغې مفکورې یعنې مدرنیزم داسې د حقیقت جامه واغوسته، چې په لږه موده کې یې د هېواد په څېره کې کیفي بدلون راوست. په بل عبارت دا به مبالغه نه وي، چې که ووایو هر هغه څه چې نن په افغانستان کې د لویدیځ مدنیت په اړوند وینو، هغه په افغنستان کې په اماني دور کې راڅرګند شوی دی.

د مدرنیزم لومړنی او اساسي شاخص، چې نور هغه په ځان پسې راکاږي، ښوونه او روزنه ده. موږ په دې بحث کې په اساسي توګه په ښوونه او روزنه تمرکز کوو او نور شاخصونه او عناصر یې په ضمني توګه یادوو.

۱ـ ښوونه او روزنه:

لویئس دوپري لیکي: "کله چې د امیر حبیب الله خان له مرګ وروسته د لومړي وار لپاره محمود بیګ طرزي له امان الله خان سره ولیدل، دواړه حیران وو. طرزي وویل: مه ژاړه اوس د عمل وخت دی". (۳ـ۴۴۱)

هغه د خپل پلار په غیاب کې اکثر د ښکار د سفرونو په مهال د ګارد او یا د وسله وال پوځ د قوماندان دنده ترسره کوله. نوموړی ارګ ونیو، چې هم د شاهي دربار کلا (مرکز) و او هم په کې خزانه وه او د قدرت دودیزه څوکۍ وه. نوموړي سم د واره په پوځ کې د اصلاحاتو او د حالت د ښه کولو وعده وکړه. د حبیب الله ورور په جلال اباد کې ځان پاچا اعلان کړ. نوموړی د دودیزوالو (عنعنه پرستو) نماینده و. (۳ـ۴۴۱)

په واقعیت کې د مدرنیزم او دودیزوالي یا ترادیشنالیزم ترمنځ مبارزې دغلته خپل ځان راڅرګند کړ. مدرنیزم په تدریج سره رابرسېره شو او د ټولنې په ټول مقیاس د دودیزوالي کرکه یې د ځان پرضد راوپاروله. دغه مبارزه تر ننه هم روانه ده. وروستی انعکاس یې د دسمبر په وروستۍ لویه جرګه کې ولیدل شو. دغه جګړه په افغانستان کې ډېره خونړۍ وه او د سرونو یا ککریو د دل او تولیدو له لارې د اولس د وینو د څپانده سیند په ټېر تېره شوه او لا روانه ده.

(له ۱۹۱۹ کال نه ترمخه پادشاهي کورنۍ یوازې له

اداري مسايلو او قانوني تصاميمو سره علاقه درلوده. ټول افغانان مخکې له هغه چې شاهي دربار ته راشي او خپل کيس راوړي، د دود او عنعنې په وسيله محکوم وو. د امير حبيب الله او د هغه ورور سردار نصرالله او د حبيب الله درې مشران زامن ټولو په دربار کې کار کاوه او په پرله پسې توګه د هغو پرېکړې په اسانۍ تصور کېدې.) (۳_۴۴۲)

امان الله غوښتل، چې ټول سيستم سره يو موټی کړي. نوموړي طرزي ته اجازه ورکړه، چې د يوه حکومتي سيستم اصلاحات رامنځ ته کړي او د وزيرانو کابينه د عثماني ترکيې په موډل جوړه کړي. طرزي پخپله د بهرنيو چارو لومړنی وزير شو او سردار عبدالقدوس خان د صدارعظم په توګه وټاکل شو. (۳_۴۴۲)

غازي امان الله خان د نهو کالو پادشاهي په دوره کې ستر او هراړخيز اصلاحات ترلاس لاندې ونيول، چې افغانستان يوه نوي دور ته داخل کړي. ګرګوريان وارتان په خپل اثر کې د امان الله خان د وينا يوه برخه رااخلي او ليکي:

(د لوی خدای په لارښوونه به زموږ حکومت ټول داسې مناسب او ګټور اقدامات او ريفورمونه، چې د هېواد و ملت په ګټه وي، پيل کړي چې د افغانستان حکومت او ملت د ستر بدلون په اساس متمدني نړۍ ته اخل شي او د سترو متمدنو قوتونو په منځ کې مناسب او وړ مقام ترلاسه

کړي. په دې ډول له خدایه غواړم د هغه د رضا او مهربانۍ لپاره او له هغه شخه ستاسې او ټولو مسلمانانو او ټول بشریت د نېکمرغۍ او هوسایې لپاره مرسته غواړم. له خدایه غواړم چې موږ ته لاربنوونه وکړي او زموږ هیلې راپوره کړي.) (۴_۲۳۹)

د امانیه دور لومړني اصلاحي اقدامات د ښوونې او روزنې په برخه کې وو، چې هغه ډېر اهمیت ورته ورکاوه. امیر ددې لپاره چې د ښوونې او روزنې سیستم پیاوړی کړي او هغه بیا له سره تنظیم کړي، نو له مصر او ترکیې څخه یې ښوونکي راوبلل او په افغانستان کې یې په دوام داره توګه د فرانسې د ښوونې او روزنې د سیستم د زده کړې لپاره د فرانسوي هیات له مقاماتو سره خبرې اترې پیل کړې. ددې کار لپاره الفرید فوچرد فرانسوي ارکیالوجستانو د هیات مشر او د سوربون د پوهنتون پروفیسور د یوه دوام داره ښوونیز سیستم او د لوړو زده کړو سیستم طرحه کړ. درې نوي ثانوي ښوونځي جوړ شول. دا ټول د حبیبیه په سبک و، خو په هر یوه کې د متوسطو لاربنوونو لپاره ببله یا ځانګړې بهرنۍ ژبه تدریس کېده. د ګریګوریان په قول لومړنۍ هغه یې امانیه ښوونځی و، چې په ۱۹۲۲ کې جوړ شو او د امان الله خان له سقوط وروسته یې نوم په استقلال واوښت. غبار ددغه ښوونځي نوم امان لیکي. دا ښوونځی د امان الله په نوم یادېده. امانیه لیسه یا

ښوونځی، چې د فرانسوي تدریس یو نمونه وه، پنځو تنو فرانسوي استادانو چې یوه یې مېرمن وه او دولسو تنو افغانانو یې د تدریس چارې پرمخ بیولې. د ۱۹۲۶ کال پورې امانیه ښوونځي ۳۰۰_۳۵۰ تنه شاګردان روزلي وو.

په ۱۹۲۳ کال کې اماني لېسه جوړه شوه، چې د جرمني ټیپ یو ښوونځی و. دا هم د امانیه په څېر یو ښوونځی و او د امان الله له نوم سره تړلی و، چې بیا وروسته د نجات په نوم یاد شو. اماني ښوونځی د ډاکټر ایون تر سرپرستۍ لاندې و، چې درې جرمني ښوونکو او څو تنو افغان ښوونکو پکې تدریس کاوه. د ۱۹۲۴ او ۱۹۲۶ کلونو په دوره کې دې ښوونځي نږدې سل تنه زده کوونکي درلودل. په ۱۹۲۷ کال درېیم ښوونځی د غازي په نوم پرانېستل شو. ددغه ښوونځي په ټولګیو کې انګرېزي ژبه تدریس کېده. لومړنی بکلوریا ازموینه په حبیبیه ښوونځي کې په هماغه کال واخیستل شوه.

همدارنګه امان الله خان په ۱۹۲۴ کال نور ښوونځي هم پرانېستل. هغه یو څلور کلن اداري ښوونځي چې (مکتب حکام) نومېده تاسیس کړ. په دې ښوونځي کې په محاسبه او ارتیمیتکس باندې ټینګار کېده. ترکي د دویمې ژبې په توګه په کې تدریس کېده، ځکه چې امان الله خان غوښتل چې په افغانستان کې ترکي اداري موډل پلی کړي. د کابل د والي له خوا د حکومت کارمندانو ته هم اداري تعلیمات

ورکول کېدل. د کابل والي ته ویل شوي وو، چې د قانون په اړوند یو کورس جوړ کړي. په دې ډول یې غوښتل، چې د ښوونکو د سويې کیفیت لوړ کړي او نوي کادرونه وروزي. د ښوونکو د روزنې مرکز د حبیب الله له خوا جوړ او پراخ شوی او سیستماتیك تعلیمي نصاب ورته ټاکل شوی و. انګلیسي د پرنسیپ له مخې یوه منل شوې ژبه وه، چې هلته تدریس کېده.

کله چې د ښوونکو د روزنې پروګرام تر لاس لاندې ونیول شو، حکومت د مسلکي ښوونځیو جوړولو ته پام راواړاوه. یو کوچنی ښوونځی د ښکلو هنرونو او صنعت لپاره جوړ شو او له ۱۹۲۴ کال راهیسې نور خصوصي ښوونځي هم جوړ شول. ددې ښوونځیو په لړ کې یو د بهرنیو ژبو د زده کړې ښوونځی و. (چې د انګرېزي، فرانسوي، الماني، روسي او ترکي ژبو تدریس په کې کېده) همدارنګه د تلګرافۍ او ښیښه جوړولو، سنګ تراشۍ او حسابدارۍ ښوونځي جوړ شول. د ګریګوریان په قول په مجموع کې دا ټول ښوونځي په ډېرو لږو تجهیزاتو او وسایلو باندې سمبال وو او یا یې هیڅ وسایل نه درلودل.

میر غلام محمد غبار هم د ښوونې او روزنې په برخه کې په دې ډول یادونه کوي:(د اساسي قانون د ۶۸ مادې په اساس د لومړنیو ښوونځیو زده کړه اجباري شوه او په مرکز (کابل) کې پر حبیبیې لیسې سربېره د امان او اماني د

فرانسوي، جرمني او کورنيو استادانو په وسيله تدريس کېده. د غازي رشديه د استقلال رشديه، تلګراف، رسامي، نجاري، معماري، د ژبو، کرنې، عربي دارالعلوم، د مستوراتو رشديه، د جلال آباد رشديه، د کندهار رشديه، کرنه، د هرات رشديه، د هرات دارالمعلمين، د مزار شريف رشديه، د قطغن رشديه، د پوليسو مکتب، موزيك، غالي اوبدلو ارکتيکت، د ښځينه تدبير منزل، طبيه ښوونځی، مستورات او د هېواد په ټولو ولاياتو کې ۳۲۲ لومړني ښوونځي جوړ شول. تر ۱۹۲۷ کال پورې د لومړنيو ښوونځيو د زده کوونکيو شمېر يو پنځسو زرو ته ورسېده.) (۱_۷۹۳مخ)

په ۱۹۲۸ کال کې يو کالج جوړ شو. ددغه کالج محصلين د څلورو ثانوي ښوونځيو له فارغانو څخه غوره شول. د وارتان ګريګوريان په قول (کله چې ددغه کالج محصلين غوره شول، ځيني محصلين بهر ته واستول شول، چې خپلې نورې زده کړې بشپړې کړي. خو دغه موسسې په خپله زيات دوام ونه کړ. تر ۱۹۲۸ کال پورې د ډاکټر تينيبير په قول، چې وروسته د امانيه ډايرکټر و، په کابل کې نږدې ۱۴ لومړني او منځني ښوونځي موجود وو او همدارنګه د ولاياتو په مرکزونو کې هم منځني ښوونځي جوړ شوي وو. (۴_۲۴۰مخ)

ګريګوريان يوې ډېرې په زړه پورې خبرې ته ګوته نيسي

او هغه دا چې له نوي افغان ښوونيز سيستم څخه د امان الله خان او محمود طرزي (چې تر دغه وخته د امير سلاکار و) هدف لکه څنګه چې مالومېږي دا و چې په افغانستان کې د روښانفکرۍ او روښانتيا تخم وشيندي، چې د مودرنيزم او اصلاحاتو لپاره ډېر ضروري و، چې له دې لارې وکړای شي په افغانستان کې د شاهي اداري لپاره لازم کادرونه وروزي. امير هڅه کوله، چې له ښوونې او روزنې سره د خلکو مخالفت کم کړي. هم د هڅونې او هم د فشار له لارې خلك دې کار ته چمتو کړي. نومړي په عامو محضرونو کې داسې اشتهارونه نصب او استولي وو، چې له خلکو يې غوښتي وو چې خپل اولادونه ښوونځيو ته واستوي او ټولو دولتي کارکوونکيو ته يې لارښوونه کړې وه، چې د خپلو ماشومانو په داخلولو سره نمونه شي او که چا سرغړاوی کاوه، نو يا له کاره ګوښه کېدل او يا جريمه کېدل.

له بلې خوا دواړه لومړنۍ او عالي زده کړې وړيا وې، لکه چې دمخه يادونه وشوه، دې اصل ته په لومړني اساسي قانون کې ځای ورکړل شوی و، پاتې دې نه وي چې دې دود تر وروستو کلونو پورې او ان تر ننه دوام وکړ، ځکه چې د ټولنې او هېواد يوه جدي اړتيا وه او ده. له بلې خوا ددې لپاره چې زده کوونکي وهڅېږي او ښوونځي ته دوام ورکړي، ماشومانو ته چې په لومړنيو ښوونځيو کې وو، لږې اندازه پيسې، لباس او خواړه هم ورکول کېدل. داسې هڅې

وشوې، چې د ولایاتو په ساحو کې د دولت په ملاتړ د اولس له خوا ښوونځي رامنځ ته شي چې عصري مضامین او تعلیمي نصاب ولري، خو د ګریګوریان په قول په دې برخه کې داسيء څه مالومات نشته، چې وښيي چې د امیر اداره څومره په دې برخه کې بریالی وه، خو څه چې څرګند دي، دا دي چې په ټولو دا ډول ښوونځیو کې عنعنوي تعلیم ته ډېر ارزښت ورکول کېده او ان د مکتب نیمه ورځ په دودیز تعلیمي نصاب کې تېرېده. په عصري مضامینو کې یوازې د افغانستان جغرافیه او ریاضي مضامین تدریس کېدل.

وارتان ګریګوریان یادونه کوي:(په عمومي ډول د عصري ښوونې او روزنې د سیستم پراختیا اغېزه دا وه چې د عنعنويي او مدرنو مؤسسو ترمنځ رقابت يې راوپاراوه. تراوسه په عمومي توګه باور دا دی، چې د ښوونې او روزنې یوازینی هدف په هره سطحه کې دا و چې اسلامي زده کړې پیاوړې کړي. عنعنه پلویانو هڅه کوله، چې په تعلیمي نصاب کې د نویو مذهبي مضامینو زیاتولو ته دوام ورکړي. امان الله خان او د هغه پلویانو زیاتې هڅې وکړې، چې مذهبي موسسات قانع کړي چې مدرنه او سیکولر ښوونه او روزنه او اسلام سره رقیبان نه دي او نوي ښوونځي هېڅکله په افغانستان کې د اسلام معنویت او سپېڅلي پېغام ته ګواښ نه کوي. نوموړی په ښه توګه په دې پوهېده، چې له څه ډول ستونزو سره مخ دي. له دلو ویل توماس سره په

مرکــه کــې د نومــوړي څرګندونــه ددې خبــرې ښــه شــاهدي ورکوي.

(مــوږ پــه ډېــر شــوق ســره د ښــوونې او روزنــې ارزښتونــه ژونــدي کــړل، خــو زمــا د خلکــو لپــاره د زده کــړې راوړل بايــد ډېره ورو پروسـه وي... مـوږ هيلـه لـرو چـې خپـل پـلان پـه ښـه او رښتينې توګـه پلی کـړو، نـه پـه ډېـره چابکـۍ سـره. مـذهب بايـد لاس پـه لاس زده کـړې سـره پـرمخ لاړ شـي، لـه دې پرتـه بـه دواړه پـه کنـده کـې ولوېـږي. دا هېـواد ډېـر بـډاى او ښـه مـواد، ښـه خلـك او ډېـرې فـوق العـاده منـابع لـري، چـې دواړه يـې لاتراوسـه پورې نامنکشفه پاتې دي.) (۴_۲۴۱مخ.)

(همدارنګــه پــه تعليمــي سياســت کــې يــې (د دولتمــدارۍ لاســبرى) څرګنــد و. دا سياســت پــه واقعيــت کــې د اميــر عبـدالرحمان د سياسـت پـه اصـولو بانـدې ولاړ و، چـې مـذهبي ښوونــه او روزونــه د دولــت تــر کنتــرول لانـدې وه.:د ملايــانو لپــاره ښــوونځي جــوړ شــول. د ملايــانو لپــاره د هغــوی د رســمي تــاکنو لپــاره د مقرراتــو او موازينــو د لومــړي شــرط پــه توګــه او همدارنګــه پــه ۱۹۲۸ کــې د قضــاتو لپــاره ښــوونځي جــوړ شــو، چـې پتېيـل شـوې وه، چـې پـه راتلـونکي کـې د همـدې ښـوونځي فارغــان کــولی شــي د قاضــيانو پــه توګــه غــوره شــي.) (۵_۱۲۶ به نقل از پاول_ ۱۹۷۳_۷۷)

(پــه زړه پــورې دا ده، چــې پــه افغانســتان کــې د ښــوونې او روزنــې ريفــورم د تــرکيې پــه نسـبت زيـات پـام ځانتـه راواړاوه.

هـر انقلابـي يـا اصـلاح غوښتـونکي رژيـم تـه د ښـوونې او روزنــې موسســات د حــاکمې پـوړې د ايـدولوژۍ او افكــارو د خپرولـو لپـاره کليـدي اهميـت لـري. پـه دې ټولنـو کـې چې پـه يــوه کورنــۍ کــې پـه کــې ټــولنيز کيــدل ترســره کيــږي او مطبوعـات پـه کې پـه عامـه افکـارو بانـدې پـه نفوذ کولـو کې لـږ رول لـري، نـو د ښوونځيـو پـه لاس کـې درلـودل (چـې لـه مـذهبي کنټــرول څخــه ازاد وي) نويــو ناسيونالســتي عقايــدو تــه پــه راجلـب او ټـولنيزو چـارو تـه پـه راکښلـو کـې د افـرادو، د روزنــې يـوازينی امکــان دی. د امــان الله خــان هـدف لـه تعليمـي ريفـورم څخــه دا و، چــې د سـلطنت د اداري لپــاره منــوره روښــانفکره طبقه ايجاد کړي. (۶_۱۲۷)

(پـه لويـه جرګـه کـې د ملـت استـازيو د ښـوونې او روزنـې پـه برخـه کـې پـه عربـي ژبـه د اسـلاميي علومـو د پـوهنځي وړانـديز کـړی و. ځينـو نماينـده ګـانو پـه مدرنـه ښوونـه او روزنـه انتقـاد کـاوه. پـه خـاص ډول د نجونـو ښوونـه او روزنـه يـې نـه منلـه. زيـاتره استـازيو لـه فرانسـوي او جرمنـي ښوونځيـو څخـه ملاتـړ کـاوه، ځکـه چـې د بهرنـۍ ژبـې زده کـړه پـه قـران کـريم کـې نـه ده منـع شـوې، خـو د نجونـو د ښـوونځي، پـه خـاص ډول د هغـه عالي ښوونځي بايد وتړل شي.) (۵_۱۲۱مخ.)

مـذهبي موسســاتو د نـورو ښـوونيزو پلانونـو پـه وړانـدې يـوه بلـه ستـونزه هـم ايجـاد کـړه. د مثـال پـه توګـه کلـه چـې د کابـل د (دارالامــان) د پوهنتــون جوړيــدل پــه نظــر کــې ونيــول شــول، د

موسساتي نظم د جوړښت لپاره يې هيڅ تړون ته ونه رسېدل، چې ايا د مذهبي او سکولاستيکي ښوونې او مذهبي علومو په خدمت کې وي او که د مدرنو علومو مضامين هم ولري. په هر حال د عنعنه پرستو مخالفت له ډېرو څخه يوازې يو شی و، چې امان الله ورسر مخامخ و. افغان مدرنېستانو سخت ملي غرور او حساسيت رامنځ ته کړ. ان تر دې چې امان الله خان له فرانسوي او جرمني استادانو سره چې د هېواد د لوړو زده کړو مسولين وو، په جنجال کې پرېووت. سره له دې چې امير غوښتل د مدرنې ښوونې او روزنې سيستم ته پراختيا ورکړي او له ۶ څخه تر ۱۱ کلونو پورې د ماشومانو زده کړې يې اجباري کړې وې، خو نوموړي د باتجربه او د لوړو زده کړو لرونکو ښوونکيو له نشتوالي سره مخامخ و. ان تر دې چې که توانېدلی وای، چې په سخت دريزه عنعنه پرستانو برې ومومي، بيا هم نوموړي نه شوای کولی چې اجباري ښوونه او روزنه سيستماتيزه کړي. په عمومي توګه د ښوونځيو سهولتونه نامناسب وو، د هېواد په زياتره ولايتو او کليو کې ښوونځي نه وو جوړ شوي. امان الله نه يوازې اقتصادي زېرمې نه درلودې، چې خپل پروګرام اجرا کړي او نه ورسره خلکو د زړه له کومي مرسته کوله. په اټکلي توګه تر ۱۹۲۸ کال پورې په افغاني لومړنيو ښوونځيو کې ۴۰۰۰۰ تنه ماشومان شامل شوي وو. غبار دا رقم له پنځوسو زرو پورته

ځرګندوي. دوه نور ګامونه يې هم ډېر د پام وړ دي، چې يو بهر ته د افغاني زده کوونکو استول وو، چې د دولت په لګښت (تر سپانسر شيب لاندې) وو او بل هم د نجونو د ښوونځيو پرانېستل وو.

يو اساسي دليل چې په هېواد کې يې بېلابېل تقريباً درې تعليمي او بهرنۍ ژبې سيستمونه معرفي کړل دا و، چې امير غوښتل افغاني زده کوونکي دې ته چمتو کړي، چې په بهر کې زده کړې وکړي. په ۱۹۲۱ کال کې هدايت الله خان او نور ۴۴ تنه افغان زده کوونکي، چې له لوړې پوړۍ څخه وو، پاريس ته واستول شول او د ميکليت په لېسه کې يې زده کړې کولې، چې د فرانسې د دولت له خوا ورته ټولې اسانتياوې برابرېدې. د فرانسې حکومت ورته ترجمان ټاکلی و، چې له نوي چاپېريال سره يې بلد کړي. په ۱۹۲۲ کال کې نور ۴۴ تنه زده کوونکي بيا اروپا (جرمني) ته واستول شول او نور يې ترکيې، فارس، سويټزرلينډ او انګلستان ته واستول شول. د امان الله خان يو ورور د اکسفورډ پوهنتون ته لاړ. امير داسې پلان درلود، چې ټول درې سوه زده کوونکي بهر ته واستوي. سل يې اروپا او نور پاتې يې هند ته واستوي، خو دا پلان بيا جوت نه شو. ان ددې پروګرام د عملي کېدو لګښت په کال کې ۵۰۰۰۰ پونډه اټکل شوی و.

د محافظه کارانو د انتقاد په وړاندې امير او د مدرنيزم

مبارزینو دواړو دغه لګښتونه داې توجیه کول، چې لویدیځې اروپا ته د زده کوونکیو استول له دې اسلامي حکم سره برابر دي، چې په علم پسې که په چین کې وي هم لاړ شه او په دې ډول یې د زده کړې پروسه هڅوله.

کله چې زده کوونکي له هیواد څخه بهر تلل، نو زیات قیودات پرې وضع کېدل. د مثال په توګه هغوی اړ وو، چې د روژې په میاشت کې روژه ونیسي. نور مذهبي مقررات مراعات کړي. که بهرني زده کوونکي کلیسا ته ځي او هلته انجیل لولي، نو افغاني زده کوونکي باید قرآن ولولي، چې عقیده یې ټینګه پاتې شي. همدارنګه په خوراکي شیانو او څښاک باندې هم اسلامي پابندي وه. افغان زده کوونکي له ډانس یا نڅا څخه منع وو او له غیر اخلاقي ننداړو څخه هم منع وو، له ښځو سره له روابطو هم منع وو. په دغه ډول منع شویو فعالیتونو کې برخه اخیستل، د افغان حکومت له پالیسۍ سره مغایر بلل کېدل او د مرتکب کوونکي سکالرشپ قطع او هیواد ته راغوښتل کېده. په دې کار باندې د ډاډ لپاره د زده کوونکي د لاربښود له خوا پوره رپوټ برابرېده او حکومت ته رااستول کېده.

۲_ ښوونه او روزنه او د ښځو ازادي:

د عمومي ښوونې او روزنې په برخه کې په افغانستان کې د حکومت یو بل اقدام د نجونو زده کړه و. دغه پروګرام، چې په ۱۹۲۱ کال کې د عصمت په نوم پیل شو

(وروسته دغه ښوونځی د ملالۍ په نوم یاد شو) دا د اولسي زده کړې پروګرام و، د منظم تعلیمي سیستم کومه برخه نه وه، بلکې د امیر د مېرمنې ملکه ثریا او د مېرمن محمود طرزي له خوا اداره او نظارت یې کېده. د عصمت د پرانیستو په مراسمو کې ملکې وویل: ښځو د اسلام په تاریخ کې لوړ مقام درلود. نوموړې هیله څرګنده کړه، چې د افغاني مېرمنو ښوونه او روزنه به په ټولنه کې د هغوی ټولنیز موقف نور هم لوړ بوځي او دوی ته به اجازه ورکړي، چې په ټولنه کې ګټور رول ولوبوي او په دې اساس به د افغاني ټولنې د روغتیا او خوشحالۍ په برخه کې مرسته وکړي.

تر ۱۹۲۸ کال پورې نژدې ۸۰۰ نجونو په کابل کې (په امانیه کې په لومړي سر کې څو تنه محدودې ښځې منل شوې وې) ښوونځیو ته ورتللې. ځینو افغاني مېرمنو په بهر کې یعنې په ترکیه، فرانسه او سویتزرلینډ کې زده کړه کوله. دغه مهال امان الله خان غوښتل، چې د نجونو لپاره نور پېنځه ښوونځي پرانیزي او همدارنګه د هلکانو د تعلیمي سیستم په څېر د نجونو لپاره هم لومړنۍ زده کړې اجباري کړي، خو د امیر په سقوط سره دغه دواړه پروژې په ټپه ودرېدې. (۴_۲۴۳مخ)

غبار لیکي:(په کابل کې کله چې یوه ورځ مکې ثریا د نړۍ د ښځو د ترقۍ او د افغانستان د ښځو د وروسته پاتې

والـي پـه بـاب خبـرې کـولې (جـدي ۱۲۹۹) ټولـو ښځـو وژړل او پنځـوس تنـه یـې چمتـو شـوې، چـې د ښـوونې او روزنـې د خـدمت لپـاره کـار وکـړي او لومړنـۍ ښځینـه مدرسـه جـوړه کـړي. ملکـه ثريـا هـم دومـره خپـه شـوه، چـې پخپلـه یـې د پلټونکي دنده په غاړه واخیسته.) (۱ـ۷۹۰)

د نجونـو د ښوونې او روزنـې د شـرايطو د برابرولـو لپـاره د امـان الله خـان هڅـې د هغـه د عمـومي هڅـو یـوه عمـده برخـه وه، چـې هغـه غوښـتل د ښځـو حالـت تـه مثبـت بـدلون ورکـړي. پـه هغـه وخـت کـې ښځـو تـه ځـو حقونـه ورکـړل شـول او یـو ځـو زاړه دودونـه منـع اعـلان شـول. دغـه هڅـې د نـن ورځـې د بشـري حقونـو پـه مقیـاس ستر ګـام دی، چـې پـه هغـه وخت کـې اوچـت شـوی دی. لـه هغـې جملـې ځخـه پـه هغـو شـرايطو کـې پـه ماشـومتوب کـې واده کـول عـام وو. د میـراث قـوانین ډیـر غیـر عـادلانـه وو. کونـډو قـانوني حـق نـه درلـود، چـې د میـړه د مـال واك ولـري. ان د کونـډې ماشـوم هـم پـه اسـارت کـې و. پـه عـام محضـر کـې د مـخ پټـول پـه جدي توګـه پـه پام کـې نیـول کیـدل. امـان الله خـان پریکـړه کـړې وه، چـې دا وضـعیت اصـلاح کـړي. نومـوړي د ښځینـه جـنس د ودې او پـرمختګ لپـاره د اسـلام د اصـولو پـه اسـاس غوښتنـه کولـه، همدارنګـه پـه دې پروسـه کـې هغه او د هغه سلاکارانو ډېر ګامونه اوچت کړل.

پـه ۱۹۲۱ کـال کـې د کورنـۍ پـه نـوم یـو ډيـر مهـم قـانوني اقـدام ترسـره شـو او هغـه دا چـې د واده او نـامزادۍ تـر نامـه

لاندې مقرره ترلاس لاندې ونیول شوه. پخوا د امیر عبدالرحمن او امیر حبیب الله خان له خوا هم ځینې اقدامات شوي وو، خو د امان الله خان اقدامات ستر او هراړخیز وو. په ماشومتوب کې واده کول او له نژدې اقاربو سره واده کول، د اسلام له اصولو څخه مغایر وګڼل شول. په نوي اصولنامه کې ونډه د مېړه د اقاربو له سلطې څخه ازاده وبلل شوه. نوموړې د خپل پلار مثال تعقیب کړ، د واده په مراسمو کې په لګښت لکه ولور سخته پابندي ولګېده.

دغه راز یې د ښځې حق د واده په برخه کې د اپیل یا استیناف لپاره په محکمه کې تثبیت کړ، چې که چېرې مېړه په اسلامي اصولو باندې پابند نه وي، د خپل حق غوښتنه کولی شي.

ګریګوریان یادونه کوي، چې یوې منبع رپوټ ورکړ، چې د ۱۹۲۴ کال په پای کې افغاني نجونو ته حق ورکړ شو، چې پخپله مېړه غوره کولی شي، دې کار عنعنه پرستان سخت په قهر کړل. امان الله خان د ښځو د شعور د بیدارۍ او د هغوی د خبرتیا د لوړتیا په خاطر لومړنۍ ښځینه مجله د "ارشادالنسوان" په نوم خپره کړه. دغه مجله په خاصه توګه د محمود طرزي له خوا اډیټ او کنټرول کېده او د ټایپ چارې یې په ښه توګه سمبالېدې. په دې مجله کې ځینې ستونزې او پروبلمونه مطرح کېدل. ښځو ورته مقالې لیکلې. څو افغان مېرمنو نورو خپرونو ته په اسلام کې د

ښځو د رول په باب مقالې ورکولې او چاپېدلې. په "ايينه عرفان" کې د افغان د ازادۍ په جګړه کې د ښځو قربانيو په اړوند يوه نمونه مقاله په هغه وخت کې خپره شوه. همدارنګه په دغو خپرونو کې د ښځو د حقوقو په اړوند ځيني مقالې او مطالب خپرېدل. په مصر کې د ښځو د ترقۍ په اړوند او په اروپا کې د ښځو درول په اړوند مطالب چاپېدل. په کابل کې هغه مهال ډېر لږ شمېر مېرمنې مخ لوڅې برېښېدلې. ترکي مېرمنې، چې مدرن لباس يې اغوست او چادري يې بنده کړې وه، د افغان مېرمنو د هڅونې سبب شولې. البته په دې برخه کې د امان الله خان کلک ملاتړ و، چې عقيده يې درلوده:(د نوي راتلونکي افغانستان د جوړښت د ملا تير به دښځو ازادي وي.) (۴_۲۴۴)

نوموړي ځيني ګامونه له اټکل پرته پورته کړل، يو وار د ښځو يوې غونډې تَه حاضر شو او هغوی يې دې ته وهڅولې، چې د فيمينيزم لپاره کار وکړي. افغاني مطبوعاتو د جنګ د ښانګې په ګډون د ازادۍ په دې کمپاين کې برخه واخيسته. د ۱۹۲۸ کال په هغه وروستۍ مياشت کې، چې دولت سقوط کوي امان الله خان د پردې او چادرۍ په وړاندې (چې نيمايي افغان اولس يې پټ ساتلی و.) اقدام وکړ. د هغه او د ملکې ثريا د اقداماتو په نتيجه کې نژدې سلو تنو ښځو د ۱۹۲۸ کال د اکتوبر پورې چادرۍ

ليرې کړې. دوه نورې عادي پېښې هم د يادونې وړ دي، يو دا چې په ۱۹۲۷ کال کې انيس يو ستون خپراوه، چې د کورنيو خوشحالي نومېده او بل دا چې په وروستي وخت کې د پراشوت په وسيله ځو تنه افغان مېرمنې له الوتکې څخه د کابل له پاسه راکښته شوې.

(د امان الله خان په دوره کې د واده قانون يا د نکاح نظامنامه تدوين شوه، چې د يوې ښځې لرل يې هڅول او د دويمې ښځې لپاره يې قيد او ماليه ټاکلې وه. د نکاح نامې لرل يې د واده لومړنی شرط باله، چې دا مسايل له اسلامي قانون سره دومره هماهنګ نه وو.) (۵_۱۲۰)

د امان الله خان اداري د مطبوعاتو او خپرونو په برخه کې بې سارې کار وکړ، په دې دوره کې سراج الاخبار په امان افغان بدل شو او د نيمه رسمي ورځپاڼې په توګه يې خپرونې پيل کړې. دغه راز نورې جريدې لکه: اتحاد مشرقي په جلال اباد کې، فرياد، اتفاق اسلام، بيدار او اتحاد اسلام په مزار شريف کې، اتحاد بغلان په بغلان کې، اتحاد خان اباد په قطغن کې، طلوع افغان په کندهار کې، ستاره افغان په کوهستان کې. په خپرونو پيل وکړ. دغه راز په کابل کې ديوې موقوته خپرونې د حقيقت په نوم او د دريېمې د انيس په نوم په خپرونو پيل وکړ او څلور کاله وروسته يې په پښتو خپرونې پيل کړې. دغه راز په ځينو وزارتونو کې هم يو لړ مجلې او خپرونې پيل شوې لکه: د

ثـروت، آيينـهء عرفـان، اردو، اقتصـاد، ښـووني او روزنـې او نـورې... ګريګوريـان د هغـه وخـت افغـان ليکوالـو پـه بـاب ليکي:

(پـه هغـه دوره کـې افغـان ليکوالـو پـه دريـو اساسـي استقامتونو کې مبارزه کوله، چې زيات د سراج الاخبار لـه کړيـو څخـه اغېـزمن وو. يعنـې ازادي، ناسـيوناليزم او ددې تولـو پـه سر کـې مودرناېزيشـن. پـر ناسيوناليزم بانـدې فشـار ددې لپـاره و، چـې لـه مـذهبي او قـومي اختلافـاتو څخـه ملـي يـووالی لـوړ وښيـي، دوی ملـت لـه يـوې کورنـۍ سـره پرتلـه کـاوه، دغـه يـووالی د يـو لـړ مواريثـو او روابطـو پـه اسـاس و، لکـه: خـاوره، اقلـيم او د ژونـد طـرز. د ملـي وحـدت مفهـوم د يـوې مـذهبي دنـدې پـه توګـه، د يـوه منلـي مضـمون پـه توګـه، پرځـای پـاتې و او دا پـه دې مفهـوم سـره واضـح کېـده، چـې شـکر دی پـه ملـي يـووالي سـره افغانـانو پـر بريتانيـا بـری ومونـده. د سـراج الاخبـار دا ښـه دود تعقيـب کېـده. افغـان ژورنالسـتانو د سـاېنس او زده کـړې سـتاينه کولـه: يـووالی لـه پـوهې نـه پرتـه داسـې دی لکـه ماشـين بـې لـه تيلـو. يـوازې د پـوهې پـه وسـيله مسـلمانان کـولی شـي چـې پـر خپـل ځـان ډاډ پيـدا کـړي. پـه موجـوده ناخوښـۍ بـری حاصـل کـړي او تېـر شـوی وخـت جبـران او د تمـدن لـه سـطحې او ترقـۍ نـه ملـت خونـد واخلي...) (۴_۲۴۵)

امـان الله خـان ددې پـه څنګ کـې يـو لـړ نـور ګټـور ګامونـه

واخیستل، په پغمان کې یې یو سرخلاصی تیاتر پرانیست او د لومړي ځل لپاره یې د (اندلس فتح) په نوم ننداره وښوده. د فرانسې له دولت سره یې په ۱۹۲۲ کال کې یو فرهنګي تړون لاسلیك کړ، چې فرانسوي ارکیالوجستان راغلل او کیندنې یې پیل کړې. په کابل کې یې د یو موزیم د جوړولو تکل وکړ.

(یو مشورتي مجلس چې د دولت شورا نومېده، د اساسي قانون چې د نظامنامې په نوم یادېده، د تسوید دنده په غاړه واخیسته. ددغه اساسي قانون وضع په دوه اصلو متکي وه: یو اسلامي قوانین او دویم افغاني ارزښتونه او میراثونه.

د دولت شورا د مسلکي کمیټې په وسیله جوړه شوه، چې د اسلامي شریعت له علماو متشکله وه او د تمیز د هیات له خوا ورسره مرسته کېده. په ولایاتو کې د شورا مجلسونه جوړ شول، چې محلي حکومتونو ته په محلي او اداري مسایلو کې مشوره ورکړي. د ولایاتو امران یې بې قانونۍ او خلاف رفتاریو ته متوجه کړل. همدارنګه امان الله یوه تثبیت شوې عنعنوي پروژه یعنې د لویې جرګې جوړېدل اعلان کړل.) (۵_۱۱۷) امان الله خان په حقیقت کې دغه عنعنوي لویه جرګه په یوه نوې، مدرنه او اغېزمنه موسسه بدله کړه، چې هم قانون جوړونکې وه او هم د هېواد

په کچه د سترو مسايلو په اړه د وروستيو پرېکړو د واك لرونكې.

٣_ عصري روغتيا پالنه او د ملي تواءميت او ټينګښت نور توکي:

غازي امان الله خان په دې خبره ښه پوهېده، چې د يو واحد او متمرکز دولت د ايجاد لپاره او د يو هوسا او بسيا ټولنې د جوړېدو لپاره مدرن طبابت او عامه روغتيا اساسي شرطونه دي. دغه راز مواصلات يعنې تيليفون او تيلګراف، لياري او سړکونه او مخابراتو ته ډېره جدي اړه ده. نوموړي په همدې هيله څو تنه ترکي او الماني ډاکټران د کابل روغتون ته راوبلل، د حبيب الله خان مانۍ يې د نري رنځ په سناتوريم بدله کړه. د پغمان ميوه پلورونکو ته امر وشو، چې د ميوې لپاره د ملاريا د ماشو د مخنيوي لپاره بايد له جاليو کار واخيستل شي. ګريګوريان وايي، چې دا مالومه نه ده چې دا د ملاريا پر ضد د کمپاين لپاره وه او که بل څه خودزابرونو کيندلو دوام وکړ. امان الله خان هڅه وکړه، چې روغتيايي خدمات د دولت تر کنترول لاندې راولي او بې سواده حکيمانو، چې به درمل او نسخه ورکوله هغه يې بند کړل، بلکې هغوی ته اجازه نامې ورکړل شوې، که چا به څه خلاف رفتاري وکړه، جريمه او اجازه نامه ترې اخيستل کېده.

په ١٩٢٣ او ٢۴ کال کې د جرمني يوې روغتيايي ډلې

په کابل کې دوه روغتونونه، یو د ښځو لپاره او بل د نارینه وو لپاره پرانېستل.

امان الله خان د تیلیفون او تلګراف سیستم پراخه کړ. له شوروي اتحاد نه یې د ټیلیفون او ټیلیګراف وسایل وارد کړل.

همدارنګه یو لړ وسایل له بریتانیا څخه وارد شول. د کابل او پېښور ترمنځ د تلګراف سیستم فعال شو، خو د پوست او تلګراف سیستم څکه په ابتدایي حالت کې پاتې شو، چې لویې لارې جوړې او ترمیم نه شوې. کله چې په ۱۹۲۷ کال کې افغانستان په نړیواله پوستي اتحادیه کې داخل شو، امان الله خان فرانسوي انجنیران راوغوښتل، چې د پوست، ټلیفون او ټلګراف سیستم معرفي کړي، خو کورني اغتشاش دغه کارونه په ۱۹۲۸ کال کې په ټپه ودرول.

په ۱۹۲۹ کال د راډیو افغانستان لومړنی ستېشن جوړ شو. دولت د لومړي وار لپاره له روسیې نه ۵ الوتکې واخیستې، چې له جرمني او انګلستان څخه یې هم په ۱۹۲۴ کې رانیولې وې. روسي الوتکې روسي پیلوټانو چلولې، وروسته افغاني پیلوټان وروزل شول او تر ۱۹۲۸ کال پورې د کابل او منځنۍ اسیا او کابل-کندهار ترمنځ الوتنې وشوې. (د ۱۳۰۷ کال په ثور کې کله چې پادشاه په روسیه کې و، حکم یې وکړ چې د حرب وزارت الوتکې

کابل ته ولاړې شي، نو د ثور په ۲۱ د یکشنبې په ورځ دوه ډلې الوتکې د یو تکرمن په نوم د کابل هوايي ډګر ته راغلې، یوه الوتکه د نابلدۍ له امله په جلال اباد کې او بله په کرمه کې کېناسته او په ۲۵ تاریخ کابل ته راغلې.)

(۷_۲۵۰)

(کله چې شاه امان الله کابل ته راغی، ویې ویل: هغه الوتکې چې تراوسه رارسېدلي او نورې رارسېږي، د توريد شویو الوتکو نمونې دي. په راتلونکي کې به موږ لويې مسافر وړونکې الوتکې واخلو، ځکه چې لوی میدانونه، نه لرو... د سږکال تر مني پورې به ټولې شپېته الوتکې ولرو.)

(۷_۲۵۲مخ)

د کابل او افغاني ترکستان، کابل_جلال اباد او پېښور د لارو پر سر د هوټلونو جوړولو امر وشو. د ګاډي د سیستم د فعالولو لپاره هم ګامونه واخيستل شول. قطغن د استوګنو د انتقال په برخه کې اصولنامه جوړه شوه.

امان الله خان د یوې قانوني اداري د جوړولو لپاره د روزل شويو او عصري کادرونو له کمښت سره په ستونزه کې و، خو د ټولنيز ژوند د قانوني کولو لپاره يې زيات کارونه ترسره کړل. د نوموړي د قانوني ګرځولو د کار یوه ستره بريا د لويو جرګو جوړول او د اساسي قانون تصويب و.

۴_په ټولنيز ژوند کې د قانونيت رامنځ ته کېدل:

د امان الله خان د دورې یوه ډېره مهمه بريا په ۱۹۲۳

کال کې د لويې جرګې په وسيله د اساسي قانون تصويب و. اساسي قانون تصريح کړه، چې: ټول هغه افراد چې په افغانستان کې اوسي، ديني، مذهبي توپير پرته د افغانستان اتباع دي. (۸ ماده) ټول اتباع د افغانستان په ديني، مذهبي چارو کې د دولت په سياسي نظامونو کې پابند دي او د خپلو شخصي حقوقو خاوندان دي. ۹ماده: په افغانستان کې اسارت برده ګي، بالکل ممنوع ده. بيګار يا اجباري کار منع شو. شکنجه او د ازار رسول منع شول. د امان الله خان په دوره کې د ټولنې د مدرنيزه کولو په برخه کې د اساسي قانون په خوا کې ډېرې نظامنامې تصويب شوې، چې د يو څو نومونه يې دا دي:

۱_ په ۱۹۲۱ کال کې د ماليانو اصولنامه.

۲_د کابل د شش کروهې او شاوخوا لپاره د ماليانو د حصول اصولنامه.

۳_د للمي ځمکو د ماليانو اصولنامه، ۱۹۲۳

۴_د څارويو په باره کې د ماليانو اصولنامه

د دولتي ځمکو د پلورلو په برخه کې اصولنامه ۱۹۲۴_۱۹۲۵

د کرنې د کارکونکيو اصولنامه (۸_۲۶)

د پوځي او اقتصادي اصلاحاتو په برخه کې امير هڅه وکړه، چې په هېواد کې يوه پياوړې عصري اردو ايجاد کړي. نوموړي د يوې حربې فابريکې پلان هم طرح کړ او په

دې اړوند يې له جرمني سره تړون لاسليك كړ. نوموړي غوښتل، چې په اتو فرقو كې يوه عصري اردو جوړه كړي.

په اقتصادي برخه كې يې هم زيات د پاملرنې وړ كارونه وكړل. د يو لړ كارخانو د جوړولو اقدام يې وكړ لكه د صابون او ګوګرد او نور... د ټكس او ماليات په برخه كې يې هم يو لړ اقدامات وكړل، خو ځرنګه چې يو منظم اقتصادي پلان نه و، نو ډېر ژر دغه كارونه له سقوط سره مخامخ شول.

***

په لنډه توګه ويلی شو، چې امانيه نهضت له مدرنيزم او نويوالي سره مترادفه مانا لري. كه څه هم په افغانستان كې د مدرنيزم او عصري ژوندانه د پيل لپاره هلې ځلې ان له مخه پيل شوې وې، خو په عملي او سازمان لرونكې توګه د امان الله خان غازي له واكمنېدو سره پيل شوې. اتـه_نهه كاله د اولسونو په تاريخ كې زيات واټن نه دی، خو ددې نهضت په بري او هلوځلو سره ډېر څه افغاني ټولنې ته ورځرګند شول. ان تر دې چې ويلی شو چې د معاصر مدنيت ټول موجود عناصر په امانيه دور كې افغاني ټولنې وليدل. له هغې جملې، عصري ښوونه او روزنه، د قانون حكومت، مواصلات، تيليفون او تلګراف، راديويي خپرونې، مطبوعات او په مجموع كې د سياسي استقلال د پخوالي او د اقتصادي، فرهنګي خپلواك د ترلاسه كولو لپاره هڅې.

سره لـه دي، چـې د غـازي امـان الله خـان ذهـن د يـوه خپلواکـې غوښتـونکي، مشـروطه غوښتـونکي او ديمـوکرات پادشـاه ذهـن و. هغـه د وخـت لـه حـالاتو او شـرايطو څخـه اغېزمن و، چې پـه هغـې کـې د لومـړۍ نړيـوالې جګـړې پېښـې، د جاپـان خپلـواکي، د تـرکيې او مصـر د پرمختګونـو اغېـزه، پـان اسلاميزم (پـه ننـۍ اخـوانيزم) او پخپلـه د نومـوړي د خسـر محمـود بـيګ طـرزي لاربښـوونې، د اسـتعمار پـر ضـد د افغانسـتان د خلکـو ژوره کرکـه، ټـول دې حرکـت تـه پـه لـوري ورکولو کې اغېزمن وو.

سره لـه دې، چـې شـاه امـان الله خـان د افغانسـتان د بهرنـي سياسـت پـه برخـه کـې د بـيلانس سـاتل لـه پامـه نـه غورځـول، دغـه راز يـې د ټـولنې لـه محافظـه کـارو او متعصبو قوتونـو سره پـه احتيـاط چلنـد کـاوه، خـو اسـتعمار دغـه جريـان پـه خپلـه ګټـه نـه ليـده، ځکـه خـو پـه تنکـۍ ځوانـۍ کـې خپـه او لـه منځـه لاړ.

د ماخذونو فهرست:

۱ـ غبـار، ميـر غـلام محمـد، افغانسـتان در مسـير تـاريخ، کابـل، دولتي مطبعه، کابل، افغانستان.

۲ـ جهـانبګلو، رامـين. مدرنيتـه، ديموکراسـی و روشـنفکران، چـاپ

دوم، نشر مرکز، تهران.

3_Dupree, Louis, Afghanistan (Second Printing). Princeton. New Jersey:1978.

4_Gregorian, Vartan. The Emergence of Modern Afghanistan. (Politic Reform and Modernization, 1880_1946). Stanford university Press, Stanford California:1969.

۵_لودویك ادمك (ترجمه پوهاند محمد فاضل صاحبزاده) روابط خارجي افغانستان در نيمه اول قرن بيست. كانون ترجمه اثار جهاد افغان: ۱۳۷۱.

۶_ استاويلسن، اسلام و سياست در افغانستان (مترجم خليل الله زمرد) دنمارك: ۱۹۹۹ ميلادي.

۷_وكيلي، پوپلزايي. عزيزالدين. سفرهاى غازي امان الله شاه... مركز نشراتي ميوند، پېښور: ۱۳۷۹.

۸_ تاريخ معاصر افغانستان از استرداد استقلال تا انقلاب ثور. كابل: بيهقي، سال ۱۳۶۲.

پوهنوال رسول باوري

په اماني پېر کې د لرغونو څېړنو څرک

په افغانستان کې د لرغونو سيمو د علمي سپړنو د پيل ويار هم د نورو تاريخي وياړنو په څېر د اماني پېر سره تړلی دی. د اعليحضرت امان الله خان د واکمنۍ پر مهال د لومړي ځل لپاره په هېواد کې د لرغونو سيمو د سپړلو او څېړلو چارې د علمي او کلتوري تړونو پر بنسټ له نړېوالو معيارونو سره سم پيل شوې. ددې ځانګې پوهان په افغانستان کې د لرغونو څېړنو تاريخ په دوو مرحلو وېشي: لومړۍ مرحله په افغانستان کې د سپړنو غير رسمي دوره او دوهمه يې په هېواد کې د رسمي دورې په نومونو يادې کړې دي.

په افغانستان کې د غير رسمي سپړنو پېر له پېړيو وړاندې پيل شوی او تر ۱۹۲۱ ميلادي کال پورې يې دوام کړی دی. پدې دوره کې د افغانستان بېلابېلې سيمې په بېلابېلو

وختونو کې بېله رسمي او قانوني جواز څخه، سپړل شوي او له سيمو څخه ترلاسه شوي اثار بهر او په ځانگړې توگه اروپايي هېوادونو ته وړل شوي دي. له افغانستان څخه د دا ډول اثارو وړل هم په دوه ډوله ترسره شوي دي. لومړي هغه اثار، چې د انتيکو توکو پېرودونکو کسانو په وسيله وړل شوي، چې هغوی يوازې د لرغونو توکو سره د يوه انتيک پلورونکي او يا انتيك پېرودونکي په توگه کار درلود، چې له بده مرغه دا ډول کسان لا تراوسه په پوره توگه نه دي پېژندل شوي. د غير رسمي دورې په ترخ کې دوهم ډول وړل شوي اثار له نېکه مرغه د هغو څېړونکو او مسلکي کسانو له خوا وړل شوي دي، چې په اړه يې څرگندونې او معلومات شته. په دې برخه کې د بېلگې په توگه د يو شمېر هغو څېړونکيو يادونه کوم، چې په بېلابېلو وختونو کې يې د افغانستان لرغوني او تاريخي اثار په بېلابېلو سيمو کې سپړلي او بيا يې له ځان سره وړي دي. په دې لړ کې تر ټولو وړاندې د مورکرافت (Moorcraft)، تربيك (Terbeek)، کورت (Court)، چارليس مسون (Charls Masson)، هونيگ برگر (Honig Berger) او يو شمېر نورو نومونه ياد شوي دي. نوموړو څېړونکيو د په لاس راغلو اثارو پر بنسټ ارزښتمنې ليکنې او څېړونې کړې، د بېلگې په توگه انگليسي ويلسن (H.H.Willson) د هغو اثارو پر بنسټ چې په افغانستان کې يې ترلاسه کړي وو، د (لرغونې اريانا) په نوم يو داسې اثر خپور کړ، چې نه يوازې د افغانستان د لرغونتيا په اړه يې نړيوالو ته د نوي ليد زمينه برابره کړه، بلکې د

راتلونکیو څېړنو لپاره هم د یو باوري ماخذ په توګه د یو شمېر اړوندانو د ګټې وړ وګرځېد. (حیدري: ۵: ۱۳۶۰).

د افغانستان په تاریخ کې د لومړي ځل لپاره د لرغونو سیمو د سپړلو او څېړلو په نیت د بهرنیو هېوادونو له څېړونکیو سره په ۱۹۲۲ میلادي کال رسمي تړونونه لاسلیك او د عملي کېدو چارې یې ترسره شوې. ددې علمي هڅو د پلي کېدو لپاره د اماني پېر سیاسي واکمنانو او په ځانګړې توګه د غازي امان الله خان سیاسي او معنوي ملاتړ مرستندوی وګرځېد. له علم او عصري پوهې سره د اعلیحضرت امان اله خان مینه، په هېواد کې د نورو پوهنیزو بهیرونو ترڅنګ د پخواني تاریخ او افغاني کلتور د پوهېدلو وړ چاپېریال منځ ته راوست. د علم او پوهې سره د هغه نوښت ګر پاچا مینه او په عصري علومو د افغاني ځوانانو د روزنې او پالنې سره لېوالتیا یې له هغې وینا څخه ښه څرګندېږي، چې بهر ته د افغاني محصلینو د لېږلو پر وخت یې کړې ده. اعلیحضرت امان الله خان نوموړو محصلینو ته په هغه وینا کې وویل: "دا د خوښۍ ځای دی چې نن موږ د خپل پیغمبر[ص] د حکم پر بنسټ چې ویلې یې دي (اطلب العلم و لوکان فی سین) عمل کوو او خپل افغان زلمي د زده کړو لپاره بهر ته لېږو. زما شهید پلار مرحوم هم لیکلي وو، چې ترڅو افغانان بهر ته د زده کړو لپاره ولاړ نه شي او له بهره ښوونکي راو ٭ه غوښتل شي، افغانستان به پرمختګ ونه کړي. دا هیله پخوا هم وه، خو اوس دا دی له نېکه مرغه دا هیله پلي کېږي."

اعلیحضرت امان الله خان د خپلې وینا په ترڅ کې زیاته کړې چې:"زه تاسو ته د وروری یو خبره کوم، چې د افغانستان نوم او اسلامي کرامت ته زیان ونه رسوئ، بیله زده کړې بل هیڅ کار ته مخه ونه کړئ، زه تاسو ته مخه ښه وایم او هیله مې ده چې تاسو بېرته خپل هېواد ته له علم او پوهې سره یوځای راشئ او تاسو ووینم که چېرې مړ شوی وم، نو بیا مې هم هیله دا ده چې تاسو هر یو زما د هدیرې سرته راشئ او ماته ووایاست، چې تاسو کومه پوهه او علم زده کړی او اوس یې د خپل هېواد د پرمختګ لپاره کاروئ، زه به هغه وخت په خپل قبر کې ارام او روح به مې هوسا شي."(سویمن: ۱۳۶۸، ۱۹)

د عصري او مدرني زده کړې سره د اعلیحضرت امان الله خان د بې کچې او زیاتې مینې یوه څرګنده پایله په افغانستان کې د لرغونو څېړنو او سپړنو پیل وو. د همدې چاپېریال په دننه کې د افغانستان د لرغونو سیمو سپړنې او څېړنې په رسمي توګه پیل شوې. په دې برخه کې تر ټولو وړاندې د افغانستان دولت د بهرنیو چارو وزارت او فرانسوي لرغونپوهانو ترمنځ یو تړون په ۱۹۲۲ میلادي کال لاسلیک شو. (پولادیان:۳۳:۱۹۶۳)

له هغو سیمو څخه، چې د فرانسوي لرغونپوهانو له لوري وسپړل شوې، په زیاته پیمانه تاریخي اسناد او لرغوني توکي ترلاسه شول، چې زموږ د هېواد په تاریخ کې څرګند او ویاړلی ځای لري. په دې برخه کې د هغو سیمو لنډه یادونه کوم، چې د اماني پېر په لس کلن عمر کې د فرانسوي لرغونپوهانو له

خوا سپړل شوي او څېړل شوي دي، خو د يوه ټکي يادونه اړينه گڼم، چې د سپړنو او څېړنو چارې په يو شمېر سيمو کې په وقفه يې او په يو شمېر سيمو کې په پرله پسې توگه ترسره شوي دي، ددې ټکي په نظر کې نيولو سره ښايي داسې سيمې هم رايادې شي چې د سپړنو چارې يې په اماني پېر کې پيل شوي، خو په هغه لس کلن پېر کې بشپړې شوې نه دي، په هر ترتيب هڅه دا ده چې لږ تر لږه د هغو سيمو يادونه وشي، چې په اماني پير کې په پرله پسې توگه تر څېړنو او سپړنو لاندې نيول شدي دي.

لومړۍ ـ هډه:

فرانسوي لرغونپوه "گودار" په ۱۹۲۳ ميلادي کال د هډې د سپړنو او څېړنو کار پيل کړ. ددې سپړنو په ترڅ کې د هډې بېلابېلې برخې وڅېړل شوې او د سپړنو چارې يې ترسره شوې له نېکه مرغه ددې سپړنو په ترڅ کې له "لويې تپې" يا تپه کلان څخه په زرگونو داسې مجسمې ترلاسه شوې، چې د گندهارا د هنري ښوونځي ځانگړی سبك يې د نړيوالو د لا زياتې پاملرنې وړ وگرځاوه.

د ښاغلي "گودار" تر څېړنو وروسته د (برونو) په نوم بل فرانسوي لرغونپوه د هډې په سيمه کې څېړنو او سپړنو ته دوام ورکړ، چې دا سپړنې له ۱۹۲۶ ميلادي کال څخه پيل او تر ۱۹۲۸ ميلادي کال پورې يې په پرله پسې توگه دوام وموند. ددې سپړنو په ترڅ کې داسې ډېرې بودايي مجسمې

ترلاسه شوې، چې د اناتومۍ له مخې پوره او د زیاتې ښکلا لرونکې وې، د زیاتو لرغونپوهانو په رایه د "برنو" په وسیله ترلاسه شوې مجسمې له هغو مجسمو سره سیالي کوي، چې د لرغوني یونان د نامتو مجسمه جوړونکي (لي سیپ) په وسیله جوړې شوي دي. (کهزاد: تاریخچه تحقیقات باستانشناسي در افغانستان اریانا: ۱۳۳۱)

دوهم ـ بګرام:

د بګرام لرغونې سیمه د لومړي ځل لپاره د فرانسوي لرغونپوه ښاغلي الفرد فوشه له خوا تر څېړنې لاندې ونیول شو، خو د سپړنو چارې په ۱۹۲۵ میلادي کال فرانسوي لرغونپوه ښاغلي (برونو) تر مشرۍ لاندې پیل شوې، خو د ښاغلي برونو د هغو بوختیاوو له امله چې د هېواد په نورو سیمو کې یې درلودې، په بګرام کې د سپړنو چارو پر دوام ونه توانېده دې ترتیب په بګرام کې د سپړنو چارې ودرېدې او تر شه ناڅه لس کالو پورې د بګرام سیمې په خپل حال پاتې شوې. (کهزاد: بګرام: نشرات انجمن: ۱۳۱۷)

درېیم ـ پایتاوه:

په ۱۹۲۴ میلادي کال فرانسوي لرغونپوه ښاغلي (ژوزف هاکن) په وسیله د پایتاوي سیمه تر څېړنې او سپړنې لاندې ونیول شوه. ددې سپړنو په ترڅ کې د "ساکا" نومي یوه مجسمه ترلاسه شوه، چې له شیست ډبرې څخه جوړه شوې او لا یې د طلایې پوښ علایم په تن کې لیدل کېدل. د هغو نښانو او

علامو پر بنسټ، چې په نوموړو اثارو کې څرګند وو، په ډاګه شول چې دا اثار په دریمه میلادي پېړۍ کې جوړ او کارول شوي دي. (عبدالروف ذاکر:تحقیقات در بگرام: باستانشناسي:۱۳۶۳)

څلورم ـ بامیان:

فرانسوي لرغونپوه ښاغلي (الفرد فوشه) د افغانستان دولت سره تر تړون وروسته د بامیانو سیمه د خپل کار په لومړنیو کې وشمېرل او په ۱۹۲۲ میلادي کال یې د بامیانو د سیمې سفر وکړ او هلته یې د څېړنو لړۍ پیل کړه. ددې سره سره، چې په بامیانو کې د فوشه لومړنۍ څېړنې د نقشې اخیستلو او عکس نیولو تر بریده رسېدې، خو دا هم د بامیانو د سیمې او په څانګړې توګه نړیوالو ته د بودایي سترو مجسمو د وربېژندلو لپاره زیات ارزښت درلود. الفرد فوشه د لومړي ځل لپاره د "په بامیان کې بودایي اثارو ارزښت" تر سرلیك لاندې یو علمي رپوټ ترتیب او خپور کړ، چې د فرانسوي او نورو اروپایي لرغونپوهانو له خوا په زیاتې پاملرنې وارزول شو. تر فوشه وروسته په ۱۹۲۳ او ۱۹۲۴ میلادي کالونو کې د ښاغلي (ګودار) په لارښوونه د بامیانو د سیمې او په څانګړې توګه د لویو مجسمو او د هغو پر شاوخوا د نورو سمڅو په اړه څېړنې او سپړنې ترسره شوې، خو په بامیانو کې د پرله پسې سپړنو چارې د ۱۹۳۰ میلادي کال وروسته پیل شوې او دوام یې موندلی دی، چې لاس ته راوړنې یې د زیات علمي ارزښت لرونکي دي. (سرهنګ: بامیان از نظر جهان ګردان: علوم اجتماعی: ۱۳۶۵)

پنځم ـ د نوشيروان لور سيمه:

دا سيمه په ۱۸۴۵ ميلادي کال د فرانسوي جنرال (فوريه) له خوا فرانسويانو ته وپېژندل شوې وه، په ۱۹۲۳ ميلادي کال د (ژوزف هاکن) له خوا تر څېړنې لاندې ونيول شوه، هغه وخت چې نوموړی له کابل څخه د بلخ په لور د الفرد فوشه د ليدلو په نيت روان شو، د لارې په سر يې د دختر نوشيروان په نوم سيمه وليدله او په دې سيمه کې د هغو تصويرونو او نقاشيو په اړه يې زيات ارزښتمن معلومات ترتيب او خپاره کړل. دا تصويرونه، چې د غرونو پر لويو پرښو او ډبرو حك او ليکل شوي وو، د هر سيلاني د پام وړ ګرځېدل، له هغه وروسته چې ښاغلي ژوزف هاکن ددې تصويرونو په اړه ليکنې وکړې بيا نو د هغو ارزښت لا زيات وبرېښېده. د نوموړي د څېړنو پر بنسټ دا تصويرونه د زردشتي پېر اثار ګڼل شوي دي. (هاکن:عمليات ده ساله در افغانستان:مترجم کهزاد:۱۳۱۳)

شپږم ـ غزني:

په غزني کې د فرانسوي لرغونپوهانو څېړنې په ۱۹۲۳ ميلادي کال پيل شوې. ددې څېړنو په ترڅ کې يې د غزني ښار يو شمېر تاريخي ودانۍ او د غزنوي پېر د پاچاهانو ماڼۍ او بڼونه تفکيك او راجستر کړل، ددې سره سره چې په غزني د څېړنو زياته برخه د ايټالوي لرغونپوهانو په زيار ترسره شوې ده، ولې د فرانسوي لرغونپوهانو د څېړنو پر بنسټ د ښاغلي (اندري ګودار) په نوښت يو نامتو نړېوال سيمينار په ۱۹۲۹

میلادي کال د فرانسې د ګیمې په موزیم کې د (غزني، هډې او بامیانو تاریخي اثار) تر نوم لاندې وړاندې کړ. په دې ترتیب یې د نوموړو اثارو نړیوال ارزښت زیات کړ. (معتمدي: دوره های قبل التاریخ افغانستان: اریانا ۱۳۵۴)

اووم ـ بلخ:

بلخ چې لا پخوا د ام البلاد په نوم شهرت ګټلی و، په لومړي سر د فرانسوي لرغونپوهانو د پاملرنې وړ وګرځېد. د همدې زیاتې پاملرنې په وجه وو، چې د فرانسوي لرغونپوهانو د ټیم مشر د ۱۹۲۳ میلادي کال راوروسته په پرله پسې توګه د ۱۸ میاشتو لپاره په بلخ کې د څېړنو او سپړنو په نیت پاتې شو. نوموړي د بلخ ښار بېلابېلې برخې او په ځانګړې توګه د بلخ بالاحصار تر پرله پسې سپړنو لاندې راوست. په ۱۹۲۴ میلادي کال ښاغلي ژوزف هاکن هم له فوشه سره ملګری او د بلخ بېلابېلې سیمې او له هغه جملې بالاحصار، د زرګرانو تپه، د باباقو دروازه او یو شمېر نورو سیمو څېړنې او سپړنې ترسره کړې. (کهزاد: ګزارش چهل ساله: ۱۳۳۷)

اتم ـ د بانو ښار:

په تاشقرغان کې د (شهربانو) په نوم یوه لرغونې سیمه د فرانسوي لرغونپوهانو له خوا په ۱۹۲۴ میلادي کال کې وڅېړل شوه. ددې څېړنو مشري د ښاغلي ژوزف هاکن په غاړه وه. له دې سیمې څخه د بودايي پېر زیات شمېر اثار ترلاسه شول، د همدې اثارو پیدا ښت ددې لامل وګرځېد، چې د

سپړنو لړۍ د ایبك ښار ته هم وغزېږي. د فرانسوي لرغونپوهانو هغه لاس ته راوړنې او علمي معلومات، چې د بانو ښار او هم له ایبك ښار څخه یې ترلاسه کړي وو، په ۱۹۲۴ میلادي کال په اسایي مجله کې د ښاغلي هاکن له خوا (د ایبك لرغوني اثار) په نوم خپاره شول او په دې ترتیب یې د زیاتو لرغونپوهانو پام ددې اثارو ارزښت ته واړاوه.
(هاکن:عملیات ده ساله حفاري در افغانستان: مترجم: کهزاد:۱۳۱۳)

لنډه دا چې د اماني پېر د لرغونو څېړنو په لړ کې دا یادې شوې سیمې هغه بېلګې دي، چې د هغه پېر په لسو کالونو کې سپړل شوي او څېړل شوي دي. ددې وینا اړتیا وینم، چې د یادو شویو سیمو د څېړنو او سپړنو ارزښت یوازې په دې کې پټ نه دی، چې د فرانسوي لرغونپوهانو له خوا ترسره شوي دي، بلکې ددې څېړنو ارزښت په دې کې هم دی، چې د هېواد په تاریخ د لومړي ځل لپاره په رسمي توګه د افغانستان د لرغونو سیمو سپړنه او څېړنه پیل شوه او بل دا چې ټول هغه اثار او لرغوني توکي، چې د فرانسوي لرغونپوهانو په زیار رابرسېره شوي او د لاسلیك شوي تړون پر بنسټ یو شمېر یې فرانسې هېواد ته لېږل شوي، د هغه هېواد په موزیمونو کې د افغانستان د اثارو په نوم ثبت او راجستر شوي دي.

ددې علمي څېړنو او سپړنو په اړوند د اماني پېر یوه بله ارزښتمنه لاس ته راوړنه په رسمي توګه د ملي موزیم پرانستل دي. د اعلیحضرت امان الله خان د ځانګړې پاملرنې پر بنسټ د ارګ په کوټې باغچې نومې ماڼۍ کې د هېواد ملي موزیم

په رسمي توګه د نوموړي نوښت ګر واکمن له خوا پرانستل شو. د امان افغان ورځپاڼه ددې مراسمو پوره تفصیل خپور کړی، چې په یوه برخه کې داسې لیکي: د اعلیحضرت غازي د پوهې او هېواد له پرمختګ سره د مینې او پالنې په لار کې دا دی د ښوونې وزارت تر مشرۍ لاندې یو ډېر ښه موزیم د ۱۳۰۳ لمریز کال د لړم میاشتې ۲۵مه د ماسپښین پر درېو بجو د کوټې باغچې په ماڼۍ کې پرانستل شو. د پرانستلو وړاندې د ښوونې وزیر ښاغلي فیض محمد خان د ښه راغلاست، وینا واوروله او بیا د بهرنیو چارو وزیر ښاغلي محمود بیګ خان او یو شمېر نور رابلل شویو وزیرانو د موزیم په اړه خبرې وکړې، تر هغه وروسته د ماسپښین پر درېو بجو اعلیحضرت غازي د کوټې باغچې موزیم پرانېستی. په موزیم کې زیات شمېر هغه اثار، چې په هېواد کې د لرغونپوهانو د وروستیو سپړنو او څېړنو څخه ترلاسه شوي، ننداری ته کښېښودل شو او ورسره زیات شمېر هغه اثار هم شته، چې د تحفې په توګه موزیم ته ورکړل شوي دي." او د پای ټکی دا چې په افغانستان کې د لرغونپوهنې د علمي بهیر د پیل او پراختیا ویاړ د نورو زیاتو تاریخي ویاړنو په څېر د اماني پېر په برخه دی.

اخځونه د الفبا په ترتیب:

۱_ باوري، رسول. باستانشناسي افغانستان. (کابل: پوهنتون کابل) ۱۳۶۳.
۲_ حیدري، زلمی. باستانشناسي چیست و چگونه در افغانستان به وجود آمد. باستانشناس افغانستان. (کابل: مطبعه دولتي) ۱۳۶۰.
ذاکر، عبدالروف. (تحقیقات در بگرام" باستانشناسي افغانستان.(کابل: مطبعه دولتي) ۱۳۶۳.
۴_سرهنگ، پاینده محمد. "بامیان از نظر جهان گردان" اجتماعی علوم. (کابل: پوهنتون کابل) ۱۳۶۵.
۵_سویمن: نصرالله. نطق های اعلیحضرت امان الله خان غازی. اکادمی علوم. ۱۳۶۸.
۶_کهزاد، احمد علي. "تاریخچه تحقیقات باستانشناسي در افغانسهتان" اریانا. ۱۳۳۱.
۷_کهزاد، احمد علي. گزارش چهل ساله تحقیقات باستانشناسي در افغانستان" سالنامه کابل. ۱۳۳۷
۸_معتمدی، احمد علی. (دوره های ما قبل التاریخ افغانستان). اریانا. ۱۳۵۴.
۹_هاکن، ژوزیف. عملیات دهساله تحقیقات باستانشناسي در افغانستان. مترجم کهزاد: (کابل: مطبعه دولتی)۱۳۱۳.

محمد معصوم هوتک

اماني عصر او لويې جرګې

ماته ددغې درنې غونډې د جوړوونکو له خوا په اماني عصر کې د لويو جرګو د څېړنې وظيفه راکول شوې ده. زه به دمخه تر دې چې پخپل اصل مطلب ورننوزم، يو څه به د غازي امير امان الله خان په باب ورغږېږم. د هند د لويې وچې مسلمانانو د امير امان الله خان په باب ويلي وو:

چو مسلم علم دين ورزيد امام فخر رازی شد
ولی چون در عمل کوشيد امان الله غازی شد.

دغې مقايسې ته لږ څه غور په کار دی. غازي امير امان الله خان او د شافعي مذهب ستر امام حضرت امام فخرالدين رازي(رح) د علم او عمل پر مقياس په يوه ليکه کې درول شوي دي. دا کومه وړه خبره نه ده. امام فخر رازي(رح) (۵۴۴_۶۰۶هـ ق) يو له هغو سترو اسلامي علماوو او حکماوو څخه و، چې وايي دده د تدريس په حوزه کې به څه دپاسه دوه زره تنه دانشمندان د علمي استفادې لپاره کېنېنستل او دده له محضره به يې فيض ووړ. ان تر دې چې د آس د سپارلۍ په وخت کې به هم نږدې درې سوه تنه فقها او شاګردان د

استفادې په غرض په رکاب کې ورسره تلل. ده په هر علم کې معتبر او مشهور تصانیف درلودل او آثارو یې دده په ژوند کې د درسي کتابو شکل غوره کړی و او تدریسېدل به. د اسلامي مشاهیرو په تذکرو کې دده د مشهورو او معتبرو څو ټوکیزو کتابو شمېر تر څلوېښتو زیات ښودل شوی دی او په هغو کې داسې آثار هم شته، چې د بوعلي سینا لیکنې پکې نقد شوي دي. ځینې آثار یې په قاهره او استانبول کې څو څو واره چاپ شوي دي. لکه وړاندې چې اشاره ورته وشوه، امام فخر رازي د شافعي مذهب پیرو، په خټه قریش و په هرات کې اوسېده او هورې ښخ دی. په پارسي یې استادانه نظم و نثر کیښ(۱).

سلطان غیاث الدین محمد بن سام غوري امام فخر رازي صاحب ته ډېر درناوی درلود او د هرات "آدینه مسجد" یې دده لپاره ودان کړ. امام به د جمعې په ورځ هلته مسلمانانو ته نصیحت کاوه. وایي حضرت امام د مړینې پر وخت دا لاندې څلوریزه ویلې وه:

هرگز دل من ز علم محروم نشد
کم ماند ز اسرار که معلوم نشد
هفتاد و دو علم درس خواندم شب و روز
معلومم شد که هیچ معلوم نشد(۲)

له دغه راز ستر شخصیت سره د غازي امان الله خان پرتلنه د هغې ارادتمندۍ څرګندویه ده، چې نوموړي غازي په اسلامي امت کې ګټلې وه.

د تاریخ په کتابو کې غازي امان الله خان ته چا د

اعلیحضرت امان الله خان، چا د امیر امان الله خان او چا د امان الله شاه خطاب کړی دی. ده پخپل لاسلیك کې تل "امیر امان الله" کیښی. د ۱۳۰۳ ش کال د پغمان په لویه جرگه کې، چې تفصیل به یې وروسته راشي، د جرگې غړو ورته دده د سترو خدمتونو له امله یو نښان، یو ټوپك او یوه توره د سوغات په توگه وړاندې کړه او هم یې ځنې وغوښتل، چې له دې وروسته دې د غازي امان الله پرځای (غازي امیر المومنین تولواك امان الله) وبلل شي او لقب دې یې (سیف الملت والدین) وي. د جرگې غړو دغه وړاندیزونه په ډېرو سترو ولولو او هیجاني جذباتو استقبال کړل. غازي امیر امان الله خان د ملت ددغې قدردانۍ په وړاندې په ژړاندو سترگو وینا وکړه، چې د هغې یوه برخه زه په دې نیامت دلته رانقلوم، چې یو خو به ددغه پر هېواد او ملت مین پاچا د ملي شخصیت څرگندونه شوې وي او له بلې خوا به ننني او وروستنیو واکمنو ته د ملي زعامت یوه بېلگه ښوول شوې وي او پرځنگ به یې دا خبره هم واضح شوې وي، چې دغه غازي تولواك د ځان لپاره کوم نوم خوښ کړی و. امیر امان الله خان داسې ویلي و:

ز دشت بیخودی می آیم از وضع ادب دورم
جنونی گر کنم ای صاحبان عقل، معذورم.

والله بالله مطلبم بجز از ترقیات شما دیگر چیزی نیست! و باز خدا شاهد، است بجز اینکه حیات خود را، زندگانی خود را، سلطنت خود را فدای شما ملت اسلام بگردانم، دیگر آرزوي ندارم و این خدماتی را که درین شش سال نموده و

مینمـایم، نـه تنهـا بـرای افغانسـتان بلکـه نقطـهٔ نظـرم خـدمت عـالم اسـلام و خوشـنودی خـدا و رسـول الله اسـت کـه هیچیـک لحظـه از خـدمت تـان بازنمانـده ام و بـاز نخـواهم مانـد و عهـد میکنم تـا یـک قطره خونی کـه داشـته باشـم بجز از بهبـودی و رفـاه شـما آنـرا دیگـر جـای مصـرف نمیکـنم... در اول سـلطنت مـن نیـز بقبـول نمـودن شـمس الملـت والـدین، سـیف الملـت والـدین تکلیـف شـدم. گفـتم کـه قبـول کـرده نمیتـوانم. خـدمت شـما صـادقانه عـرض میکـنم کـه (امـان الله) خـدمتگار شـما و خـادم اسـلام اسـت و خیلـی آرزو دارم تـا آخـر عمـر خـود بنـام (بنـدهٔ عـاجزالله) یـاد شـوم و در خـاک (الله ـ الله) گفتـه بـروم. تنهـا ایـن لقب غـازی را کـه خـدا بمـن عطـا و ارزانـی فرمـوده اسـت، کفایـت میکنـد... آنچـه در بـاب امیـر المـومنین غـازی امـان الله تولـواک فرمودیـد، خـوب میـدانم کـه در افغـانی تولـواك کـل اختیـار را میگوینـد. هـر وقـت کـه زبـان افغـانی بهمـهٔ نقـاط افغانسـتان و در بـین مـامورین مـا رواج یافـت، البتـه خـودم نیـز بقبـول کـردن آن حاضـرم... حـالا شـما مختاریـد کـه ایـن خـادم اسـلام را (امیـر) میگوییـد یـا (امیرالمجاهـدین) یـا (امیـر غـازی) یـا (خـادم اسـلام) میخوانیـد... ایـن همـه از محبـت شماسـت... بخیـال مـن اگـر مـرا (امیـر امـان الله) بگوییـد، خـوب اسـت..."[3] لـه دې اوږده اقتباسـه بـه د نـورو خبرو پـه څنګ کې دا مطلب هـم څرګند شـوی وي، چې ده پخپلـه ځـان تـه د "امیـر امـان الله" نـوم غـوره کـړی و[4] خو پـه دغـه وخت کې يې هـم پـه لاسليك کې "امیـر امـان الله" ليدل شوي دي. د همـدې دلایلـو پـر بنسـټ مـا پخپلـه دغـه ليکنـه کې

"امیر امان الله خان" یا "غازي امان الله خان" بللی دی. تر دې ځرګندونو وروسته به خپل اصل مطلب ته راشم او هغه د جرګو، لویو جرګو او د اماني عصر د جرګو په باب اجمالي څېړنه ده.

د جرګو تاریخي پس منظر

جرګه او لویه جرګه:

جرګه د پښتني ټولنې لرغونی دود دی. په جرګو کې معمولاً د پښتنو (افغانانو) ډېر مهم قومي او ملي مسایل او د قوم یا ملت د زعامت ټاکلو موضوع څېړل کېږي. جرګه ځانته مشخص اصول او ضوابط لري. د افغانستان په معاصر تاریخ کې موږ له دوو ډولو جرګو سره مخامخ کېږو. یو یې هغه جرګې دي، چې د هېواد زعامتونه یې ټاکلي دي او بل هغه دي، چې زعامتونو د ټاکلو مسایلو د حل و فصل لپاره رابللي وي. د جرګو اهمیت د هغو د فیصلو له مخې ځرګندېدلای شي. که یې فیصلې د ملت په ګټه وې هغه جرګې ملي جرګې دي او که نه وې، نو باید د هېواد په تاریخ کې د معینو سیاسي غونډو په ردیف کې مطالعه شي. د جرګو د ایجاد زمانه لرغوني اریایي دور ته رسېږي. ویل کېږي، چې لرغونو اریایانو د Sabha او Simathy په نامه جرګې درلودې. د اکاډمیسن پوهاند رشاد صاحب په قول د لرغوني افغانستان ډېره پخوانۍ معلومه جرګه د کنیشکا د زمانې ده، چې له نن څخه اتلس سوه کاله وړاندې جوړه شوې وه.(۵) له دې جرګې څخه،

چې پوهاند صاحب د "بودايي دين د عالمانو لويه جرگه" بللي ده، مراد د بودايي دين د عالمانو هغه پنځه سوه کسيزه غونډه ده، چې د کنيشکا په حکم د ګندهارا د ستر عالم او د بودايي دين د اووم پېشوا وشواميتره په مشرۍ په يوه روايت په پېښور او په بل روايت د کشمير په سرينګر کې جوړه شوې وه او په هغې کې د زاړه بودايي دين "هينه يانه" پرځای نوی بودايي دين "مهايانه" رامنځ ته شو. دا غونډه يا جرگه د بودايي دين څلورمه جرگه بلل شوې ده. ددغه دين لومړۍ جرگه به غالباً د بودا په ژوند کې جوړه شوې وي، خو دوهمه يې د بودا تر مړينې وروسته (۴۸۳ق م) په باجاګره کې جوړه شوه او په هغې کې ددغه دين درو تنو حواريونو (انانده، يوپالي، کاسياپه) برخه اخيستې وه او د بودايي دين د قوانينو مجموعه يې تدوين کړه. دريمه جرگه د اشوکا په قيادت جوړه شوې وه او په هغې کې ددغه دين مذهبي لارښوونې سره تنظيم او ترتيب شوې او فيصله وشوه، چې بودايي مبلغين دې د نړۍ ليرو هېوادو ته ولېږل شي.(۶) دې جرگو يا غونډو مذهبي بڼه درلوده او د مذهبي موضوعگانو د څېړنې لپاره رابلل شوې وې. کله چې موږ ددغه دود پر قدامت رڼا اچوو، نو ددغو جرگو يادونه د مثال لپاره راوړلای شو. خو کله چې د جرگو پر سياسي او ملي اهميت خبرې کېږي، نو بيا زموږ مخې ته د حاجي ميرويس نيکه په مشرۍ رابلل شوې جرگې او د لوی احمدشاه بابا د تاجپوشۍ جرگه راځي. افغانستان ته د اسلام د مبين دين په راتگ سره د پښتنو دغه لرغوني دود د اسلامي

آیین تایید او ملاتړ هم وکاته. د "وشاورهم فی الامر" استناد جرګو ته د الهي امر او قانون بڼه ورکړه. د جرګو دود د افغانستان په راوروسته تاریخ کې د شاهانو له خوا پالل شوی دی، خو د هغو په شکل او محتوا کې د زماني په تېرېدو سره بدلونونه راغلي دي او د بدلونونو دا بهیر به همداسې روان وي، چې تفصیل به یې وروسته راوړم.

د جرګې کلمه په پښتو او پارسي ژبو کې مروجه ژوندۍ کلمه ده او ددغو ژبو د خپل مال په توګه کارېږي. له غیاث اللغات پرته، چې جرګه یې تورکي کلمه بللې ده، نورو ټولو مروجو قاموسو ددې کلمې د منشا په باب څه نه دي ویلي. پارسي قاموسو په "صف و حلقه،دسته، گروه، عده ای از مردم که دور هم جمع شوند، عده ای سپاهی یا شکارچی که در صحرا شکار را محاصره کنند..." معنا کړې ده. سید راحت زاخیلي په لغات افغاني کې یې ورته کښلي دي "وه لوګ جو پنچایت کی لیی مقرر هوتی هین" ترجمه:(هغه خلك چې د پرېکړو یا مشورو لپاره ټاکل شوې وي).

وزیر محمد ګل خان مومند په پښتو سیند کې یې راوړي دي:"هیاتی یا جمعیتی که برای مذاکره در یك خصوص فراهم آید، مجلس، جمعیت، انجمن. علاوه بر آن هیات رسمیهٔ که در تحت ریاست یکنفر بجهت مذاکره در امور مملکت و ملت یا امور متعلق دولت و حکومت یکجا گرد آیند، نیز اطلاق میشود. قومی جرگه=مجلس قومی، د پښتو جرګه=جرگهٔ افغانی که فیصلهٔ آن بر اساس اصول و قوانین ملی افغانی

باشد، سیاسی جرګه=مجلس سیاسی، د معارف جرګه=انجمن معارف."

میا بهادر شاه کاکاخېل په ظفراللغات کې وایي:"جرګه: د مشورې مجلس، مجلس مشاورت، ټولی، ګروه. جرګه په پښتو کښې ډېر اهمیت لري. ددې ځان له اصول دي. جرګه یا په حجره کښې او یا په جمات کښې راغونډېږي. د جرګې حکم هر څوك مني او مخالفت ترې نه کوي. څوك چې د جرګې مخالفت اوکړي، هغه ته د قام له خوا نه سزا ورکولی شي. دغې سزا ته ناغه وایي. جرګه د پښتونولۍ یو لوی اساس دی. لکه چې خوشحال خان وایي:

بې جرګې نه به هېڅ کار په لاس وانخلي
چې خبر وي د جرګې په برکت"

خو "لویه جرګه" هغو قاموسو نه ده راوړې، چې تر اماني عصر وړاندې تدوین شوي دي. تر دغه عصر وروسته لیکل شوو قاموسو راوړې ده. پښتو سیند یې په "مجلس بزرګ فوق العاده، بجای کلمهء کنفرانس که اصطلاح فرنګ است نیز استعمال میګردد..." معنا کوي. ظفراللغات د "مرکزي پارلمنټ، تمام ملك کې منتخب نمایندو پر مشتمل مجلس" معنا ورته کښلې ده.

د "جرګه .... ای بزرګ ملی افغانستان" لیکوال ښاغلي محمد علم فیض زاد لویه جرګه د "لوی جرګه" په بڼه ثبت کړې او په دې برخه کې یې عجیبه شانته فتوا صادره کړې ده. دی لیکي :"کلمهء لوی در پشتو به معنی بزرګ است. در متون

پشتو چون کلمهء جرگه که بعد از لوی می آید، مونث می باشد لذا لویه جرگه تحریر میشود. چون در تحریر دری مونث و مذکر مستعمل نیست و این متن به دری تحریر میشود لذا لوی جرگه تحریر گردید."(۷) خو "ستره محکمه" یې بیا د خپلې فتوا برخلاف د خپل کتاب په دري متن کې "ستر محکمه" نه ده لیکلې! د اماني عصر د لویو جرگو په فرمانو او اسنادو کې، چې په فارسي (دري) لیکل شوي دي، هم "لویه جرگه" بلل شوې ده، نه "لوی جرگه".

لویه جرگه یو مرکب توصیفي پښتو نوم دی او د پښتو ژبې د صفت او موصوف له قانون سره سم تړل شوی دی، ځکه نو باید په پارسي (دري) لیکنو کې په هم دې بڼه ولیکل شي.(۸) د ښاغلي محمد علم فیض زاد د کتاب په سریزه (الف مخ) کې، چې د ارواښاد استاد خلیل الله خان خلیلي په قلم لیکل شوې ده، لویه جرگه "مقلوب توصیفي ترکیب" بلل شوی دی. د استاد مرحوم نظر ته له درناوي سره سره باید ووایم، چې که د "مقلوب" پرځای "مغیره" راغلی وای، ښه به و، ځکه مقلوب ترکیب هغه ترکیب ته ویل کېږي، چې د مرکب د اجزاوو ځایونه سره وړاندې وروسته شوي وي. په مثال کې یې مقلوب اضافي ترکیب راوړلای شو. په دغه ترکیب کې د مضاف او مضاف الیه ځایونه سره لاندې باندې شوي دي. لکه "ژبه د پښتو" چې یو مقلوب اضافي ترکیب دی او سمه بڼه یې "د پښتو ژبه" ده. په "لویه جرگه" کې "لویه" د "لوی" مغیره شکل دی، چې د پښتو ژبې د صفت او موصوف د قانون له مخې یې

په بڼه کې د موصوف ښځینه توب اغېزه کړې ده او د "لویه" په شکل یې پکې بدلون راوستی دی.

لکه وړاندې چې اشاره ورته وشوه، د "لویې جرګې" کلمه له اماني عصر وروسته دود شوې ده. د میرویس نیکه په مشرۍ، چې د ظالم صفوي حکمران ګرګین د له منځه وړلو او له صفوي حاکمیت څخه د هېواد د خپلواك کولو لپاره د کندهار په کوکران او مانجه کې کومې جرګې جوړې شوې دي، د هماغه وخت په تاریخي اسنادو کې چې شمېر یې بیخي پر (نیست) حساب دی، د "لویو جرګو" په نامه نه دي بلل شوي. د ریدي خان مومند "محمود نامه" یوازینی داخلي سند دی، چې مونږ ته د پټې خَزانې پر لاس رارسېدلی او ددغو جریاناتو یو کلي تصویر او په دغو جرګو کې د برخه والو نومونه یې راکړي دي. هورې لولو:

حاجي میر خان وکا تدبیر مصلحت
ښتانه ټول سول په ناموس او په پت
ټولو قرآن وکا چې څان کا خوندي
له جور و ظلمه د ظالم ارمني
سیدال ناصر او بابوجان و بابی
بل بادر خان و د بادرو لمسی
میاجي هم راغی د مر خان په کومک
یوسف راټول کړله د سیوري هوتک
عزیز نورزی د دلارام پهلوان
ګلخان بابړ و و بل و نور پهلوان

راغـــی نصـــرو و الکـــوزي د جلـــدك
کـــا يـــې ځوانـــانو د لښکـــرو کومـــك
بل يحيی خان و بل يې زوی محمد خان
ټول سره يو سول چې کړي مرګرګين خان.

(پټه خزانه، عکسي چاپ، ۷۷مخ)

د عبدالغفار هوتك بيان که څه ډېر مختصر دی، خو بيا هم ددغه روايت ملاتړ کوي. دی وايي:

نـــور يـــې وکـــا مصـــلحت
راځـــئ جـــنګ کـــړئ پـــه عـــزت
نـــور يـــې تـــول کـــړه مشـــران
همــــــه واړه عزيـــــــزان
دويـــه تـــول پـــه مصـــلحت شـــوه
و کفـــار تـــه پـــه غيـــرت شـــوه
لـــه کفـــارو بـــه مـــوږ جـــنګ کـــړو
چې خپل ځان په وينو رنګ کړو
يـــا بـــه مـــوړه شـــهيدان شـــو
يـــا بـــه پاتـــه پـــه امـــان شـــو.(۹)

پـــه دې دواړو معتبـــرو داخلـــي ماخـــذو کـــې د مشـــرانو د راټولېدو خبره شوې ده، چې مراد يې هماغه سره جرګه کېدل دي، خو په خاصه توګه يې د "لويې جرګې" په نامه نه ده بللې.

د لـوی احمـد شـاه بابـا د تاجپوشـۍ جرګـه يـا د شـېر سـرخ د زيارت جرګه هم د هماغه وخت په ليکل شوو تاريخو کې "لويه جرګه" نـه ده بلـل شـوې. د احمـد شـاهي عصـر فاضـل مـورخ

محمودالحسیني، چې خپل کتاب (تاریخ احمد شاهي) یې د لوی احمد شاه بابا په لارښوونه او د هغه تر مستقیم نظر لاندې کښلی دی، دغې جرګې ته د "مجمع عام" یا "جشن جلوس" نومونه راوړي دي.([10]) تاریخ سلطاني، چې د لوی احمد شاه تر وفات تقریباً سل کاله وروسته لیکل شوی دی، د شېرسرخ غونډې ته د "مجلس مشاورت" نوم ورکړی دی.([11]) تاج التواریخ بیا دا غونډه د "مجلس شورایی" په نامه بللې ده.([12])

د امیر شېر علي خان د پاچاهۍ په دوران کې د شهزاده عبدالله جان د ولیعهدۍ له امله چې کومه جرګه په ۱۲۴۴ ش کال د دوو زرو تنو په ګډون د کابل ښار د مرنجان په غونډۍ کې راغونډه شوې وه، د هغه وخت د رسمي جریدې شمس النهار په استناد "جرګهٔ کبیر ملی" نومول شوې وه([13]). خو د امیر پخپله "وعظ نامه" کې، چې د قاضي محمد امین پېښوري له خوا ولوستل شوه، دغه غونډه (جلسهٔ بزرګ) بلل شوې وه. دا نومونه تول د "لويې جرګې نامه ته د معنا او مفهوم په لحاظ ورته نومونه دي، خو په مشخصه توګه د "لويې جرګې" پښتو ترکیب د اماني عصر نوښت او بریا ده. ددغه نامه په ټاکنه کې ماته د "پښتو مرکې" لارښوونه دخیله ښکاري.

د اماني عصر لويې جرګې:

امیر امان الله خان د خپل خسر او سیاسي لارښود علامه محمود طرزي له خوا د مدنیت له ارزښتونو سره اشنا شوی او

د مشروطیت سیاسي خوځښت ته دهمده له خوا تشویق شوی و. که څوك په سراج الاخبار کې د علامه محمود طرزي پر لیکنو او تبصرو او څېړنو باندې غور وکړي، ورته څرګندېږي، چې علامه مرحوم سره له دې چې د پښتنو د ژوند و ژواك پر زیاترو اړخو باندې کلك انتقادونه کوي، هغوی ښوونې او روزنې ته رابولي، د مدنیت او ترقۍ په ګټو یې خبروي خو پرځنګ یې پردې خبره هم ټینګار کوي، چې مدني ارزښتونه باید له افغاني دود و دستور سره واخښل شي. کله چې امیر امان الله خان د افغانستان پر تخت کښېناست او د هیواد د مدني کولو او د مشروطیت د هدفونو د پلي کولو لپاره عملي اقدامات پیل شول او د قوانینو د جوړولو او تعمیلولو اړتیا منځ ته راغله، نو ورسره سم د یوه داسې قانون ساز سازمان ضرورت هم احساس شو، چې په مدني نړۍ کې د "موسسان مجلس" په نامه یادېده. ددغې اړتیا د پوره کولو لپاره یې له پښتني جرګې څخه د یوې عالي موسسې په توګه کار واخیست او هغې جرګې ته یې، چې ددغه مقصد لپاره باید راوبلل شي، د "لویې جرګې" نوم ورکړ. د جرګې دود زموږ خپل و خو د هغو شکلي نظم و ترتیب د اروپایي پارلمانو په بڼه وټاکل شو.

د اماني خوځښت لومړۍ لویه جرګه د امیر امان الله خان د پاچاهۍ په څلورم کال یعنې د ۱۳۰۱ش کال د کب د میاشتې پر اوومه د یکشنبې په ورځ د ۸۷۲ استازو په ګډون د امیر په حضور کې په جلال آباد کې جوړه شوه او په هغې کې د

افغانستان اساسي قانون تصويب شو. دغه اساسي قانون د ۱۳۰۲ش کال د غبرګولي په میاشت کې چاپ او خپور شو(۱۴) څرنګه چې جرګه د ژمي په موسم کې رابلل شوې وه، ځکه نو په هغې کې د افغانستان د ټولو ولایتو استازو برخه نه وه اخیستې او یوازې له کابل او شاوخوا څخه او دغه راز له ننګرهار، لغمان او کونړ استازو، چې په هغه وخت کې د رسمي تشکیلاتو له مخې د "مشرقي" په نامه یادېدل، ګډون کړی و. د ولایاتو نمایندګي هغو وکیلانو وکړه، چې د دولتي شورا په مجلس کې یې غړیتوب درلود او په کابل کې اوسېدل. په جرګه کې فیصله وشوه، چې راتلونکې لویې جرګې دې په مناسب موسم کې د کابل په ښار کې چې " د افغانستان پایتخت او وسطي نقطه ده" جوړې شي(۱۵). ددې جرګې رابللو د افغانستان د راتلونکو لویو جرګو لپاره یو راز نوی تاداو کښېښود. دا دود تر ننه پورې د ځینو معلوم الحالو افرادو او حلقو له مخالفت سره سره پالل کېږي او په نړۍ کې وروستیو بېخکې بدلونونو خو د "لویې جرګې" کلمه د نړۍ په ټولو خلکو وپېژندله او یا که دقیقه خبره وشي، نو لږ تر لږه خو د نړۍ په مطبوعاتو کې په ټولو ژوندیو ژبو کې د دخیلې کلیمې په توګه خپره شوه. د جلال آباد ددغې لویې جرګې بشپړ جریان ثبت شوی نه دی، ځکه نو زه نور څه نه شم پر ویلای، خو تر دې وروسته چې کومه لویه جرګه په پغمان کې راوبلل شوه (۱۳۰۳ش) د هغې بشپړ تفصیلي راپور د یوه کتاب په شکل خپور شو دی، چې وبه یې څېړو.

د پغمان لویه جرګه:

د جلال آباد د لویي جرګې په تعقیب امیر امان الله خان د پغمان لویه جرګه راوبلله، چې د ۱۳۰۳ ش کال د چونګاښ له شلمې نېټې څخه د همدغه کال د زمري تر نهمې نېټې پورې یې دوام وکړ. ددغې جرګې پیل د پنجشنبې په ورځ و او دغه راز د پنجشنبې په ورځ پای ته ورسېده. د جرګې د زیاترو غونډو مشري پخپله امیر پر غاړه اخیستې وه. ددغې لویې جرګې تر پیل کېدو وړاندې د امیر امان الله خان په لاسلیک د ملت په نامه په پارسي ژبه یو اعلان خپور شو او په هغه کې د جرګې او مشورې د اهمیت بیانولو په ترڅ کې داسې ویل شوي وو:

"... علاوتاً از چندی است که درین مورد مقصد دیگر بخاطرم می پرورانم که تشکیل یک مجلس (لویه جرگه) است که باید لااقل در سال یکدفعه علی العموم و کلا و نمایندگان کلان شوندگان قومی و علمای ملت در ان مجلس اجتماع نموده همهء مسایل مهمه و افکاریکه در تعالی و ترقی مملکت خویش مدنظر داشته باشم مواجهتا بالمشاوره تصویب آراء تصفیه دهیم و بعد از استصواب مجلس مذکور در معرض اجرا گذاریم..."(۱۶) دغه راز یې د لویې جرګې د استازو په نامه بېل بېل فرمانونه لېږلي وو. د جرګې د پرانیستلو مراسم د لوی اختر تر لمانځه وروسته، چې د کابل ښار په عیدګاه کې د امیر امان الله خان په امامت وشو، د ارګ د سلام خانې په ماڼۍ کې سرته ورسېدل او امیر خپله

وینا استازو ته واورولـه. ددغې وینا په یوه برخه کې استازي و آزادو او لـه بیـري و واهمـې پرتـه ویناوو تـه داسـې رابللـي وو: "...چیزیـرا کـه دریـن روز افتتـاح بشـما ملت معروض میـدارم و شـما را بطـور یاداشـت میگـویم همـین اسـت آنچـه بفکـر شـما بـرای بهبـودی ملـت و ترقـی مملکـت تـان بهـم رسـد محضـا بـرای خـدا بگوییـد و بغیـر اظهـار افکـار حقیقـی خـویش لحـاظ و خـاطرداری هـیچ یکـی را نکنیـد، کـه فـلان کـس اینطـور گفتـه مـن هـم بایـد چنـین گـویم! نـی! هـر کـدام تـان خودهـا را وکیـل قـوم و کفیـل مهمـات عمـوم پنداشـته فقـط رضـای ایـزدی و رفـاه و آسـایش عمـومی را مـد نظـر گرفتـه آنچـه بفکـر تـان برسـد حقانـه بگوییـد، زیـرا کـه اگـر قـوم مـا بـه آسـایش باشـد خـود مـا نیـز آسـوده حـالیم. چنانچـه افغانـان در مثـل میگوینـد (چـه خـان یـې پـه یـاران یـې) بلـی! اگـر خـدا ناخواسـته قـوم مـا غریـب، بیکـار، بـی علـم، پریشـان، نـاتوان باشـد ضـرور مـا هـم پریشـان هسـتیم. بنـا بـرین محـض استرضـای خداونـد آنچـه دران فایـدهء عمـوم باشـد آزادانـه در مجلـس بیـان نماییـد..."([۲۷]) د سـلام خـانې ماڼـۍ تـر مراسـمو وروسـته د جـرګې اسـتازي پغمـان تـه ولاړل او نـورې غونډې هورې سرته ورسېدلې.

د لـویې جـرګې د غونـډې لپـاره پـه پنځلسـو مـادو کـې یـوه لایحـه جـوړه شـوې او د غونـډو تـر پیـل دمخـه پـر اسـتازو وېشـل شوې وه. د لایحې مواد په پارسي ژبه لیکل شوي او داسې وو:

ـ د لـویې جـرګې غونـډې تـه هغـه کسـان ورتلـلای شـي، چـې د "لویې جرګې" غونډې ته رابلل شوي وي.

ـ د کورنیو چارو له مامورینو څخه د سرکاتب تر رتبې پورې او له پوځي کسانو څخه تر کنډکمشر پورې په غونډه کې برخه اخیستلای شي.

ـ خبریالان چې د اجازې ټکټ ولري په غونډه کې یوازې د اورېدونکي په توګه ګډون کولای شي. د خبرو حق نه لري.

ـ په غونډه کې د ناستې ځایونه له نقشې سره سم ټاکل کېږي.

ـ د هرې غونډې په سر کې د غونډې رئیس په دې جمله باندې خبرې پیل کوي (د خدای په نامه شروع کوم) او ورپسې د غونډې منشي د رئیس په اجازه د خبرو وړ لایحه لولي.

ـ د هرې غونډې په پای کې د راتلونکې غونډې د خبرو وړ مواد د رئیس له خوا د غونډې پر غړیو باندې د جلا پاڼو په شکل وېشل کېږي.

ـ کله چې یوه مسئله ولوستله شوه له دوو دقیقو سکوت وروسته هر هغه چاته چې پوښتنې ولري، د رئیس له خوا یا د رئیس په امر د مربوط وزیر له خوا توضیحات ورکول کېږي. له هغه وروسته که څوك اعتراض ولري، یا غواړي تر هغه ښه نظر ورکړي د رئیس تر اجازې وروسته درېږي، مدللې خبرې کوي او کنه سکوت کوي.

ـ د غونډې په سر کې پر ټولو غړو باندې دوې دانې سپینې و تورې مهرې وېشل کېږي. کله چې مسئله ولوستله شوه موافق کسان سپینه مهره او مخالف کسان توره مهره په هغو صندوقونو کې اچوي، چې د ټاکلو کسانو له خوا په غونډه کې

ګرزول کېږي. مسئله د رايو په اکثريت فيصله کېږي.

ـ هغه مسايل چې د رايو په اکثريت تصويب شي ليکل کېږي. په غونډې کې پوره اندازه کاتبان او د ليکنې وسايل شته.

ـ له هغو کسانو پرته، چې مخکې يې يادونه شوې ده، نور هېڅوك غونډې ته ننوتلای نشي. په هغو ورځو کې چې اعليحضرت په غونډه کې تشريف ولري، د غونډې مشري همايوني ذات ته ورکول کېږي.

ـ په غونډه کې له اوبو پرته بل څه نه خوړل کېږي.

ـ ترڅو چې استازي خبرې پای ته رسولې نه وي، د نورو له خوا تصويب او ترديد کېدلای نشي.

ـ هر څوك چې خبرې کوي بايد رئيس يې مخاطب وي که څه هم د بل استازي جواب ورکوي.

ـ په غونډه کې له ټاکلو خبرو اترو پرته نور ناوړه الفاظ او تر موضوع دباندې خبرې کېدلای نشي. سپکې سپورې او بېځايه خندا کورټ منعه ده. که څوك داسې وکړي د رئيس له خوا اخطار ورکول کېږي، چې پټه خوله شي.

ـ کله چې خبرې پيل شي، شخصي مسايل او څرګندونې کورټ منعه دي.

د غونډې لپاره په دې ډول نقشه جوړه شوې وه. په سر کې "تخت همايوني" و. د تخت ښي او کيڼ لاس ته منشيان او وزيران ناست وو او ورپسې په دواړو خواوو کې د استازو لپاره ځايونه ټاکل شوي وو. په ښي لاس کې تر استازو وروسته د

تمیز علماء او د غنډ مشر تر رتبې پورې پوځي منصبداران تر هغه وروسته د دولتي شورا غړي، کنډکمشران او د وزارتو منشیان ناست وو. په کیڼ لاس کې تر استازو وروسته د تمیز د علماوو او د وزارتو د معینانو، مدیرانو او مرستیالانو او سرکاتبانو ځایونه وو. د "همایوني تخت مخې ته د غونډې رئیس، مرستیال او د منشي مرستیال ناست وو. د دوی تولو مخې ته د ولایتونو په ترتیب د لویې جرګې مشران، علماء، سادات، مشایخ، د شورا منتخب وکیلان او د مشورې د مجلس غړي حاضر وو.

په دې ډول وینو چې د لویې جرګې د تالار ترتیب و تنظیم د اروپایي هېوادونو د پارلمانونو تالار ته ورته و. امان الله خان له شکلیاتو سره ډېره مینه درلوده او همدغو شکلي بدلونونو ورته له اولس سره په اړیکو کې ستونزې پېښې کړې او دښمنانو یې له هغو ځخه ددغه ملي او مدني خوځښت په ناکامولو کې استفاده وکړه.

دا خو د غونډې شکلي اړخ و. ماهیتي اړخ یې هم په ټوله معنا د ډیموکراسۍ او مدني آزادۍ پر بنسټ ولاړ و. امیر امان الله خان په مکرر ډول استازي آزاد جر و بحث ته رابلل. درنو لوستونکو خو د سلامخاني په ماڼۍ کې د امیر د پرانیستونکي وینا هغه برخه په همدې لیکنه کې وړاندې ولوستله، چې په هغې کې امیر پر آزاد جر و بحث ټینګار کړی و. په پغمان کې یې هم د لویې جرګې د منظمو وینډو د پرانیستلو په ورځ (شنبه ـ د چونګاښ اته ویشتمه ۱۳۰۳ش)

پخپله وینا کې پردې خبره بیا ټینګار وکړ او وې ویل:

"...اګر شما هیئت (لویه جرګه) درین مسائل مبحوثه آزادانه رای ندهید و در مفاد ملت و دولت بذل مقدرت نورزید همانا که نزد خدا و رسول و من عاجز که اولوالامر شما (هستم) و عموم ملت که شما نمایندګان حقیقی آنها میباشید، مسئول و جوابده خواهید بود.

از برای خدا بکوشید و بیدار باشید و دقیقهء از دقایق خیر خواهی و خیر اندیشی ملت و مملکت و حکومت متبوعهء تانرا فرو ګذار نشوید که بدنام و دنیا و آخرت خواهید بود. باید که محض بلی! بلی نګوید و نه فقط بکلمات نافیه طرفداری کنید بلکه هر آن چیزیرا که نسبت بترقیات ملت و مملکت خویش بفکر دارید آزادانه و حقانه بآواز صاف و بلند بیان نمایید." ([18]) د جرګې د خبرو جریان وښودله، چې امیر امان الله خان په عمل کې هم د ملت استازو ته موقع ورکړه چې په خلاصه خله خپل نظریات او انتقادات مطرح کړي. البته استازو خو خپل نظریات آزادانه بیانول خو د انتقاد ځای، چې زیاترو منقدینو ورته ګوته نیولې دا دی، چې امیر د خپلو وزیرانو د اعمالو عامه و تامه مدافعه کوله. که به چا دده پر وزیرانو انتقاد کاوه، جواب به یې تر وزیر دمخه ده پخپله ورکاوه. ددغه راز چلند یو مثال به بیان کړو. په لویه جرګه کې پر کورنیو مسایلو خبرې روانې وې، په دغو شپو ورځو کې د ځینو مامورینو د ناوړو اجراآتو له امله په پکتیا کې د ناراضۍ او پاخون اور تازه کېده.: مولوی عبدالواسع (شهید

جوزا ۱۳۰۸ش) د خپلو خبرو په ترخ کې څرګندکړه چې وزیران باید د خپلو چارو مسئولیت پر غاړه واخلي. په دې برخه کې يې د اخله وزیر او د معارف وزیر پر اجراآتو انتقاد وکړ. د مولوي له دې انتقاد سره زیاتره استازي هم نظره وو، خو امیر امان الله خان دمخه تر دې، چې وزیران خپله دفاعیه واوروي، پر مولوي عبدالواسع باندې په سخته لهجه اعتراض وکړ او د مولوي انتقاد یې له دې امله وارد ونه ګاڼه چې نوموړی د معارفو له وزارت څخه ګوښه کړل شوی دی(۱۹).
دې ته ورته نور موارد هم وو خو په مجموع کې په لویه جرګه کې د نظر څرګندولو او تر یوې اندازې منلو روحیه حاکمه وه.
د لويې جرګې ويناوې د امیر د حضور د "مخفف نویسانو" هر یوه میرزا محمد سرو خان، میرزا رحمت الله خان، میرزا عبدالسلام خان او میرزا محمد اکبر خان له خوا یاداښت کېدلې. دا کار په دغه کم و کیف باندې تر اماني عصر پخوا په افغانستان کې باب نه و. د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د دورې په شورا او وروسته ولسي جرګه کې دا دود وپالل شو.

د خبرو په بهیر کې، چې کومې پښتو ويناوې شوې وې، ځینې یې په "رویداد" کې پخپله اصلي بڼه چاپ شوي دي. دا کار هم د اماني دورې ابتکار دی. په جرګه کې به ښایي ډېرې ويناوې په پښتو ژبه شوي وي، خو په "رویداد" کې د مخفي سرحدي او پادشاه ګلجان پښتو ويناوې او شعرونه خوندي دي. زه یې په دې نیامت دلته راوړم، چې ښایي په راتلونکي کې د بل چا په درد وخوري.

په دغه لویه جرګه کې مولوي فضل محمود مخفي سرحدي د امیر امان الله خان په مدح کې دغه لاندې شعر ولوست([20]):

خادم د شریعت ساتونکی د ملت
خاوند د لوی عزت زموږ اعلیحضرت
یو سوري د مولی په سر د ټول افغانستان
امیر امان الله خان

د ملك په ننګ و نام هر ساعت بې آرام
خدمت کې د اسلام کړېږي هر مدام
پر موږ باندې دی زیات تر مور و پلاره مهربان
امیر امان الله خان

ستا فکر ستا خیال بس دی زموږ په حال
خپل ځان لرې ملال چې موږه کړي خوشحال
ښښتن دې لري تل خوشحاله تا په هر زمان
امیر امان الله خان

ته یې زموږ مین ته یې زموږ بدن
ته ساه زموږ د تن ته روح یې د وطن
ناموس زموږ د ملك له ستا وجود دی نګهبان
امیر امان الله خان

ته یې د ملك رڼا ته یې د دین پناه
زموږه تکیه ګاه موږ فخر کړو په تا
ښرګند دې نوم د قام زموږه کړه په ټول جهان
امیر امان الله خان

زموږ نه و خپل واك ډېر ګران و داسې ژواك

ته پاڅېدې چالاك پـه فضل د رب پاك
آزاد دې قوم زموږه کړه له جغ د دشمنان
امیر امان الله خان

زموږ نه وه دستور پـه کارر وه دا ضرور
تیار که تا حضور موږ تولو ته منظور
ساتونکی د دستور د دین زموږ له نقصان
امیر امان الله خان

تا جوړ کړه مکتبونه پکې لولي علمونه
د هر فن کتابونه زامن زموږ او وروڼه
رسېږئ دي هر چاته فیض د علم په هر آن
امیر امان الله خان

زموږ نه وه جرګه تا جوړه راله کړه
پرې کېږي زموږ ښه پادشاهه تا سره
مولا له تا رضا شه تا رضا کړه وطنیان
امیر امان الله خان

پادشاه، زموږه سر حاضر دی ستا په در
زموږ زړه او ځګر دی ستا په مدح سر
قربان له تانه موږه اې زموږ د ملك امان
امیر امان الله خان.

د مولوي فضل محمود مخفي نوم پـه دغـه لويـه جرګـه کـې د باجوړ د عالم په توګه ثبت دی.(۲۱)

پادشـاه ګلجان ددغـي لـويې جـرګې بـل استازی دی، چـې پـه جرګـه کـې يـې پښتـو وينـا کـړې او پـه "رويـداد" کـې ثبت ده. دی د

سـمت مشـرقي وكيـل او د مومنـدو لـه مشـاپخو څخـه و او د لـويې جـرګې پـه بحثـو كـې يـې فعالـه برخـه درلـوده. دده د وينـا متن د يوه تاريخي سند په توګه دلته راوړم.

د وينا متن:

"مغززو ورونو!

هـر كلـه چې د يونـان فلسـفې د خلفـاى بنـي عباسـيه پـه زمانـه كـې د مسـلمانانو پـه اخلاقـو او پـه عقيـدو بانـدې يـو تبـاه كـوونكى اثـر پيـدا كـړ او د بغـداد او د دمشـق سـر پـه فلـك پاشـاهي قصـرونو كـې د خلافـت نبـوي د سـاتلو قابليـت پـاتې نشـو. دا نعمـت لـه دغـه مځكـو نـه د آخـري عربـي خليفـه معتصم بـالله سره لـه دنيـا نـه تـه. نـو خـاورو د افغانسـتان پـه ډېـر همت او مردانګـۍ سـره پـه خپـل آغـوش كـې راتيـنـګ كـړه. د محمـود غزنـوي عـزم او د شـهاب الـدين غـوري همـت چې كـم خـدمت يـې پـه مځكـه د افغانسـتان كـې ادا كـړه، بـې شـكه چې تمـام مشـرق او مغـرب د هغـې قايـل دى. د هندوسـتان تركسـتان اكثـر قطعـات د ايـران د دوى د خانـدان د كوشـش او جهـاد پـه خدمتونو سره د اسلام د بركته او د فيضونو نه ډك شو.

نـن پـه عـالم اسـلام بانـدې بيـا هغـه زمانـه راغلـې ده. د دشـمنانو ددين زور دومـره ډېـر شـوى دى چې هـر يـو قـوم د مسـلمانانو د هغـوى د دام تزويـر نـه ځـان نشـي خلاصـولى، د اسلام خدمت به څه وكه.

خانـدان د عثمـان خـان چې لـه يـوې زمـانې نـه د خلافـت اسـلاميه او د خـدمت شـرعيه محـافظين او خـادمين وه، نـن ورځ

د کفارو دلاسه دومره پرېشانه او بدحاله دي چې د غه حفاظت نشي ادا کولی. د یوناني فلسفې نه زيات نن ورځ د یورپ فلسفې جدیدې د اهل اسلام په عقایدو او په اخلاقو باندې بربادي راپرې يستلې ده.

زمونږ ساده لوحي خلك په ځای ددې چې د یورپ د خلکو سره سيالي او ننګ وکه او د هغو په شان خاوندان د کمالاتو او د هنرونو شي د هغه تقليد شروع کي او تقليد هم بيا په فنونو او کمالونو کې نه، بلکې په ردي د اخلاقو او په خلاف شرع خيالاتو او عقايدو کې. نعوذبالله منها. قدرت د الله تعالی او مطابقت د واقعاتو د زماني ته ګورئ چې نن هم په داسې نازك وقت او تباه حالت د اسلام کې شرف او عزت او حفاظت او خدمت د شريعت اسلامي هم دې زمونږ خاورو د افغانستان له الله تعالی ورکړه. نه خو مصطفی کمال صدر د جمهوريت د ترکيه په خاورو د اناطولي کې دا ګران بار له عزته ډك د امانت قبول کړی شو، نه په خاورو د عربستان کې جاده شريف خدمت ته غاړه کېښودی شو، نه په آبادو لويو لويو شهرو کې د هندوستان ددې ځای پيدا شه، نه په مصر کښې او نه په بل وطن کې دا دروند بار د حفاظت او د خدمت د شريعت چا پخپله ذمه کې واخيست. هغه زمونږ د غريب افغانستان زړه ور او ځيګرور پاشاه زمونږ مين او محبوب القلوب دين پناه اعليحضرت شهريار غازي اميرالمومنين تولواك امير امان الله دی. مونږ پښتانه اوسېدونکي د افغانستان چې په دې خبره باندې هر څومره فخر وکړو، ښايېږي. هر څومره خوشحالي

چې ښکاره کړو په کار ده، خو فکر کول په کار دي چې زموږ ددې تول فخر او د خوشحالی سبب اصلي محض ددې غازي پادشاه خوش خلقي ـ شرافت : اتي ـ نیك خویي ده. خدای پاك دې دده سوری پر موږ باندې تل تر تله لري. آمین یارب العلمین.

زما معززو صاحبانو! زه حیران یم چې ددې غازي مهربان پادشاه خپله شکریه پخپله عاجزه ژبه سره په کومو الفاظو کې ادا کړم. شکریه ددې نعمت او بدله ددې احسان دا ده، چې موږ ټول ملت ددې خپل اولی الامر اطاعت او فرمانبرداري په ځانونو او په مالونو سره اختیار کړو. خپل ځانونه او مالونه دده په تابعداری کې فدا کړو. هاله به دا د شریعت خدمت او ددین حفاظت پوره پوره ادا شي. هاله به دا امانت د رسول الله صلعم محفوظ پاتې شي. او که چیرې موږ په دې لاره کې پوره پوره فداکاري ښکاره نکړو نو ګویا که موږ ددې نعمت چې په برکت ددې خپل اعلیحضرت موږ ته عطا شوی ده شکریه ادا نکړی شو. په داسې حالت کې به خدای نکه موږ مستحق د عذاب الیم او د سزا دردناکې وګرزو. الله پاك دې دا ملت د افغانستان ددې عذاب الیم نه وساتي او توفیق دې راکي چې ددې غازي پادشا خپل او ددین او د شریعت او د وطن خپل خدمت همیشه وکړو. آمین یا رب العلمین"(۲۲)

امیر امان الله خان پخپله هم په پښتو ښه پوهیده. په ویناوو کې به یې زیاتره پښتو متلونه راوړل. په "رویداد" کې موږ دوه درې ځایه دده په ویناوو کې د پښتو متلونو راوړل وینو. د

لویې جرګې په پرانیستونکې وینا کې یې "چې خان یې په یاران یې" متل راوړی و، چې تاسې وړاندې ولوست. د جرګې د خبرو په جریان کې یوه استازي چې په ختمه سید و داسې وړاندیز کړ:"اعلیحضرتا! اگر برای سادات و آل رسول از خدمت عسکری معافی داده شود چقدر خوب خواهد شد تا به دعاگویی دین و دولت مشاغلت داشته باشند". ددې وړاندیز جواب امیر امان الله خان پخپله ورکړ او زیاته یې کړه:"جناب سید صاحب! آیا شما از تواریخ معلوماتی دارید؟ و کتب سیر را مطالعه نموده اید؟ و از کارنامهای جدامجد مبارک خود و آل بیت شان اطلاعی دارید؟... حضرت سید صاحب! ما امتیان جدامجدت که به تعظیم و تکریم شمایان میکوشیم ازینجهت است که شما در تایید دین مبین و اعلای کلمة الله مساعیات جمیلهء خودها را بانتهای فعالیت و جدیت بخرچ داده خار چشم دشمنان و سد آهنین بر روی اعدای دین و شریعت سیدالانس والجان باشید. هنگامیکه شما از جهاد و پیروی حقیقی دین محمدی پهلوتهی کنید پس ما چرا بشما عقیدت بپردازیم. "ما چې ته لالا بللې ما ویل چې تاتکي به په ګوته راوکاږې".(۲۳) دا متل هغه وخت کارېږي، چې یو څوك له بل څخه د ډېر سخت کار تمه لري او د همدې تمې له اسیته یې درناوی پرځان لازم بولي. امیر امان الله خان دلته ښه پرځای استعمال کړی دی، خو مرحوم کشککي چې کومه حاشیه پر کښلې ده، د تامل وړ ده.(۲۴)

د پغمان په لویه جرګه کې پر دغو موضوعګانو خبرې

وشوې او تصويب شوې.

_ د افغان او روسيې عهدنامه

_ د افغان ايټاليا معاهده

_ د افغان انګليس عهدنامه

_ د افغان ترکيې معاهده

پر دې تړون باندې ښه ډېرې خبرې وشوې او د "خلافت اسلاميه" موضوع رامنځ ته شوه. امير امان الله خان يې د خلافت وړ وباله او ده پخپله دا موضوع د ټولو مسلمانو هېوادو په ګډه فيصله پورې وتړله.

_ د افغانستان او ايران معاهده

_ د افغان او فرانس معاهده

_ د افغانستان او المان معاهده

_ د افغانستان بلجيك معاهده

_ د افغان جاپان مناسبات

_ نظامنامهء اساسی (اساسي قانون)

_ د نکاح، واده او سنتی نظامنامه

_ د فاتحه داری نظامناه

_ د سوداګری نظامنامه

_ د مال مواشي نظامنامه

_ د للمي مځکو او ماليې نظامنامه

_ د نفوسو نظامنامه

_ فتواى امانيه (په دې فتاوی کې پنځلس عمده مبحثونه شامل وو)

ـ په ټول افغانستان کې د جمعیت العلماء تاسیس.

په لویه جرګه کې پر تعلیم او د وطني جامو پر اغوستلو ټینګار وشو. لویه جرګه د ۱۳۰۳ش کال د زمري پر نهمه نېټه د پنجشنبې په ورځ پای ته ورسېده.

د جرګې دود زموږ د لرغوني کلتور یوه برخه ده، خو د "لویې جرګې" عنعنه له اماني عصر څخه په منظمه توګه تر نن پورې پاللـه کېږي.

بې جرګې نه به هېڅ کار په لاس وانخلي
که خبر وي د جرګې په برکت

اوکویل ـ کاناډا
۱۶ جنوري ۲۰۰۴

لمنلیکونه:

۱ـ لغتنامهء دهخدا

۲ـ رساله مزارات هرات، تصحیح، مقابله، حواشی او تعلیقات د فکری سلجوقی، ۳۹،۴۰ مخونه، کابل، ۱۹۶۷ع

۳ـ رویداد لویه جرګه دارالسلطنهء کابل، ۱۳۰۳ ش، ۴۰۳،۴۰۶ مخونه. په دغه کتاب کې د پغمان د لویې جرګې جریانات په اجمالي توګه درج دي. دا جریانات د مولوي برهان الدین کشککي له خوا ثبت شوي او د کتاب په بڼه په ۴۵۲ مخونو کې تنظیم شوي دي. کتاب د ۱۳۰۳ ش کال د لړم پر پنځمه د حربیه وزارت په سنګي مطبعه کې د یو زر ټوکو په تېراژ چاپ شوی دی. له دې وروسته به دغه کتاب یوازې د "رویداد" په نامه په لمنلیکونو کې وښوول شي.

۴ـ فرهنګ، میر محمد صدیق، افغانستان در پنج قرن اخیر، ۵۲۸/۲ مخ

۵_ ګوربت مجله، دریم کال، دویمه ګڼه (سلواغه_کب_ ۱۳۸۰ ش، ۲مخ

۶_حبیبي، عبدالحی، تاریخ مختصر افغانستان، ۴۸/۱ مخ، ۱۳۴۶ش، کابل

۷_فیض زاد، محمد علم، جرګه های بزرګ ملی افغانستان، ۱۲ مخ حاشیه، چاپ۱۳۶۸ش

۸_ ما (هوتك) تل پردې خبره ټینګار کړی دی، چې که په ژبه کې دخیل کلمات پر خپل حال پرېښوول شي، ښه به وي. دا کار ددغو کلمو د رنګارنګ لیکلو مخه نیسي او په لیکدود کې یو راز تجانس راولي. په دې لړ کې مې یو وخت د (آیینهٔ افغانستان) مجلې په ۳۲ ګڼه ۱۳۰ مخ کې د مرحوم پوهاند نګهت د هغې لیکنې په ځواب کې، چې غوښتي یې وو په دري ژبه کې دې د "پوهنځي" کلمه د "پوهنزي" په شکل ولیکله شي، خپل دلایل وړاندې کړي وو. مرحوم پوهاند د "پوهنزي" لیکلو وړاندیز له دې امله کاوه، چې په دري الفبې کې د "ځ" توری نشته او زما مخالفت پردې دلیل ولاړ و، چې د تورو بدلول که د معنا التباس پېښ نکړي، لابه یې څوك ومني، خو که د کلمې معنا ته زیان رسېدی نو بیا د تورو بدلېدل سم کار نه دی. په "پوهنځي" کې که (ځ) په (ز) الیشه شي، معنا زیانمنه کېږي. زموږ مناظره د پوهاند هاشمیان صاحب په حکمیت زما په ګټه پای ته ورسېده. د پوهاند نګهت مرحوم دې هر هله په جنت کې شي، لږ تر لږه خو یې د "پوهنځي" کلمه د لیکدود په لړ بدلون سره منله. اوس راشئ ننني وګورئ، چې ګرسره یې پر سرناګ ره دي او دغه کلمات د "قبیلې د واکمنۍ" په معنا تعبیروي. فاعتبرو یا اولی الابصار.

۹_ هوتك، عبدالغفار، هوتکنامه، سریزه، سمون او سپړنې د حبیب الله رفیع، ۲۸مخ، ۱۳۷۹ش

۱۰_محمود الحسینی، تاریخ احمد شاهی، ۱/ ۵۰_۵۶ مخونه، د مسکو چاپ

۱۱_خالص، سلطان محمد، تاریخ سلطانی، ۱۲۲ مخ

۱۲_ایرج افشار سیستانی، سفرنامه و خاطرات امیر عبدالرحمان

خان...، ۴۹۹ مخ، ۱۳۶۹مخ

۱۳_جرگه های بزرگ ملی افغانستان، ۴۴مخ

۱۴_ حبیبی، عبدالحی (پوهاند)، د افغانستان تاریخي پېښلیك، لومړی ټوك، ۲۴۳مخ، ۱۳۵۳ش، کابل.

۱۵_رویداد، ۸مخ

۱۶_ رویداد، ۷_۸ مخونه

۱۷_رویداد، ۲۴مخ

۱۸_رویداد، ۵۲مخ

۱۹_رویداد، ۱۳۱_۱۳۵ مخونه. دغه راز وګورئ: حبیبي، عبدالحی (پوهاند)، جنبش مشروطیت در افغانستان، ۱۷۷ مخ. د ۱۳۷۷ ش چاپ.

۲۰_رویداد، ۳۷۲_۳۷۴ مخونه. د پښتو لیکدود یې ګډوډ و، ما په اوسني مروج لیکدود وکیښ.

۲۱_فضل محمود مخفي د نور محمد خان ماموند زوی او په ۱۸۸۴ع کال په چارسده کې زیږېدلی او په ۱۹۴۷ع کال وفات شوی او د چارسدې په هدیره کې ښخ دی. مولوي مخفي په پېښور، هندوستان په اسلامیه دارالعلوم او دیوبند کې تحصیلات سرته رسولي وو. د حزب الله د تحریك غړی او د ترنګزو له حاجي صاحب سره یې اړیکې درلودل. د مل او هیوادپالو مبارزو له امله انګرېزانو څو پلا بندي کړی و. مولوی فضل محمود د امیر امان الله خان په وخت کې په کابل کې وو او ددغه امیر د اصلاحي پروګرامو پلوي یې کوله. د نادر خان په وخت کې هم کابل ته راوښتل شو او د انیس ورځپاڼې په اداره کې یې کار کاوه. وروسته بېرته خپلې ابايي سیمې ته ولاړ او هورې یې د تدریس چارې پرمخ بیولې. مخفي د پښتو ژبې شاعر او لیکوال تېر شوی دی. (وګورئ: زلمی، هیواد مل، فرهنګ زبان و ادبیات پښتو، لومړی ټوك، ۴۶۴مخ، ۱۳۵۶ش)

۲۲_رویداد، ۳۷۴_۳۷۷ مخونه

۲۳_رویداد، ۲۷۵مخ

۲۴_دې متـل تـه برهـان الـدين خـان کشـککي مرحـوم مفصـله حاشـيه ورکـړې ده او "تـاتکي" يـې پـه "ژاولـه" ترجمـه کـړې ده. او ليکلـي يـې دي، چـې تـاتکي پـه ونوپـوري کلکـې نښـتې وي او خلـك يـې پـه نوکـانو يـا د چـاقو پـه څوکـه لـه ونـې راجلا کـوي. دغـه تشـريح زمـا پـه خيـال سمه نـه ده. اول خـو تاتکـه پـه ونـو پـورې نښـتې نـه وي، بلکـې تاتکـه د کوچنـۍ پتـاتې پـه شـان يـو راز نبـات دي، چـې تـر مځکـې لانـدې پرتـه وي او پـه پسـرلي پـه دښتـو کـې پيـدا کېـږي. سـربېره تـور نـرې پوسـت لـري او تـر لانـدې سـپينه وي. دغـه سـپينه برخـه يې خلك خـوري. لـه نوکـه يې د سپنسـي پـه شـان يـوه نـرۍ ځانگـه شـنه کېـږي او دغـه ځانگـه تـر مځکـې راوزي. خلـك د همـدغې ځـانگې پـه ليـدلو سـره پوهېـږي، چـې دلتـه تاتکـه شـته. دغـه ځـای پـه لرگـي يـا چـاقو او يـا پـه کلنگ کېنـي او تاتکـه راباسـي او خـوري يـې. دوهـم دا چـې پخپلـه تاتکـه ژاولـه نـه ده خـو مـا اورېـدلي دي، چـې کوچيـان د تـاتکو لـه ريښـې څخـه د ژاولـې کـار اخلي.

يوسف هېوادوست

فرهنگي شاه امان الله

څه دپاسه پنځوس کاله کېږي چې زموږ په ګران هېواد افغانستان کې د "امان پېژندنې" لړۍ يو څه په علمي او پراخه توګه راپيل شوې. په دغه ټوله موده کې هڅه شوې، چې د غازي امان الله خان د شخصيت په بېلابېلو اړخونو څېړنې، پلټنې او ليکنې وشي، خو له بده مرغه هغه شان چې لاژه ده لاتراوسه هم زموږ د هېواد ددغه خپلواکۍ غوښتونکي، هېواد دوست او فرهنګي-سياسي ممبارز، د کار او ژوند ډېر اړخونه تت پاتې دي.

امان الله خان پخپله يو ستر فرهنګپال، هنر دوست او ادب پروره پاچا و اودغه اړخ يو له هغو اړخونو څخه دی، چې تراوسه زموږ پلټونکو پرې کار نه دی کړی.

ما د خپلې مقالې لپاره همدغه سرليك وټاکه او هڅه به وکړم د اسنادو او مدارکو په ملاتړ دا خبره روښانه کړم، چې

امــان الله خــان د هنــر او ادبیــاتو، ژورنــالېزم، انځــورګرۍ، موســیقۍ او د فــرهنګ د بېلابېلــو اړخونــو د پیاوړتیــا او پراختیا د لارې یو مبارز او فرهنګي شخصیت و.

ددې لپـاره چـې وکـولای شـم ددغـه سـتر ملـي او فرهنګـي شخصـیت پـه بـاب همدغـه کـړنې روښانـه کـړم ددغـې څېـړنې لپاره لاندې واړه سرلیکونه ټاکم:

ـ امان الله خان د هېواد نوی ولسمشر

ـ امــان الله خــان د وینــا د خپلواکــۍ او ژورنــالېزم د پراختیا په برخه کې.

ـ امــان الله خــان د موســیقۍ، هنــر او ادبیــاتو د ســمون، علمي کېدو، پراختیا او لوړتیا په برخه کې.

امان الله خان د هېواد نوی ولسمشر:

پــه هغــو شــپو ورځــو کــې چــې امیــر حبیــب الله خــان د افغانســتان د روڼ انــدو او اوښتــون غوښتونکــو پــه وړانــدې ولاړ و (د ۱۹۱۷ز کـال څخـه تـر ۱۹۱۹ ز کـال پـورې) افغانـان د زور ـ زیاتــۍ، ښکېــلاك، ترهګــرۍ او ولــږې پــه اور کــې سـوځېدل، لـه بلې خـوا د افغانسـتان پـه شـاوخوا کـې داسـې انقلابي خوځښتونـه راپیـل شـوي وو، چـې لـه هند نـه نیولي بیـا تــر تاشکند، بخــارا، مســکو، اســتانبول، تهــران او یــو شــمېر نـورو سیمو پـورې د خپلواکـۍ او ولسـواك غورځنګونـو یـو پـه بـل پسـې سـر راپورتـه کـاوه او ددغـو غورځنګونـو د پیوسـتون لپـاره پـراخې هڅې روانـې وې. پـه دغـه شـان انقلابـي شـرایطو

کې افغانان هم له دغه ستر پاڅون سره یوځای کېدل. د امیر حبیب الله خان په وړاندې کرکه او د هغه په وړاندې د پاڅون نښې، نښانې هغه وخت لا زیاتې شوې، چې امیر په لومړۍ نړیواله جګړه کې د انګرېزانو په اشاره او د هغوی په ملاتړ د افغانستان بې طرفي اعلان کړه (د ۱۹۱۴ کال د اګست ۲۲) د امیر دغه اعلان او د ترکیې او آلمان د هغه وړاندیز په ردولو سره چې افغانستان، ترکیه او آلمان د انګرېزانو په وړاندې یو ګډ پوځي ـ سیاسي پیوستون جوړ او اعلان کړي. د آلمان هیات له ځان سره د هغه هېواد د امپراتور دوهم ویلهیم او د ترکیې هیات د هغه هېواد د سلطان محمد رشد خامس لیکلي پېغامونه له ځان سره امیر حبیب الله خان ته راوړي وو. دغه هیات د ۱۹۱۶ کال د می د میاشتې تر ۲۱ نېټې په افغانستان کې پاتې شو). په اصل کې په افغانستان کې د بدلون او پاڅون هڅې ګړندۍ شوې. خلکو په ټول افغانستان او په ځانګړې توګه د هېواد په سهیل او ختیځ کې د پښتنو بېلابېلو قومونو د انګرېز په وړاندې د جهاد او پاڅون ناره پورته کړه، خو امیر نه یوازې په کابل کې روڼ اندي او خپلواکۍ غوښتوونکي منورین او مشران وځپل، چې ورسره جوخت جهاد یې هم ناجایزه اعلان کړ. هغه د فرمان له مخې دا څرګنده کړه، چې "جهاد د اسلام د پاچا له امر او اجازې نه پرته جواز نه لري او په دې باب یې یوه رساله د (د اولی الامر اطاعت) په نامه د کابل د عنایت په

چاپخونه کې خپره او په ټولو جوماتونو او پوځي چوڼیو کې ووېشله..."([1]) په دغو حالاتو کې افغانستان له یوې خوا د انګرېزانو د زورزیاتۍ سره مخامخ و او له بلې خوا د ماورالنهر په سیمه کې د اکتوبر د انقلاب پراختیا او د بلشویکانو یرغلونه ددې لامل وګرځېد چې بې شمېره ازبکان، تاجیکان، قزاقان، ترکمنان او د سیمې یو شمېر نور خلك افغانستان ته راواوړي او په اقتصادي لحاظ وران افغانستان د یو شمېر نابللو مېلمنو له هجوم او راتګ سره مخامخ شو. له دې خبرې څخه موخه دا ده، چې په دغه وخت کې د افغانستان ټول سیاسي سرحدونه د پردیو پرمخ خلاص وو. امیر په خپل عشرت اخته و او ملت د بدمرغۍ ډېرې ستونزمنې شېبې تېرولې. دغو ټولو لاملونو سره لاس یو کړ او د افغاني خپلواکۍ غوښتونکو لیکې یې لا پسې پیاوړې کړې. افغاني انقلابیونو بري ته د رسېدو لپاره د لومړۍ او دوهمې مشروطۍ بنسټ کېښود. د خپلواکۍ غوښتونکو د ټکولو، له منځه وړلو او له وطن نه د شړلو سره سره امیر حبیب الله خان ونشو کولای ځان خوندي وساتي. چې ددغه راز پېښو په لړ کې د ۱۹۱۹ کال د فبرورۍ په ۲۰ امیر حبیب الله خان د لغمان په کله ګوش کې ووژل شو او سره له دې، چې سردار نصرالله خان (د امان الله خان کاکا) او سردار عنایت الله خان (د امان الله خان ورور) یو په بل پسې وغوښتل د وژل شوي امیر ځای

ونیسي، خو امان الله خان د ملت او د دربار د ملاتړ له امله د خپل پلار ځای ناستی شو (د ۱۹۱۹ کال د فبرورۍ ۲۸) دا د خپلواکۍ غوښتونکو او د دموکراسۍ د لارې د پلویانو هغه ستر بریالیتوب و چې ان د سراج الاخبار د فکري انجمن نه مخکې هم راپیل شوی و او بیا د لومړۍ او دوهمې مشروطې تر وخت یې خپله لمنه په هېواد کې غځولې وه. امان الله خان د همدغه راز فکري غورځنګ تر اغېز لاندې پاچاهۍ ته ورسېد. هغه ددغه غورځنګ د هېواد پالونکو مشرانو او غړو سره په نږدې تماس او اړیکو کې و. همدغو کسانو وروسته له امان الله خان څخه ملاتړ وکړ. دوی ټول ددغه غورځنګ غړي وو چې د امیر حبیب الله د وژلو پلان هم همدوی جوړ او عملي کړ او په دې توګه په دربار کې هغه ډله حاکمه شوه چې د هېواد پالونکو افکارو له درلودلو سره په څنګ کې څه ناڅه ټول فرهنګیان او د هنر او ادب مینان وول.

ځینې څېړنې دا خبره په ځرګنده توګه روښانوي چې د امان الله خان زیاتره نږدې ملګري او دوستان یا شاعران وو یا ژورنالستان، یا لیکوال او هنرمندان او یا هم د ښکلو هنرونو لارویان. وګورئ ټوله هغه انقلابي او فرهنګي شخصیتونه لکه عبدالهادي پرېشان داوي، محمود طرزي (د امان الله خان خسر)، عبدالرحمن لودین (کبریت)، سید احمد لودین قندهاری، ولي محمد خان دروازی، شجاع

الدوله بابکرخېل، میر قاسم خان (د امان الله خان امنیت وزیر)، محمد ابراهیم خان جمشیدي، آدم خان (د ګرشك حکمران)، میر یار بیك خان دروازی، غلام احمد اعتمادي، غلام محی الدین افغان، سید حسن خان فرقه مشر، غلام جیلاني خان اعظمي (د کابل د ادبي انجمن مشر)، محمد سعید خان حبیبي مشهور په (لالا)، انور بسمل، تاج محمد خان بلوچ، فیض محمد خان ناصري، عبدالحسین عزیز، مشهور هنرمند استاد قاسم افغان، پیاوړی هنرمند او انځورګر استاد فرخ افندي او یو شمېر نور... په اصل کې د هغوی ستر خپلواکي غوښتونکي غورځنګ مشران او غړي وو چې د فرهنګ او فرهنګي چارو له لارې یې خپله مشروطه غوښتونکې مبارزه پرمخ بیوله.

امان الله خان د سیاسي، ټولنیزو او اداري بدلونونو په برخه کې:

امان الله خان چې کله د پاچاهۍ پر تخت کېناست، نو سمدلاسه د پلار له خوا بند ته اچول شوي ټول فرهنګي، سیاسي مبارزین یې نه یوازې له بندیخانو راووېستل، چې هر یو ته یې لوړ دولتي مقامونه هم ورکړل.

امان الله خان وروسته له دې، چې له بریتانوي هندي دولت سره خپل حسابونه تصفیه کړل، نو د ملت له غوښتنو سره سم د هېواد په دننه کې یو لړ هغو ټولنیزو، اقتصادي،

فرهنګـي او سیاسـي بـدلونونو او ریفورمونـو تـه مخـه وکـړه، چـې لـه ډېر پخـوا نـه هـم امـان الله خـان او هـم "جوانـان افغـان" او د (دواړو مشـروطیت غوښتوونکـو جنبشـونو) او ټـول ملـت غوښتنـه وه. د "تحـولات و اصـلاحات اجتمـاعی عصـر امـانی" لیکـوال پـه دې بـاب داسـې وایـي:"...امـان الله خـان بـه منظـور رفـع پسـمانی هـا و ایجـاد تحـولات عمیـق اجتمـاعی در کشـور کـه بتوانـد جامعـه را بسـوی پیشـرفت و ترقـی رهنمـون شـود دست بـه یکسلسله ریفـورم هـا زد کـه در دو مرحلـه مـورد اجـرا قـرار ګرفـت. مرحلـه اول ۱۹۱۹ تـا ۱۹۲۴ و مرحلـه دوم از ۱۹۲۸ به بعد."(۴)

ددغـو بـدلونو تـر ټولـو ارزښتناکـه بېلګـه د اساسـي قـانون یـا د افغانسـتان د لـوړ دولـت اساسـي نظامنـامې جـوړول وو چـې پـه ۱۳۰۱ ل کـال کـې د جـلال آبـاد پـه لويـه جرګـه کـې تصویب شو. پـه دغـه لویـه جرګـه کـې ۸۸۳ تنو د ولـس استازو برخـه درلـوده. ددغـې لـويې جـرګې لـه برکتـه افغانسـتان د لومـړي ځـل لپـاره د یـو پرمختللي اساسـي قـانون خاونـد شـو، چـې د ۱۳۰۲ ل کـال پـه پیـل کـې د پاچـا لـه خـوا توشیح شـو. تـر هغـه وروسـته امـان الله خـان پـه دغـو لانـدو ریفورمونـو او بدلونو لاس پورې کړ.

- پـه هېـواد کـې د قـانون جوړولـو جرګـه ګـۍ جـوړول. دغـه شـورا یـا جرګـه ګـۍ د دولـت د شـورا پـه نـوم یادېـدلـه. دغـې جـرګې چـې نیمـایي غـړي يـې انتخـابي او نیمـایي يـې د پاچـا لـه

خوا تاکل کېدل، په اصل کې ډېرې ارزښتناکې دندې په غاړه درلودې، لکه: د قوانینو پرله پسې جوړول او سمون، د دولتي لایحو برابرول، د قانوني پروژو څېړنه او د وزیرانو د غونډې له تصویب څخه وروسته د پاچا لاسلیك کولو ته سپارل، د دولت د بودجې سمون او له بهرنیو هېوادو سره د افغانستان د اړیکو، تړونونو او چارو پرمخ بیول.

_ امان الله خان ډېره مینه درلوده، چې یوه هېوادپالونکې او غمخوره اداره ولري. د هغه مرستیالان، وزیران، والیان او حاکمان د پولیسو او امنیتي چارو مسوؤلین، د ګمرکونو چارواکي او مامورین او د قانون جوړولو او پلي کولو څانګې، دا ټول باید هغه کسان وي چې د ملت د خوږولتو لامل ونه ګرځي. پاچا امان الله د دولتي دستګاه سمون ته ډېر ارزښت ورکاوه. هغه له ۱۹۲۱ کال نه وروسته د دولتي دستګاه د اصلاح او بشپړتیا لپاره ملا وتړله. په دې برخه کې د افغانستان د بنسټیزو جوړښتونو د نظامنامې جوړول او تصویب د امان الله خان له سترو کارونو څخه بلل کېږي. دا په حقیقت کې د مشروطه غوښتنو دوهم ارزښتناك سند دی چې د هغې له مخې دولت به خپلې ټولې چارې د حکومت له لارې ترسره کوي او حکومت به د خلکو استازي ټاکي. دا یوه دموکراتیکه او ولسي بېلګه وه، چې امان الله خان د هغې په عملي کولو سره په اصل کې د خپل پلار نیکه ټول په فرد پورې تړلي

(پاچا پورې) ټول واک مات کړ او هغه یې ولس ته ولېږدوو.

امان الله خان په افغانستان کې د دیني او مذهبي آزادیو او برابرۍ ته هم ځانګړې پاملرنه وکړه او په اساسي نظامنامه کې یې دغه خپلواکي په ځرګندو الفاظو سره داسې ولیکله:"د افغانستان په هېواد کې ټولو اوسېدونکو وګړو ته پرته له دیني او مذهبي توپیر نه د افغانستان تبعه ویل کېږي"(۵)

غازي امان الله خان د بشر خپلواکۍ او د انسان کرامت ته زښت زیات ارزښت ورکاوه. هغه په افغانستان کې د هر وګړي خپلواکي اعلان کړه او مریتوب یې په افغانستان کې منع کړ. د جلال آباد په لویه جرګه کې د هزاره ورونو یو تن وکیل غلام حیدر د دایزنګي هزارو ځخه د امان الله خان ددغه ارزښتناك ګام په هکله مخامخ ده ته وویل:"دا چې په پخوانیو زمانو کې تر لس زره خلك، نر او ښځې د مسلمانانو د هزاره، جدیدي، شغناني، بدخشي، چاصدې او داسې نورو طایفو د کنیزۍ او غلامۍ له نامه لاتدې، د ملت د نورو ورونو په کورونو کې اسیر وو، نو مونږ که په زرو ژبو تشکر وکړو د غازي اعلیحضرت دا مرحمت او نوازش ادا کولی نشو چې د خپل میمنت مانوس جلوس په اوله کې داسې خلك، د ملت نارینه او ښځې لومړۍ له خپله حضوره او د خپلې محترمې کورنۍ او بیا بیې د ملت د ورونو له نورو کورنیو آزاد کړل او ویې فرمایل، چې د

اسلامیه نجیب ملت هیڅ یو فرد به د کنیز او غلام په نامه قید نه وي. ددې خلکو املاك، چې د پرش، ځلوېښت کاله ضبط و، بېرته یې څښتنانو ته ورکړل شول او ټول یې د ملك، د هستۍ او شتو خاوندان شول..."(۶)

دغه راز د نوې نظامنامې په ۲۲ او ۲۴ ماده کې بیګار، شکنجه، ځورونه او زجر په افغانستان کې په بشپړه توګه منع کړای شو. د امان الله خان د ټولنیزو بدلونونو او سمون په لړۍ کې د ښوونې او روزنې سمون، پراختیا او لوړتیا هم لوی ځای درلود. د افغانستان د لومړني اساسي قانون د ۶۸ مادې پر بنسټ زده کړه تر لومړنیو ښوونځیو جبري شوه. په هماغه وخت کې څه دپاسه ۳۲۲ ښوونځي په کابل او نورو ولایاتو کې جوړ شو چې د څېړنو له مخې څه ناڅه یو پنځوس زره زده کوونکي په دغو ښوونځیو کې په زده کړو اخته وو. امان الله خان په دې څرګند حقیقت ډېر ښه پوهېده چې هېواد پرته له مسلکي کادرونو د پرمختګ لوړو مدارجو ته نه رسیږي، نو ځکه خو د امان الله خان په ځانګړې پاملرنې سره یو زیات شمېر زده کوونکي بهرنیو هېوادو ته د لوړو مسلکي زده کړو د ترلاسه کولو لپاره واستول شول.

تر ټولو مهم تکی چې امان الله خان ورته ځانګړی ارزښت ورکاوه، هغه د ښځو د حقوقو په رسمیت پېژندل، پراختیا او منل وو. په دغه ستر امر کې د هغه مېرمنې ملکه ثریا د

یادونې وړ برخه او مرسته ترسره کړه. امان الله خان لومړی له خپل کورني چاپېریال نه راپیل کړه. د ځان لپاره یې د ژوند داسې ملګرې وټاکله، چې نه یوازې د یوې بې بې افغانۍ په توګه له حیا او عزته ډکه وه، چې یوه منوره او د وخت له علومو او پوهې څه ناڅه باخبره مېرمن هم وه. ملکه ثریا د هېواد د ژورنالېزم پلار او ستر ادیب علامه محمود طرزي دریمه لور ده. د طرزي کورنۍ د پوهې، ادب او تمدن سره آشنا کورنۍ وه. د طرزي مېرمن اسماء رسمیه چې یوه منوره ښځه وه لومړی یې د خپلو بچیانو لپاره په کور کې یو ښوونځی پرانیست او له دې لارې یې د شاهي کورنۍ د ټولو ښځینه برخې په فعالولو او په کار اچولو کې اغېزمنه ونډه واخیسته. وروسته بیا په ۱۹۲۰ز کال کې ملکه ثریا په یوې غونډې کې له وینا کولو وروسته د یو ښوونځي بنسټ کېښود، چې د مستوراتو ښوونځي په نوم یادېده او پخپله ملکې یې د څارونکې دنده پر غاړه واخیسته. دغه ښوونځی یو کال وروسته د می په ۱۹ پرانېستل شو.

امان الله خان د پغمان په لویه جرګه کې کله چې د ښځو د حقوقو او زده کړو خبره رامنځته شوه، داسې دلایل وړاندې کړل، چې یو له هغو څخه د نبوي حدیث (طلب العلم فریضه علی کل مسلم و مسلمه) یادونه وه او هم دا چې ښځې ته نه ښایي د نادانۍ په تورو تیارو کې وساتل شي، ځکه هغه په کور کې د خپلو ماشومانو ښوونکې ده..."[۷]

دغه راز څه موده وروسته د کابل د چنداولو په سیمه کې د نجونو یو بل ښوونځی جوړ شو. دغه ښوونځی د سه دکان په نوم یادېده. د ښځو د بسیاینې په برخه کې دا ټول انقلابي ګامونه بلل کېږي. د امان الله خان او د هغه د خسر محمود طرزي په مخامخ هڅونه او ملاتړ مېرمن اسماء رسمیه (د محمود طرزي مېرمن) په کابل کې د ښځو د ګروهو، اندونو او لیکنو د خپرولو لپاره د "ارشادالنسوان" په نوم یوه خپرونه چاپ کړه، چې د هېواد په مطبوعاتو کې د یو ستوري په توګه وځلیده. (د ۱۲۹۹ کال د کب میاشت) د نورو تولنیزو بدلونو یوه غوره بېلګه د ۱۹۲۴ز کال د جنوري په میاشت کې د "مستوراتو" په نوم د یو روغتون جوړول دي، چې د ښځو د درمان او مور او ماشوم د پالنې او روغتیا لومړنی مرکز بلل کېږي. امان الله خان تل په دې خبره ټینګار کاوه، چې ښځې د افغانستان نیمایي برخه ده او لازمه ده، چې په ټولو هغو دولتي، رسمي او غیر رسمي غونډو، محافلو او اجتماعاتو کې برخه واخلي چې د ملت او په ځانګړې توګه پخپله د ښځو له برخلیک سره اړخ لګوي. د امان الله خان په پېر کې یو شمېر نجونې د مسلکي زده کړو لپاره له هېواد څخه بهر هم ولېږل شوې. له بده مرغه د امان الله خان دغه ټول له سمون او اصلاح څخه ډک اندونه د پردیو د نوکرانو او د جهالت د استازو د ناروا تبلیغاتو له امله له ناکامۍ سره مخامخ شول او کله چې د

سقاو زوی د غلو له یو شمېر ډلې سره پر ارګ حاکم شو، نو د لومړنیو فرمانونو په لړ کې د یو فرمان په پنځمه ماده کې د نجونو مکتب په دغو الفاظو وتړل شو: "له کور نه د ولي له اجازې پرته د بالغو نجونو او ښځو وتل او د مستوراتو مکتب مې موقوف کړ." (۸) د امان الله خان نه وړاندې او دا دی تر ننه هر هغه هېوادپال غورځنګ، د انسان د کرامت د درناوي مشر او هېواد پالونکو ډلو او حکومتونو که د ښځو د حقوقو د بسیا کېدو خبره کړې د پردیو د نوکرانو او د شر او فساد د عاملانو له خوا په کافر، ملحد او د هري تورن شوي دي. له امان الله خان سره هم همدا چلند وشو.

امان الله خان ډېره تلوسه درلوده، چې خپل هېواد له هر پلوه ښا پسته، ودان، سمسور او په متمدنه او پرمختللو هغو وسایلو او وسایطو سمبال کړي لکه چې په نوره نړۍ کې دود وو. هغه د بریښنا د فعالولو لومړني ګامونه واخیستل او د دولتي دوایرو او د خلکو د کورونو د روښانولو لپاره یې د بریښنا لېږدولو لومړني ګامونه پورته کړل. د تیلګراف دوه دستګاوې یوه له انګرېز څخه او بله دستګاه له شوروي اتحاد نه د سوغات په توګه د امان الله خان په وخت کې افغانستان ته راوړل شوې. دغه دستګاوې یوه یې په ارګ کې او یوه یې د باندنیو چارو په وزارت کې نصب شوې، چې د کابل، پېښور او تاشکند ترمنځ یې د تیلګراف چارې ترسره کولې. دغه راز په ۱۳۲۵ کال کې د

سیم لرونکي تیلگراف لین هم له کابل نه تر تورخم پورې وغځول شو. دا یو لینه غزونه وه. په دغه برخه کې دولت یو شمېر زده کوونکي لندن او روسیې ته د زده کړو لپاره واستول. دغه راز د امان الله خان په وخت کې د تیلفون یو زیات شمېر نومرې خلکو ته وویشل شوې. د راډیویي خپرونو مرکزونه جوړ شول، د اروګاډي پټلۍ د کابل د شاه دو شمېره ځخه د دارالامان تر قصر پورې وغزول شوه، چې د یو بخاري انجن په وسیله یې ځو واګونونه له ځان سره وړل. دغه پټلۍ ۹۰۸ کیلومتره اوږده وه، چې وروسته د لومړۍ سقاوي په دوره کې دغه پټلۍ چور او ورانه شوه. هوایي ترانسپورټ هم د امان الله خان په وخت کې ځانګړې وده وکړه آن تر دې چې په دغه وخت کې د افغانستان د الوتکو شمېر له اویاوو ځخه هم واوښت، په همدې توګه د چاپ د ماشینونو، مطبعو او خپرونکو موسساتو زیاتوالی هم ددغې دورې ځانګړنې دي، چې په ویاړ سره به هر وخت یادېږي.

امان الله خان د وینا د خپلواکۍ او د ژورنالیزم د پراختیا په برخه کې:

"د آزادۍ یوه خوږه ثمره دا ده چې تاسې، عالمان، فاضلان، مشایخ، وکیلان او د ملت اعزه زما په حضور حاضر او خپلې آراوې او افکار په آزاده توګه بیانولی

شي..."(٩)

د امان الله خان حاکمیت په همدغه اصل راپیل شو. امان الله خان د ملت د آراوو، افکارو او اندونو د خپلواکۍ او د بیان د آزادۍ په ستر اصل باور درلود. هغه اصل چې دده د پلار او نیکه په پاچاهیو کې نه و. امان الله خان په دې ګروهه و، چې د بیان آزادي د ولس او پاچا ترمنځ سمون او بشپړتیا راولي، نو ځکه خو امان الله خان دغه اصل د هېواد په لومړني اساسي قانون کې خوندي کړ او تر ټولو مهمه دا چې د مشروطه نظام په اعلانولو سره یې مطلقه پاچاهي له منځه یووړه.

اعلیحضرت امان الله خان د فرد آزادي او د شخصي حریت ساتنه د خپلو موخو په سر کې راوړې وه. د جلال آباد په لویه جرګه کې ملت ته په خطاب کې هغه وویل:"مقصد له دې آزادۍ د محمدي غرا شریعت له مقرراتو او د حکومت له هدایاتو سره سمه آزادي ده، چې یو شخص د نورو افرادو له ظلمونو او غیر مشروع تېریو څخه آزاد وي، د خپل شخصي حریت خاوند وي ترڅو هغه خرابۍ او هغه تېري او تجاوزونه چې پخوا له دې د رعیتي اشخاصو پر مال، ځان، شرف او ناموس د دولت د مامورینو، د رسوخ د خاوندانو او د ملت اعزه و له خوا، هره ورځ اجرا کېدل رفع او دفع شي..."(١٠)

او په دې توګه امان الله خان د هر ځانګړي افغان د کرامت، کار، ژوند او د ګروهو او اندونو د خپلواکۍ لپاره

لومړني پیاوړي ګامونه پورته کړل. د همدغو ښېګڼو پر بنسټ د افغان ملت هر ځانګړي فرد د خپل هېواد او دولت په چارو کې ځان شریك باله. نور نو هر چا کولای شوای آن مخامخ د دولت وزیرانو او پخپله پاچا ته مخامخ د انتقاد او نیوکو ګوته ونیسي او د چارو د سمون او سمبالښت لپاره هر فرد او یا د افرادو یوې ټولنې کولای شوای د ګروهو او اندونو بیان په آزاده توګه وکړي او خپرونې ولري. ددې لپاره چې د ملت دغه غوښتنه په ښه توګه ترسره شي، نو امان الله خان د مطبوعاتو او ژورنالېزم وده، لوړتیا او خپلواکه پراختیا د یو ارزښتناك عنصر په توګه ارزولې وه. پاچا په دې خبره ډېر ښه پوهېده، چې پر افغان ملت له کلونو کلونو راپه دې خوا استبداد او مطلقیت واك چلولی او اوس نو ددې وخت رارسېدلی، چې د خپلواکو مطبوعاتو دا لړۍ د ملت په واك کې ورکړل شي.

امان الله خان د خپل واك په لومړي کال د مطبوعاتو او ژورنالېزم خپلواکي او وده اعلان کړه او د یو ټولواکمن په توګه یې د خپلواکو مطبوعاتو له ودې څخه ملاتړ څرګند کړ. د هغه د واك په هماغه لومړي کال د "امان افغان" جریدې د "سراج الاخبار" ځای ونیو، چې د دولت رسمي خپرونه وه. (د ۱۹۱۹ د اپریل میاشت). د ۱۲۹۹ هـ ل په چنګاښ کې د "افغان" په نوم ورځپاڼه راووتله، چې مسؤلیت یې محمد جعفر خان کندهاري درلود. اوس نو

هغه وخت راورسېد، چې مطبوعات د دولت له انحصار نه راووتل او ملت ته ددې واك ورکړل شو چې خپلواکه او ملي ورځپاڼې، جريدې، مجلې او خپرونې ولري. د "ارشاد النسوان" د جريدې په خپرېدلو سره مطبوعاتو د افغانستان د ښځو لپاره د بيان د خپلواکۍ پوره زمينه برابره کړه، چې مسوؤليت يې د امان الله خان خوابنې مېرمن اسما رسيمې او يوې بلې منورې مېرمنې آغلې روح افزا درلود.

ددې دورې په روزنيزو مطبوعاتو کې د (معرف معارف وروسته "آيينهء عرفان") د پوهې په رواجولو او دود کې پراخه ونډه واخيسته. دغه راز د "مجموعه عسکريه" په نوم يوه ځانګړې مجله د هېواد د وسله وال پوځ منسوبينو ته ډالۍ شوه، چې مسوؤل مديريت يې د ډګروال عبداللطيف خان پر غاړه و. پر افغانانو حقدار ژورنالېست او ليکوال محمد ګل خان منومند هم څه موده ددغې مجلې مسوؤليت درلود، چې وروسته دغه مجله د "اردو" په نوم تر ډېرو کلونو په ښکلې بڼه چاپېدله. د محمد حسن سليمي په مسوؤل مديريت د "مجموعه صحيه" په نوم يوه بله ځانګړې خپرونه د هېواد ډاکټرانو او د روغتيايي چارو کارکوونکيو ته ډالۍ شوه، چې نه يوازې د طب د برخې علمي معلومات يې وړاندې کول، چې د خلکو د روغتيا لارې چارې هم دوی ته ورښودلې. په همدغه وخت کې د "ثروت" په نوم بله خپرونه چې مسوؤليت يې علامه صلاح الدين سلجوقي

درلود، مالي خپرونو ته څانګړې شوې وه (۱۹۲۵کال.)

د يادونې وړ خبره ده، چې امان الله خان په هېواد کې د بيان د آزادۍ او د ژورنالېزم د بنستيز بدلون په موخه د لومړي ځل لپاره په ۱۹۲۴ کال کې د افغانستان د مطبوعاتو لومړنۍ نظامنامه يا د مطبوعاتو قانون نافذ کړ، چې په دې توګه د نادولتي او ملي خپرونو د خپرېدو لپاره يې لاره هواره کړه. په دې باب د "استقلال افغانستان و تاثير آن بر تحولات اجتماعی کشور" ليکوال داسې وايي:"تاسيس مکاتب، کتابخانه ها، سينما ها و تياتر بنوبه خويش نقش موثر را در تنوير اذهان عامه و پروسه بيداري ملت بازي نموده دولت با طرح و تصويب قانون اساسي و ساير نظامنامه ها در حقيقت راه را برای تحولات اجتماعی جامعه هموار ساخت تا جاييکه باانفاذ نظامنامه مطبوعات به تعداد ۱۳ جريده و مجله بمصرف دولت از قبيل جريده ارشادالنسوان، جريده اتحاد مشرقی، روزنامه افغان، مجله معارف، جريده امان افغان، مجله اردو، جريده اتفاق اسلام، جريده بيدار، روزنامه حقيقت، جريده انتقادی ستارهء افغان و جريدهء طلوع افغان نشر و چاپ گرديدند که يک تعداد ازين جرايد تا امروز بشکل روزنامه و بعضاً مجله نشر ميگردد از قبيل روزنامه اتفاق اسلام در هرات، روزنامه بيدار در مزارشريف و روزنامه اتحاد مشرقی در ننگرهار، روزنامه طلوع افغان در قندهار و مجله

اردو..."(۱۱)

د مطبوعاتو د قانون له انفاذ نه وروسته لومړنۍ خپرونه د "انیس" اخبار و چې غلام محی الدین انیس د ۱۹۲۷ز کال د مې په میاشت کې په کابل کې خپره کړه. انیس د یوې ملي خپرونې په توګه آن تر ننه خپرېږي. د غیر دولتي مطبوعاتو بله بېلګه د "نسیم سحر" خپرونه وه چې مسؤل مدیریت یې احمد راتب باقي زاده درلود. دغه خپرونه ډېره انتقادي او کینې لاسې وه، چې څه موده وروسته له چاپ نه پاتې شوه. د لوګر یو مخور شخصیت محمد نوروز خان د "نوروز" په نوم یوه بله ملي خپرونه چاپ کړه، چې په دې توګه د ملي مطبوعاتو شمېر ورځ په ورځ زیاتېده. دغه راز زیاتره څېړونکي دا خبره یادوي، چې امان الله خان د لویې جرګې د دود په راژوندي کولو سره په اصل کې د دموکراسۍ او د بیان د آزادۍ لپاره تر ټولو لوړ ګامونه پورته کړي، ځکه لویه جرګه په اصل کې د ولس د آزاد بیان ډېره غوره مرجع ګڼل کېږي او دغه ویاړ هم امان الله خان لري.

لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي دغه هڅې له خپلواکۍ ګټلو نه مخکې د هېواد د روڼ اندو، فرهنګي او سیاسي مخکښانو او په ځانګړې توګه د "اخوان افغان" ګوند د غړو او مبارزانو د زیار او هاند پایلې بولي او داسې لیکي:"دغه فکري هڅې سره له دې، چې کورنې او بهرنې

خنډونه یې درلودل، پر ۱۳۲۹ق کال د سراج الاخبار افغانیه د بیا راڅرګندیدو کولو په واسطه د محمود طرزي له خوا ادامه ومونده. د "اخوان افغان" په نامه په کابل کې لومړی افغاني سیاسي ګوند تاسیس شو، چې مرام یې "مشروطیت، خپلواکي او کورنی سمون" و، خو ددغه ګوند غړي پر ۱۳۲۵هـ ق کال یا ووژل شول او یا بندیان شول. تر ۱۳۲۹ق چې سراج الاخبار د محمود طرزي په واسطه بیا خپور شو، همدا د اخوان افغان ګوند هم بیا راڅرګندی شو. تر ۱۳۳۷ هـ ق پورې د افغاني روڼاندو په تنظیم او د پوهې په خپرونه کې یې زیار ویوست. د هېواد د بشپړې سیاسي آزادۍ ګټلو او د خپلواکۍ د جهاد لپاره د ولس په سراسري پاڅون او د افکارو په تنویر کې ددې ټولنې زیار ګټور و او چې پر ۱۹۱۹ افغان ولس خپله خپلواکي بېرته وګټله ټولو روڼاندو دنیا ته د نوي، آزاد افغانستان د وروپېژندلو، د ادارې د نوي جوړښت، د مدني چارو په ترتیب، د ښوونځیو د تاسیس او مطبوعاتو د پراختیا په لاره کې زیار ویوست..."[١٢]

امان الله خان د سیمې او نړۍ د متمدنه ژوند تر اغېز لاندې ډېره تلوسه درلوده، چې افغانستان د پرمختګ نویو پړاوونو ته ورسوي. نومیالی مؤرخ ظفر کاکاخېل په خپل کتاب "پښتانه د تاریخ په رڼا کې" یوځای په دې باب داسې لیکي:

"ترڅومره چې د خپل ملک د بهبودۍ او ښېګړې د خواهشاتو او ارادو تعلق و، د امیر امان الله خان په زړه کې د هغې څه کمی نه و، هغه دې خبرې ته لېواله و چې خپل ملک یې د ترقۍ په لاره په داسې رفتار روان کړي، چې په ډېره لږه موده کې د دنیا د متمدنو قامونو او ترقي یافته ملکونو سره سیال شي. ددې مقصد د حصول لپاره هغه د هرې وسیلې او ذریعه یې نه کار واخیست. د خپل حکومت د انتظامي شعبو تنظیم یې د متمدنو ملکونو په ډول کړو. د ملک لپاره یې اساسي قوانین تیار کړل. په ملک کې یې د اولس د تعلیم لپاره مدرسې او مکتبونه پرانستل. د تګ راتګ د ذرایعو اصلاح و تعمیر ته یې توجه وکړه، د غلامانو خرید و فروخت یې قانوناً بند کړو. زراعت او تجارت ته یې توجه وکړه او د دوی په حقله یې نوې نوې منصوبې جاري کړې. د ملک اهم مقامات یې د سړکونو او ټیلفون په ذریعه په خپلو کې وګنډل. د مطبوعاتو ادارې تاسیس شوې، غرض هغه په ډېرې تن دهۍ او دل سوزۍ د خپل ملک د تعمیر او ترقۍ په کوششونو کې لګیا و..."(۱۳)

امان الله خان په دې خبره ډېر ښه پوهېده، چې د خپلو ترقي غوښتونکو موخو لپاره تر هرڅه لومړی د ولس کتارونه ځان پسې مل کړي او ددغ ستر هدف لپاره یې مطبوعات او راډیو ډېره ښه وسیله ګڼله. د امان الله خان د واکدارۍ په زمانې کې د راډیو لومړني ستیشنونه هېواد ته

راوړل شول او لندو مسافو ته د خپرېدو لپاره په کار ولوېدل. امان الله خان د راډيو له لارې د دغه شان ملي اهدافو د تبليغ او بيان لپاره ډېر ارزښت ورکاوه. د لومړي ځل لپاره د پرودکاستنګ دوې وړې دستګاوې په ۱۳۰۴ هـ ش کال کابل ته راوړل شوې او په ديارلس سوه اووم هـ ش کال کې يې يوه په کابل کې نصب او په کار ولوېده. په دې وخت کې ددغو دستګاوو جوړې راډيو په اکثرو آسيايي هېوادونو کې نه وې. ددغې دستګاه قدرت دوه سوه ولټه و او امواج (څپې) يې د کندهار تر ساحې پورې د خپرېدو او اورېدو وړ وې.

د راډيو ودانۍ د هغه وخت په يو ډېر ښکلي ځای کې موقعيت درلود، چې "کوټې لندني" ورته ويل کېده. په هغه وخت کې د لومړي ځل لپاره پخپله د امان الله خان په هدايت لومړی ډېرش او بيا زر پايې وړې بترۍ لرونکې راډيوګانې هم هېواد ته راوړل شوې او په خلکو ووېشل شوې.([۱۴]) دغه راز په ښار کې د دولت له خوا په يو شمېر تاکلو ځايونو کې لوډسپکرونه کېښودل شول، چې خلک وکولای شي د راډيو خپروني او موسيقي واوري.

په همدې توګه امان الله خان د سينما له لارې د ترقي غوښتونکو موخو د څرګندولو او په هېواد کې د سينما پراختيا او رواجېدو ته ځانګړې پاملرنه درلوده. "امان الله خان لا په يورپ کې و چې د هغه د مصر او انګلستان د

سیاحت د فلمونو نمایش د کابل ښار په مرکزي سینما کې شروع شو. ددې فلمونو په لیدو چې به د افغانستان خلکو د امان الله خان د ذات سره د کوم والهانه محبت او جوش اظهار کولو، د هغې بیان په الفاظو کې ګران دی..."([۱۵])

دا خبره په ډاګه څرګندوي چې د اروپا له سیاحت نه مخکې لا په کابل کې امان الله خان د سینما د رواجولو او دودولو په لړ کې یو شمېر سینمایي مرکزونه جوړ کړي وو. ښاغلی حبیب الله رفیع په دې باب وایي:

"په اماني دوره کې لومړی ځل سینما د ارګ د سلامخانې په برنډه کې د خلکو د تماشې لپاره په کار واچول شوه، خو بیا د امیر عبدالرحمن خان د وخت په سلامخانه کې د استقلال دلیسې ترڅنګ دایمي سینما جوړه شوه، چې د کابل سینما بلله کېده او د زرنګار پارک جوړېدو تر وخته (۱۳۴۲ المریز) ودانه وه... د کابل سربېره د پغمان سینما_تیاتر په نامه په پغمان کې هم یوه ډېره عصري ودانۍ جوړه شوه، چې د سوونو کسانو دناستې لپاره یې ځوکۍ درلودې. په دې ودانۍ کې پر فلمونو سربېره ډرامې هم ښودل کېدې او د جشن په شپو ورځو کې به یې د ډرامې او فلمونو بېلابېل نمایشونه درلودل... د پغمان سینما په سقوي اړودوړ کې وسوځوله شوه..."([۱۶])

او په دې توګه ګورو چې امان الله خان شخصاً په هېواد کې د ژورنالېزم، مطبوعاتو، سینما او راډیو د پراختیا،

لوړتیا او بشپړتیا لپاره اغېزمن ګامونه پورته کړي. امان الله خان د مطبوعاتو د لوړتیا لپاره د مطبعو او چاپخایونو زیاتېدو ته ډېر ارزښت ورکاوه. هماغه شان چې مخکې مو یادونه وکړه، د هغه وخت مطبوعاتو د خلکو د اذهانو په روښانولو کې پراخه ونډه ترسره کړه. د حبیب الله رفیع په وینا د افغانستان د خپلواکۍ ترلاسه کېدلو وروسته د هېواد پر مرکز کابل سربېره په ګڼو ولایاتو کې هم مطبعې جوړې شوې وې.

او دا ټول روښانوي، چې امان الله خان او د هغه ملګرو په ټینګه په هېواد کې د بیان د آزادۍ اصل ته عقیده درلوده. ددغه بحث د پای لپاره ښه به وي، چې په دې باب پخپله د امان الله خان هغه په ټینګار وینا واورو، چې د جلال آباد په لویه جرګه کې یې د ملت استازو ته وکړه. هغه په یوه برخه کې وایي:"د خدای ج لپاره هڅه وکړئ، ویښ اوسئ او یوه دقیقه هم د ملت، مملکت د حکومت د خیر او د نیکۍ له فکر څخه غافل مه اوسئ، چې د دنیا او آخرت بدنامي به مو په برخه وي. تاسې باید بلې! بلې! ویونکي ونه اوسئ او نه هرڅه د نې په ویلو رد کړئ. بلکې هرڅه مو چې د ملت او مملکت د ترقۍ په برخې کې په فکر کې ګرځي، په آزاده او حقاني توګه په لوړ او صاف آواز بیان کړئ... زه! هر کار چې کوم غواړم چې د ملت په مشوره وي..."(۱۷)

امــان الله خــان د موســيقۍ د پراختيــا، علمــي کېــدو او لوړتيا په برخه کې:

لومړی خـو دا خبـره بايـد څرګنـده کـړم، چـې امـان الله خـان پـه اصـل کـې پـه يـوې موسـيقۍ پـروره کورنـۍ کـې زېږېـدلی. د هغـه نيکـه (اميـر عبـدالرحمن خـان) پخپلـه لـه موسـيقۍ سـره ډېـره مينـه درلـوده او پخپلـه اميـر عبـدالرحمن خـان د موسـيقۍ ځيـنې آلات ډېـر ښـه غـږول. هغـه لـه نورسـتان نـه دوه ښځـې، چـې د هغـې سـيمې ښکلـې او د ښـه غـږ هنرمنـدانې وې خپـل دربـار تـه راوسـتلې (ګلشـاه سـول او ديتـو). دغـه راز اميـر لـه هندوسـتان څخـه هـم دوه ښکلـې هنرمنـدانې خپـل دربـار تـه دعـوت کـړې (کاکـل او ګـورا) چـې تـل بـه يـې دربـار کـې د موسـيقۍ لـه بېلابېلـو سـازونو سـره سـندرې ويلـې. د هغـه پـه دربـار کـې پـه دغـو هنرمنـدانو سـربېره د موسـيقۍ او پـه ځـانګړې توګـه د افغـاني موسـيقۍ ډېـر غـوره اسـتادان لـه يـو لـوړ مقـام او ښـه نـوم څخـه بـرخمن وو. هغـو تـه معـاش ورکـول کېـده او څـه ناڅـه هـره ورځ او شـپه بـه د دربـار ه يـو اړخ نـه د موسـيقۍ انګـازې خپـرې وې. د "ګلـو ځولـۍ" ليکـوال اروابنـاد مصطفی جهاد په دې باب يوځای داسې ليکي:

"... آن تـر دې چـې ويـل کېـږي اميـر عبـدالرحمن پـه خپلـه هـم ډېـر ښـه ربـاب وهـلای شـو او د موسـيقۍ پـر ځينـو اسـرارو يـې هم لږه او ډېره پوهه درلودله."(۱۸)

دغه راز د هغه زوی او د افغانستان پاچا امیر حبیب الله خان هم د خپل پلار په شان له موسیقۍ سره خورا ډېره مینه درلوده. هم امیر عبدالرحمن خان او هم امیر حبیب الله خان د افغاني موسیقۍ او کلاسیکي موسیقۍ د پراختیا او ودې لپاره د یادونې وړ خدمتونه کړي. هغوی له هندوستان څخه د کلاسیکي موسیقۍ یو شمېر پوهان، استادان او هنرمندان افغانستان ته راوغوښتل او هغوی ته یې په افغانستان کې د موسیقۍ د سمون او پیاوړتیا دندې ورکړې. امیر حبیب الله خان د خپل پلار په هڅونه او د دربار د موسیقي پوهانو په مرسته د پیانو غږول زده کړل. هغه ډېره ښه پیانو غږوله.

د افغانستان د راډیو تلویزیون پخوانی او تکړه هنرمند او مشهور طبله غږونکی استاد محمد آصف وایي:" امیر حبیب الله خان په خپل وخت کې خانقاګانې هم جوړې کړې. زما پلار محمود خان هم ددې ترځنګ، چې د دربار یو ښه او مقرب هنرمند و، د خانقا ډېر مینه وال و. هغه نه یوازې طبله وهله، بلکې د موسیقۍ نور آلات لکه سارنګ هم ډېره ښه غږوله او هم د هارمونیې ښه استاد و او پخپله امیر حبیب الله خان د هغه او د نورو هنرمندانو ډېر ښه مشوق و. په همدې ډول باید ووایم، چې په هغه وخت کې ښځو او نارینه هنرمندانو یوځای او په ګډه سندرې ویلې..."(۱۹) امیر حبیب الله خان د "خرابات" د سیمې د ودې او په خلکو کې د

موسیقۍ د پراختیا په ستر امر کې خورا اغېزمنه برخه واخیسته. د هغه په وخت کې موسیقي د خلکو کورونو، ودونو او د خوښیو نورو غونډو ته هم لاره وکړه او امان الله خان دغه ځوان او تنکی شاهزاده په دغه شان یو هنر پروره دربار او کورنۍ کې رالوی شو.

"د امان الله خان په دوره کې د لومړي ځل لپاره موسیقي د مرکز د دریو سترو ښوونځیو یعنې اماني (چې بیا د نادر خان له خوا یې نوم په نجات بدل شو)، حبیبیې او دارالمعلمین په درسي پروګرام کې د یوه مضمون په توګه داخله شوه. استاد قربان علي د استاد نتو پلار د اماني په ښوونځي، استاد پیر بخش په دارالمعلمین او په خپله استاد نتو د حبیبیې په ښوونځي کې د موسیقۍ د مضمون د ښوونکو په توګه مقرر شول. دغو استادانو په یادو شویو ښوونځیو کې په هره اونۍ کې دوه ورځې شاګردانو ته د موسیقۍ تدریس کاوه."(۲۰)

د امان الله خان د دربار یوه پیاوړې برخه د افغاني موسیقۍ برخه وه. دا لکه یوه ټولنه او یا لکه یو هنري مرکز له ځانګړي اعتبار او ټاکلو مقرراتو څخه برخمنه وه. ددغه هنري مرکز حارنه او پالنه پخپله امان الله خان کوله. د افغاني او کلاسیکې موسیقۍ استادانو، پوهانو او هنرمندانو ته ځانګړې درناوی او ځانګړي امتیازات موجود وو. استاد قاسم افغان یو له دغو نامتو هنرمندانو څخه و،

چې د امان الله خان تر لارښووني او څارني لاندې يې د افغاني موسيقۍ او کلاسيکې موسيقۍ د ودې او سمون لپاره نه هېرېدونکې خدمتونه کړي. په ځينو اسنادو او مدارکو کې راغلي، چې امان الله خان به کله کله شوقي سندرې هم ويلې او پيانو يې ډېره ښه غږوله " لکه څنګه چې څرګنده شوې ده غازي امان الله خان په خپله هم له افغاني موسيقۍ سره خورا زياته مينه درلوده او آن تر دې حده يې دا ظريف صنعت خوښ و، چې د خپلې شهزادګۍ په زمانې کې يې له خپل پلاره پټ د استاد قاسم تر نظر لاندې او د هغه په لارښوونې يې پيانو زده کړه، چې په زيات مهارت سره يې غږولی شوه، څکه نو کله چې واکمنی ته ورسېد، نو خپل پوه استاد او د اوسنی افغاني موسيقۍ بنسټ اېښودونکي ته يې د افغاني موسيقۍ د اصولي احيا کولو لپاره پوره صلاحيت ورکړ...(۲۱)

امان الله خان د څان او د خپلو انقلابي ملګور هغه کرکه چې د ښکېلاکګرو انګرېزانو په وړاندې يې لرله، کله کله د موسيقۍ له لارې څرګندوله او په دې برخه کې د هغه هنرمند ملګري همدا استاد قاسم افغان او استاد فرخ افندي و.

که په ژورناليزم او مطبوعاتو کې ددغه سنګر ملګری محمود طرزي، مولوی صالح محمد خان کندهاري او نور وو او که د ادبياتو له سنګر نه د عبدالهاي داوي، غلام

محی الدین افغان او یو شمېر نور لیکوال او شاعران د هغه ملګري وو، نو د موسیقۍ له دغه هېواد پالونکي سنګر څخه امان الله خان د استاد قاسم افغان، استاد فرخ افندي او یو شمېر نورو هنرمندانو ملګرتیا له ځان سره درلوده.

" د خپلواکۍ په جګړو کې تر بري وروسته چې لا د خپلواکۍ معاهده نه وه لاسلیك شوې، نو د انګرېز یو عالیرتبه شخصیت د خبرواترو لپاره کابل ته راغی دغه سړي ته چې (مستر داپس) نومېده، رسمي مېلمستیا وشوه او استاد په دې مېلمستیا کې د سندرو بللو لپاره راوغوښتل شو، خو کله چې استاد په دې پوه شو چې دا سړی د انګلیس نماینده دی، نو څنګه چې د هغه سترګې شنې وې، استاد حسب الحال په سندره کې داسې یو بیت ووایه:

میزند چشم کبود تو به مژگان ناخن
ترسم ای شوخ میان من و تو جنگ نشود.

(داپس) چې په دري ژبه هم پوهېده، نو ویې ویل چې ماته دې وویل؟ استاد وویل، چې هو! او بیا یې دا بیت هم ووایه:

همینجا صلح کن با ما چه لازم
که در محشر زما شرمنده باشی.

که څه هم چې (داپس) د استاد پر دې وینا خواشینی شو، مګر غازي امان الله خان ته یې خورا خوند ورکړ، نو (داپس) د مجلس د نزاکت لپاره څه ونه ویل او خبره یې بله خوا

بوتلـه او اسـتاد تـه يـې وويـل: د موسـيقۍ کـومې آلـې پـه مهارت سره غږولی شئ؟ استاد ځواب ورکړ، چې ټولې يې. (داپس) وويـل: آيا پيـانو هم؟ استاد وويـل: هـو! نـو بيا (داپس) داسې وويـل: آيـا د افغـاني خاصې موسيقۍ هغـه طـرز چې تاسو پـه خپلـه ترتيـب کـړی ماتـه هم رازده کوې؟ استاد وويـل: هـو! خـو پـه دې شرط چې کومـه نغمـه مـا د پيـانو لـه يـوه سره راشروع کړه، نـو تـه بـه يې هـم لـه بلـه سره لکـه زمـا پـه شان غږوې. (داپـس) ومنلـه او اسـتاد د پيـانو سـره يوځـای پخپـل خواږه غږ دا ترانه شروع کړه:

مـکتب ماست جای استقلال
درس ما نکته های استقلال[۲۲]

او پـه دې توګـه زمـوږ د خلکـو د خپلواکـۍ غـوښتنې ترانـه
• اسـتاد قاسـم پخپلـه پـه انګرېز داپـس وويلـه. "وروسـته اسـتاد د ملـي غـرور يـو شـعر، چې شـاعر يـې مرحـوم مسـتغني دی هـم پـه دې مېلمستيا کې وبولـه، چې پـه هـر بيت سره يـې خلکـو لاسـونه پړکـول او د اسـتاد پـه موقـع پېژنـدنې يـې شاباسـونه ويلې، چې دلې به يې د سر څو بيتونه وکاږو:

کيسـت افغـان؟ در زمـان ګيـر و
دار
مـی نترسـد از نهيـب کـار زار
اشـك رسـتم غيـرت اسـفنديار
کـی بـود از خصـم رو ګـردانيم

گــر نــدانی غیــرت افغــانیم
چــون بــه میــدان آمــدی
میـــــــــدانیم"(۲۳)

غـازي او فرهنگـي امـان الله خـان خپـل اسـتاد او د افغـاني موسـيقۍ دغـه خـدمتگار هنرمنـد تـه د (اسـتقلال) مـډال پـه خپلو لاسونو ورکړ. دغـه راز هغـه استاد قاسم افغـان تـه د سرو زرو يـو بـل نښـان د (مسـرت) پـه نامـه هـم ډالـۍ کـړ او د (موسيقۍ د لمر) ستر لقب يې هغـه تـه وروباښـه.امـان الله خـان يـو شـمېر هنرمنـدان پـه ځينو بهرنيـو هېـوادو کـې د موسـيقۍ پـه برخـه کـې د مسـلکي زده کـړو د ترلاسـه کولـو لپـاره واسـتول، چـې پـه دې لـړ کـې يـو زيـات شـمېر زلميـان د هندوسـتان، تـرکيې، شـوروي اتحـاد او يـو شـمېر نـورو هېـوادو هنري مرکزونو ته واستول.

دغـه راز امـان الله خـان پـه بهـر کـې ټولـو افغـاني سفارتخانو تـه هـدايت ورکـړی و، چـې د موسـيقۍ او ښکلـي هنرونـو پـه برخـه کې د يـو شـمېر پوهـانو پـه لټـه کې شي، چې وروسـته بيـا افغانسـتان تـه راوبلـل شـي او دلتـه زده کوونکـو تـه بـه درسـونه ورکـوي. پـه دې لـړ کې پـه پـاريس کـې افغـاني سفير او د هېـواد د ژورنـالېزم پـلار محمـود طـرزي لـه يـو تـن خـورا غـوره او تکـړه هنرمنـد اروابښـاد محمـود فـرخ افنـدي سـره آشـنا شـو. اسـتاد فـرخ يـو بـې جـوړې انځـورگر او موسـيقي پـوه و. د دوی پېژندنـه

هم د افندي د يو انځور د پيرېدلو په وخت کې وشوه او محمود طرزي د افندي په لاس دغه رسم په ۱۰۰ فرانکو واخيست. څه موده وروسته يې افغانستان ته رادعوت کړ، چې په دربار کې او د هېواد په ښوونځيو کې د موسيقۍ او انځورګرۍ درسونه ورکړي. استاد فرخ چې کله افغانستان ته راغی، نو تر هرڅه دمخه د امان الله خان له تودهرکلي سره مخامخ شو. د امان الله خان په هڅونه استاد فرخ هم په دربار او هم د هېواد په بېلابېلو روزنيزو مرکزونو کې د موسيقۍ او انځورګرۍ د اصولو په زده کړې اخته شو. يو ليکوال د هغه په باب داسې ليکي:

"محمود فرخ افندي د پغمان له سيما_تياتر څخه بيا د کابل تر سينما پورې کله چې ساکت يا بې آوازه فلمونه ښودل کېدل، نو د پيانو او ويلون په غږولو سره به يې د مرحوم استاد قاسم او مرحوم استاد غلام حسين سره يوځای د سينما متحرکو اشباحو ته ژوند بابښه..."(۲۴)

استاد فرخ افندي د لومړي ځل لپاره د غربي موسيقۍ په اصولو سره زموږ د هېواد د موسيقۍ د تنظيم او ودې ورکولو لپاره د وياړ وړ خدمتونه ترسره کړل. استاد فرخ د امان الله خان په مستقيمه هڅونه او تشويق درې زره ملي او فکلوري سندرې چې زموږ په ولس پورې اړه لري، راټولې او د نوټېشن په وسيله يې ثبتې کړې. نوموړی چې يو ښه رسام او انځورګر هم و او کله چې د امان الله خان د کورنۍ يو تن

ورځخه د یو رسم غوښتنه وکړه، نو هغه انځور یې وکېښ او په یوه لویه کورنۍ غونډه کې یې په داسې حال کې، چې امان الله خان هم ولاړ و، وروسپاره. دی پخپله وایي:

"...ما څو ورځې پر رسم کار وکړ، کله چې تکمیل شو اعلیحضرت په داسې حال کې چې طرزي صاحب، ملکه ثریا او د اعلیحضرت مور حاضر وو د طرزي صاحب مېرمن، څهره وغوښته. په دغه وخت کې اعلیحضرت ماته وویل:"اوس ته زما ورور یې.... په دغه وخت کې اعلیحضرت د خپلې خور په لاس یوه خوانچه پتنوس چې اصل وریښمین دسمال پر اوارو و، ماته په دواړو لاسو تقدیم کړ او زه یې په دغې خوانچې وویاړلم. کله چې ما د شایسته پتنوس څخه دسمال پورته کړ، چې دوه سوه اماني طلاوې پکې پرتې وې..."(۲۵)

امان الله خان په پته او ښکاره د هنرمندانو پالنه، تشویق او له دوی سره هر راز مرسته خپله دنده ګڼلې وه. د ډنمارك د Fjord تلویزیون سره په مرکه کې تکړه هنرمند او مشهور طبله غږونکي استاد محمد آصف محمود یوځای داسې وایي:

"امان الله خان او د هغه کورنۍ هنرمندانو ته ځانګړې پاملرنه درلوده. زما پلار اروابناد محمود مور ته دا کیسه کړې وه، چې زما (د استاد آصف پلار) واده و، کورنۍ د واده په سمبالښت لګیا وو، ځکه سبا ته واده و. ماښام

ناوختــه زمــوږ د کــور دروازه وټکــول شــوه، هغــه وخـت خــو پــه کوڅــه کــې څــراغ نــه و، نــو څــوك دروازې تــه ورغلــل او مېلمنــو وويــل: دا د محمــود خــان کــور دی؟ هغــه وويــل: هــو! بيــا يــې هيلــه وکــړه، چــې محمــود خــان دروازې تــه راشــي. مېلمانــه دوه کســه وو، چــې پــه ســپينو کــاليو کــې يــې ځــان پټ کــړی و، زه چــې دروازې تــه ورغلــم نــو يــو تــن مېلمــه چــې مــخ يــې پټ کــړی و، راتــه وويــل، چــې زه هماغــه څــوك يــم، چــې ســتا څخــه څــو روپــۍ قرضــداره وم، نــو واخلــه دا پيســې. مــا چــې پيســې اخيســتې، نــو د دغــه مېلمــه لــه غــږ نــه وپوهېــدم، چــې دا اعليحضــرت غــازي امــان الله خــان دی، چــې مهربــاني يــې کــړې او په دغه شان يو وخت کې يې پر موږ شفقت کړی."([۲۶])

ادب پــروره او فرهنګــي پاچــا اميــر امــان الله خــان ډېــره مينــه درلــوده، چــې د موســيقۍ تــرڅنګ افغــاني ادب، هنــر او پــه ځانګړې توګــه ډرام پــه افغانســتان کــې لاپســې وده وکــړي. ددې کــار لپــاره امــان الله خــان هــم د دربــار پــه فرهنګــي برخــه کــې او هــم د کلتــوري چــارو پــه مرکزونــو کــې دغــه اصــل تــه ډېــره پاملرنــه درلــوده. آن تــر دې چــې لــه دغــې مهمــې لارې يــې د انګرېــز پــر ضــد مبــارزه خپلــه کــړې وه. پــه يــو ســند کــې راغلــي، چې "قاضـي رحـيم الله خــان پــه کــال ۱۹۲۸ کــې "نــوې روښــني" پــه نــوم ډرامــه (چــې بيــا امــان الله خــان د افغانســتان پاچــا هــم دا ډرامه کابل ته وغوښته)..."([۲۷])

پــه همدغــه اثــر کــې يــو ځــای لولــو: "پــه افغانســتان کــې پــه

۱۲۹۹ هـ ش کال د اعلیحضرت امان الله خان په سلطنت کې ځینې وړې وړې تمثیلي ټوټې (پارچې) د ښوونې او روزنې په چوکاټ کې د پوهنې شاګردانو له خوا ننداري ته وړاندې شوې."(۲۸)

او په دې توګه ګورو، چې امان الله خان د یوې ملي او فرهنګي څېرې په توګه هم د هېواد د فرهنګ په ویاړلي تاریخ کې ځان راڅرګند کړی او د افغان کلتور او هنر په وده کې یې په هغو حساسو، اورنیو او کړکېچنو شېبو کې هم خپله ونډه اخیستې ده.

اخځونه:

۱ـ وګورئ: ر، ای. اولیانوفسکي، د ملي آزادۍ بخښوونکو مبارزو په هکله مقالې. پروګرس، مسکو ۱۹۸۳، ۳۲ مخ نه وروسته.
۲ـ نفتو لاخالفین د انګلستان د افغانستان پر ضد، ۱۷۹ـ۱۸۰ مخونه.
۳ـ // // // // //
۴ـ وګورئ: بررسی اوضاع اقتصادی، اجتماعی وسیاسی افغانستان طی سال های ۱۹۰۱ـ۱۹۱۹ میلادی و شرایط بین المللی استرداد و استقلال. مولفان کاندید اکادمیسین محمد اعظم سیستانی، و محقق عبدالله مهربان. چاپ مطبعه دولتی، ۱۳۶۸، ۳۹ مخ.
۵ـ د اساسي نظامنامې اتمه ماده.
۶ـ ورغ مجله، لومړی کال، شپږمه ګڼه، ۱۹۷۹، (لویه جرګه) د پوهاند قانونپوه ډاکتر محمد طاهر بورګي.
۷ـ وګورئ: افغانستان په شلمه پېړۍ کې، د پوهنیز سیمینار د لیکنو ټولګه، جرمني کولن ښار، د صالحه خالقي د مقالې ۱۳۶ مخ.
۸ـ وګورئ: په افغانستان کې د ښځینه زده کړو تاریخي سیر ۳۲ مخ، ۱۳۷۵ کال، پېښور، د حبیب الله رفیع لیکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٩_ورځ مجله، لومړی کال ۶مه ګڼه، د (لویه جرګه) په نوم د قانونپوه ډاکټر محمد طاهر بورګي لیکنه، ۱۶مخ.

۱۰_ هماغه مجله، ۱۶ مخ.

۱۱_ اوضاع اقتصادی، اجتماعی و سیاسی افغانستان طی سال های ۱۹۰۱_۱۹۱۹م و شرایط بین المللی استرداد استقلال، چاپ مطبعه دولتی، ۱۳۶۸، ۴۳ مخ.

۱۲_ د افغانستان لنډ تاریخ، لیکوال علامه عبدالحی حبیبي، ۳۴۰ مخ.

۱۳_ پښتانه د تاریخ په رڼا کې، لیکوال ظفر کاکاخېل، ۸۴۱ مخ.

۱۴_ د راډیویي ستېشنونو په باب د اطلاعاتو او کلتور وزارت رساله.

۱۵_وګورئ پښتانه د تاریخ په رڼا کې، د ظفرکاکاخېل لیکنه، ۸۴۵مخ.

۱۶_ د تمدن سوغاتونه، لیکوال، حبیب الله رفیع، ۳۰مخ.

۱۷_وګورئ: ورځ مجله، " لویه جرګه" د پوهاند بورګي لیکنه، ۷ مخ.

۱۸_ د ګلو ځولی، لیکوال مصطفی جهاد، ۴۱ مخ

۱۹_ د ډنمارك له Fjord تلویزیون سره د استاد محمد آصف تلویزیوني مرکه، مرکه کوونکی یوسف هېواد دوست. د ۲۰۰۴ کال د جولایي ۲۰مه.

۲۰_د ګلول ځولی، لیکوال، مصطفی جهاد ۴۱ مخ.

۲۱_ همدغه اثر // // ۴۲ مخ

// // // ۸۸ مخ

۲۲_ // // // ۸۸ مخ

۲۳_ // // // ۸۸ مخ

۲۴_ ژوندون مجله، ۲۱ ګڼه، ۱۳۳۷ کا د اسد ګڼه.

۲۵_ افغاني موسیقي، مولف: څېړنمل محمد دین ژواك.

۲۶_ د ډنمارك لـه Fjord تلویزیـون سره د استاد آصف مرکه، مرکه کوونکی: یوسف هېواد دوست، ۲۰۰۴ کال د جولایي ۲۰.

۲۷_ وګورئ: د ډرامې تاریخ او فن، مولف شهسوار سنګروال، ۶۶ مخ.

۲۸_ هماغه اثر، ۶۸ مخ.

Prof. Dr. Aslam Syed

The Man who Liberated Afghanistan

Ghazi Amanullah Khan

There is hardly any other country in Asia except Afghanistan which has played a very significant role in shaping the events in world history despite its meager resources, landlocked location and constant threat to its unity as a nation. The Mughals rode on its shoulders to their glorious rule in India. The mighty British power had to resort to all sorts of conspiracies, aggressions, and sanctions to ensure that the Afghans stand between the Russian Empire and their possessions in India. The Afghans lives and territory have been used to win the last battle of the Cold War. Now, the Americans are using it as a launching pad not only to ensure it loyalty in their global agenda but also to have

access to the enormous gas and oil resources of Central Asia. When we reflect on the importance of Afghanistan in world affairs, we are created the world and blessed different areas with reiv4rs, mountains, green and fertile valleys, mineral and other resources, those elements of nature that were left were thrown in Afghanistan!

In order to appreciate this pearl of wisdom, we have to understand that despite the apparent poverty and lack of resources in Afghanistan, it has the middle of the confluence of the four great civilizations of the world: the Indian, the Chinese, the Iranian, and the central Asian. Any visitor to Afghanistan. If these features of the Afghan . existence show its strength, unfortunately, they are also the cause of its prolonged misery. But has there been any moment in its history when it proved to the world that if left alone it has the potential of being in the world not as a page of medieval history but Muslim nation? At present, we are concerned with that moment when Afghanistan, under the most difficult circumstances emerged as the master of its own fate. This happened only in one decade under the rule of Ghazi Amanullah Khan, the 17th Amir and the first kind of Afghanistan.

Amanullah was born on June 1, 1892 at Paghman. He was the third son of Amir

Habibullah and Sarwar Sultanah, the Ulya Hazrat (queen). At the time of his birth, Amir Abdul Rahman, his grand-father, was the ruler of Afghanistan. As stated earlier, the British were apprehensive of the Russian advances towards Central Asia and thought that Afghanistan would be their next target; and if they were successful in their plan, they could very well threaten the British Empire in India. Therefore, after the second Afghan War, the British had placed Abdul Rahman on the throne of Kabul with the clear instructions that the Amir was not free in his foreign contacts. In other words, the foreign policy of Afghanistan was in the control of the British. Afghanistan was not independent in establishing diplomatic relations with the rest of the world without the prior permission of British. This was the political reality when this infant grew. He must have realized the state of affairs in a different way than his grand-father or his father. To be born in a society that values freedom more than anything else but is shackled is an enigma in itself. The young Amanullah must have pondered over this situation and must have thought of different ways as to how to rehabilitate the honor of the Afghans that had been compromised by the earlier rulers.

Amanullah came to power in February, 1919, when his father was assassinated during a hunting trip. At that time, he was governor of Kabul and in charge of the military arsenal and

the treasury. He became the new Amir despite the claim of his uncle to throne whom he accused of the complicity in his father's murder. We will not go into the detail of this episode as to who killed his father and why but will concentrate on what followed after he came to power. It was easy to have the military on his side because of his position. After that he convened the Loyal Jirga. He put before this grand assembly of the Afghan elders the prevalent situation in which he found his country particularly the British influence and how it had compromised the freedom of Afghanistan. The Loya Jirga approved his call for Jihad against the British. Before we discuss what happened as the result of this call, it would be relevant to quote a few passages from his address to this assembly. After showing the Jirga that his brothers, Inayatullah Khan and Hidayatullah Khan had sworn allegiance ant that even his uncle had accepted him as the Amir, he said:

"O my Nation with a glorious sense of honor,
O brave Army.

When my great nation was putting the Crown of the Kingdom on my head, I had said with a loud voice that I would accept the Crown and the throne only on the condition that all of you should co-operate with me in my thoughts and idea. These I have explained to you earlier and I repeat here a summary thereof:

Firstly, that the government of Afghanistan should be internally and externally independent and free, that is to say, that all right s of Government that are possessed in their entirety by our nation.

Secondly, you should unite with me with all your forces in avenging the assassination of my late father.

Thirdly, our nation should be free, that is to say, that no individual should be subjected to any high-handedness of tyranny by any other individual. Of course, we are proud of the prophet Muhammad (PBUH) along with our civil and military laws." After this, he abolished the forced labor system (begaar) and vowed that he would place Afghanistan amongst the civilized countries of the world.

With these ideas and vision for the future of Afghanistan, Amanullah began his tenure. He had to face two problems: the external pressure of the British power and internal conditions of the economy, social reforms and educational program. Let us see how he overcame the British problems. As stated earlier, Afghanistan was literary capitulated by the British. They allowed some freedom to the Afghan rulers in their internal affairs but in foreign policy matters they dictated the terms. Afghanistan was not

allowed to establish diplomatic relations, trade agreements, or any other economic or cultural activities with the other nations of the world. Therefore, the most important task before Amanullah was to change this status and seek full freedom for his country.

The British were exhausted because of their heavy involvement in the First World War. Moreover, a new force had emerged in Moscow. Two years before his coming to power the Bolsheviks had replaced the royal family of Russia. Lenin, disappointed at the reaction of the European powers towards the revolution, was looking forward to seeking friendly relations with the Asian countries particularly those which had been the victims of imperialism and colonialism.

Amanullah made a judicious use of this situation. He wrote a letter to the British Viceroy expressing his intention of rejection the British interference in the foreign affairs and declaring Afghanistan fully independent. Almost simultaneously, he sent his emissary top Moscow who was warmly received by Lenin. The Soviet Union responded by sending a representative to Kabul and offering aid to Afghanistan. This was partly to embarrass the British and partly (perhaps, more importantly) to secure the friendship of a Muslim country which could be used by the Muslims of Central Asia in order to counter the Soviet advances in their

area. Amanullah knew it and skillfully exploited the situation by allowing the Indian Muslims to cross into the Central Asia and help the freedom fighters. Nonetheless, the Soviet thought that Afghnanistan's friendship would make some difference. Thus securing his position in the north, Amanullah was now ready to face the British.

After their victory against the Axis powers, the British had initiated a series of repressive measures in the territories of present Pakistan. Rowlett Act was one such measure which was to curtail whatever liberty the British had extended to this part of India. There was unrest in the border areas of Afghanistan. The Muslims of India had declared the British territory as the land of war (dar-al-harb) and a movement known as the Hijrat had been launched. This brought many disgruntled people into Afghanistan. The British Viceroy did not even care to look into the Afghan grievances. Amanullah suddenly attacked the British positions across the border in May 1919. He was helped by the Pashtun tribes form both sides of the border. The British had to face some initial humiliations in this war which history remembers as the third Afghan War. But soon they were able to recover when they started air attacks on Kabul and Jalalabad. The Afghans could not face this new menace as they did not have a single combat plane. At the same time,

the British were unwilling to wage a war in the tribal areas. Both sides agreed to sit around the negotiation table. The result was the 1919 Rawalpindi Agreement which did not grant what Amanullah had asked for but some leverage was granted by the British. The Negotiations continued and finally a treaty was concluded in 1921. Even the final treaty was inconclusive on the border issues but in foreign affairs, Afghanistan did emerge as an independent country. The two years of negotiations witnessed Afghanistan signing treaties of friendship with the Soviet and Iran. There is hardly any diplomatic triumph.

After securing the independence of his country Amanullah embarked upon established diplomatic relations with other countries. Relations with the Soviet were more complicated than with any other country. Amanullah never trusted the Soviet for the simple reason that they were cruelly suppressing the Muslim states of Central Asia and wanted Afghanistan's regain the oases of Merv and Panjdeh, the Soviets repulsed these attempts. Relation between the tow countries, however, improved in this twilight of expediency a suspicion. After the initial gestures of 1919, the Soviet gave money, planes, pilots, and experts to develop Afghanistan's communication and transport system.

The British had no choice but to keep on appeasing the Afghan ruler in the wake of the Soviet presence on the other side. Though sometimes, they would resort to such cheap tactics as not addressing the ruler as 'your majesty' or refusing the transit goads to Afghanistan through their territory. Amanullah also responded in his own way how to keep the British engaged. He allowed many Indian nationalists like Subhash Chander Bose easy transit to contact the other revolutionaries in the world who wanted an end of the British Imperialism in India. In addition, he established diplomatic relations with the major European powers and the neighboring Iran. In 1927, he toured the capitals of Europe including Britain and established relation s with Turkey, France, Germany, and Italy. For the first time in history, Afghanistan had reached out to the world for its recognition as an independent state.

Amanullah had emerged as a national hero. The Afghans loved him as he had won for them the most cherished honor the freedom. In 1926, he assumed the title of kind, thus burying the old legacy of being an Amir. Now, he wanted to transform Afghanistan and initiated as series of reforms. As stated earlier, he abolished the system of forced labor.

Very soon, like Raza Khan of Iran, he came under the spell of Mustafa Kamal Ataturk. He invited advisors from Turkey and started a series

of reforms that he believed would transform Afghanistan. His father-in-law, Mahmood Beg Tarzi, a pro intent intellectual of Afghanistan understood the Kind's zeal for undertaking radical measures in the social, economic, political, and educational fields. He adopted the solar calendar, discouraged the veiling and seclusion of women, introduced the Western dress in Kabul and a few other areas, opened schools for secular education, encouraged the girls' education, and started a program for adult and nomad's education. His political and judicial reforms included the first constitution for Afghanistan universal franchise, and creation of a court system with secular penal, civil, and privileges for tribal chiefs and the royal family. In the economic field, he corruption. Eager to put Afghanistan on its feet, he wanted to introduce and effective system of taxation and ordered the budget (1922), introduced the metric system which didn't take roots, gave his people a new currency, the afghani (1923), and established the Bank-i-Milli in 1928.

This was a revolutionary agenda for any country in Asia. In order to bring his ideas into practice, he sent his officers in the military and civil administration to Turkey, Italy, and France for training, opened English, German, and French schools and sought assistance from different countries to help transform the Afghan society. We can imagine where Afghan society.

We can imagine where Afghanistan would be today if all this that he dreamed for his country would have been materialized. In order to implement such an agenda, he needed a centralized government and a loyal army. Mahmood Tarzi warned him and asked him to go slow an understand the dynamics of the Afghans society. He insisted that unless he has an infrastructure to support his policies, these measures would not succeed. But Amanullah was more of an enthusiast than a realist. He listened to the advice of his Turkish advisors and undertook such measures that were going to fire back.

The foreign advisors work on the agenda that is given to them and this has been, and still is the problem of the third world leaders that they listen more to their foreign advisors that to their own people who understand their society. Anamullah also listened to his foreign advisors than to the people like Tarzi who knew his people. The King had come to power because of the support of the army, but under the influence of these advisors, he tried to change the structures of his army by reducing the salaries and minimizing the influence of the tribal chiefs. He promised benefits to the soldiers but these benefits were never realized. He changed the recruitment methods to prevent the tribal leaders form exerting their influence and increased the period of conscription form two to three years.

He also retired the old officers who had supported him. He quest for a professional army in Afghanistan alienated even the solders who could have provided him the help that he needed desperately. He didn't listen to even his war minister, General Nadir Khan asked him to keep in view the sensitivities of the tribal structure of Afghanistan and no to alienate the tribal chiefs. But Amanullah was under the influence of his foreign advisors and ignored these advices. General Nadir Khan left his position in the army and opted for the ambassadorship of France.

Amanullah did not anticipate what could happen in the wake of his reforms. He had dealt with the British and the Soviets effectively and achieved what he could under the circumstances. But he ignored the dynamics of his people. Like many third world leaders, he was happy that his country was on the road to Westernization and was happy to see his daughters and wives and many of the prominent citizens of Kabul dressed like Europeans but did not realize that Afghanistan was not Kabul. Huddleston's remarks must have sounded like music to him who wrote in 1928 the following remarks about Afghanistan.

"It is becoming a modern state. Its road communication has been transformed. There is a well-trained army. There are excellent schools

....in the center of Asia what is almost a new country is in the process of birth or at least, the old country is being metamorphose."

Roads and school are indeed important and we have to give Amanullah credit for bringing about these important changes in his society. But what he missed was the sensitivities of his tribal society. The changes that he brought in the army were too radical to be sustained. He should have gone slowly in understanding that he was transforming a society which was proud of its culture and the sense of honor. Moreover, he thought that the British had adjusted to the new developments in Afghanistan and had accepted him as the kin of his country. It is usually believed that his program of Westernization alienated the clerics and his reforms in the army turned the tribal chiefs against him. But if we see the people who were really affected by his reforms were the urban dwellers mostly. Those who lived in the areas awry from the cities had neither benefited nor were wronged by him except the chiefs who were not happy at seeing their influence being eroded. The British encouraged the religious leaders against him and the result was that in the winters of 1928, the Shinwari Pashtuns revolted in Jalalabad. When they advanced towards Kabul, many of the king's troops deserted and joined the rebels. Then another menace appeared and that was in the form of a

Tajik, who called himself Habibullah but is remembered in history as Bacha-i-Saqqao (the son of a water carrier). He moved his tribesmen form the north and attacked Kabul. Amanullah had no option but to abdicate the throne in the favor of his brother, Inayatullah and leave the country. He went into exile in Italy and died in 1960 in Zurich.

This was the fate of one of the most enlightened ruler of Afghanistan. He had the right vision for Afghanistan and loved his county. He wanted to make it a modern and progressive nation in the word. But his enthusiasm lacked that realism which is the most important element for any ruler to be successful. Afghanistan faces the same situation today. The man who is running the show is a former employee of an American oil company and is he is also under the influence and to some extant dictation of his advisors and former bosses. Will he be able to keep in view the social dynamics of his society in carrying out his agenda or will he face the same problem like many of his predecessors, is something that future will unfold.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انځورونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهزاده امان الله خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر امان الله خان

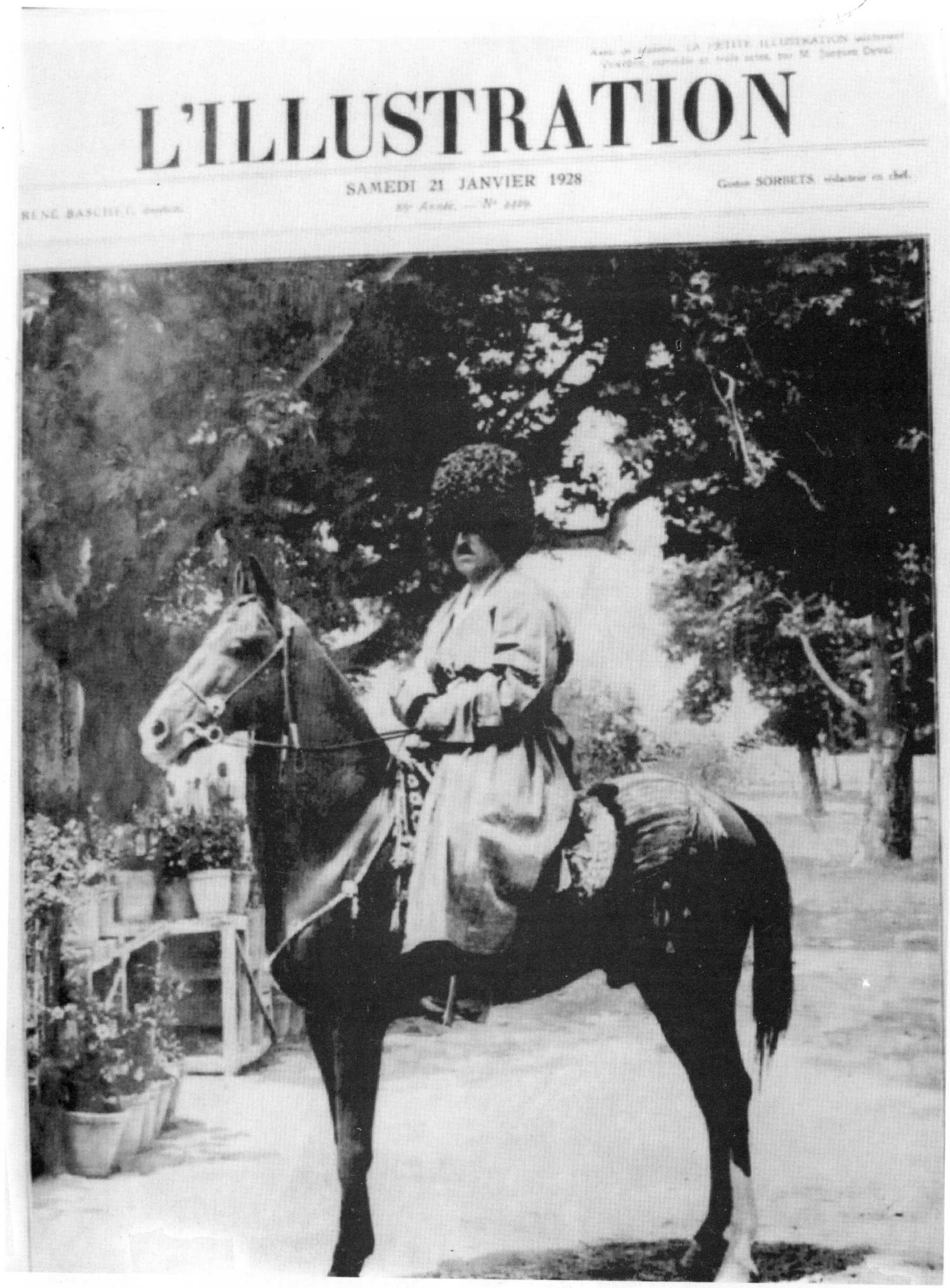

امیر امان الله خان په ترکستانی جامه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر امان الله خان په فرانسه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچان امان الله خان په روم (ایتالیا) کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکه ثریا په روم (ایتالیا) کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر امان اله خان او ملکه ثریا عکسونه د هغي د زوی د میز پر سر

(c) ketabton.com: The Digital Library

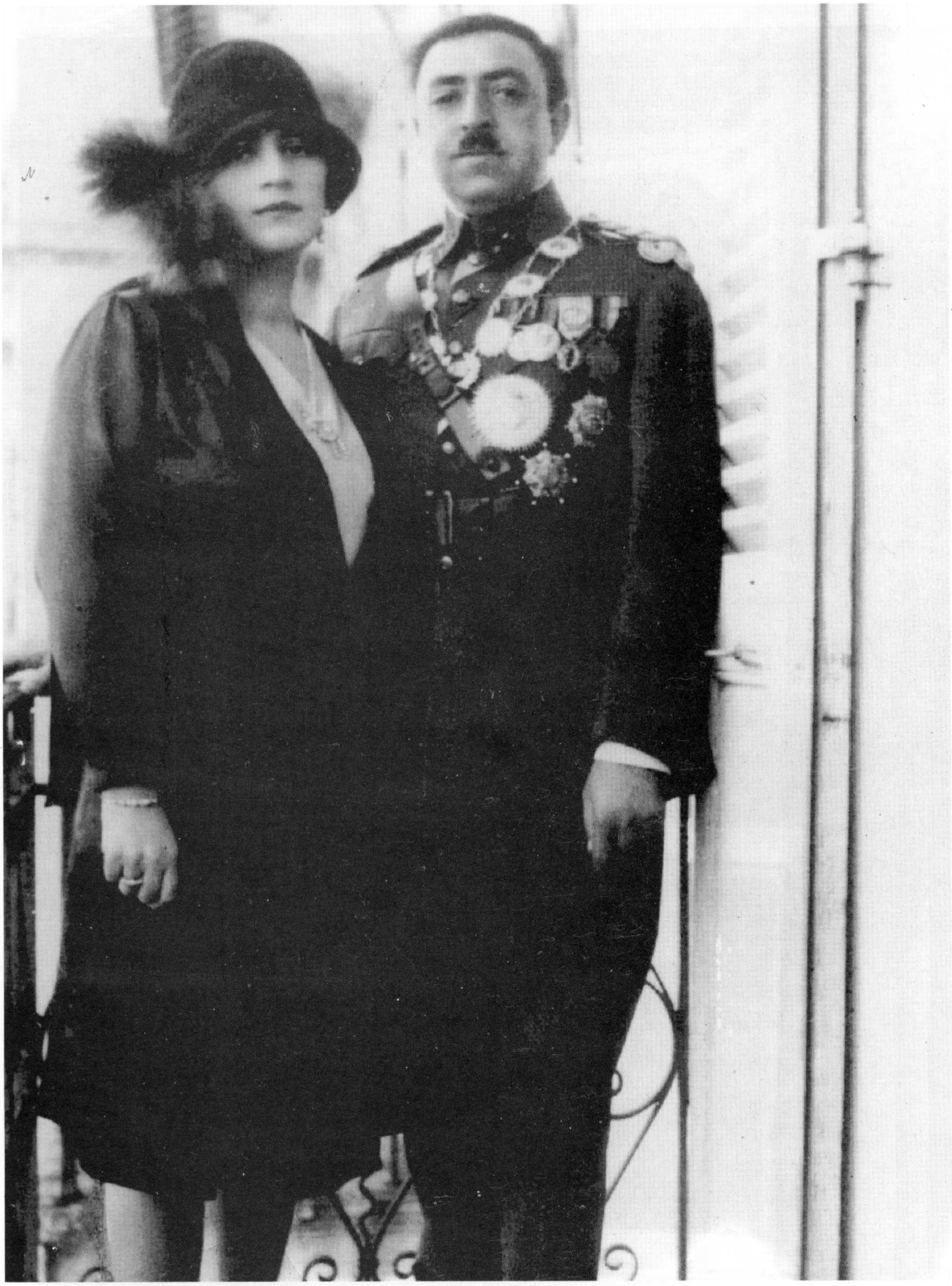

امان الله خان او ملکه ثریا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکه ثریا

(c) ketabton.com: The Digital Library

Samstag/Sonntag, 13./14. Dezember 2003 NACHRICHTEN Süddeutsche Zeitung Nr. 2

Schwören auf die „arische Bruderschaft"

Nicht erst seit dem Einsatz der Bundeswehr am Hindukusch fühlen sich die Afghanen — den Deutschen besonders verbunden

Glanzvoller Staatsbesuch: König Amanullah (links) 1928 in Berlin bei Reichspräsident Hindenburg. Foto: Scherl

امیر امان الله خان په برلین کې (۱۹۲۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

Ghazi Amanullah Khan Star of Independence of Afghanistan.

Collection of Articles

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـــ جرمني
VEREIN ZUR FORDERUNG DER AFGHANISCHEN KULTUR E.V
د خپرونو لړ (۷۲)

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library